

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**GÖÇEBE ÇOBAN TOPLUMLARDA ERKEN
DEVLET VE HUKUKUN ŞEKİLLENMESİ**

İSMAİL KIRLI

2501130565

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MEHMET TEVFİK ÖZCAN

İSTANBUL - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : İSMAIL KIRLI Numarası : 2501130565

Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : KAMU HUKUKU Danışmanı : PROF. DR. MEHMET TEVFİK ÖZCAN

Tez Savunma Tarihi : 22.07.2019 Saati : 14.00

GTez Başlığı : GÖÇEBE ÇOBAN TOPLUMLARDA ERKEN DEVLET VE HUKUKUN ŞEKİLLENMESİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF. DR. MEHMET TEVFİK ÖZCAN		Kabul
2-PROF. DR. YASEMİN IŞIKTAÇ		Kabul
3-PROF. DR. OKTAY UYGUN		Kabul
4-DOÇ. DR. SEVTAP METİN		Kabul
5-DOÇ. DR. ÜLKER YÜKSELBABA		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF. DR. RUKİYE AKKAYA KİA		
2-DOÇ. DR. HAYDAR BURAK GEMALMAZ		

ÖZ

GÖÇEBE ÇOBAN TOPLUMLARDA ERKEN DEVLET VE HUKUKUN ŞEKİLLENMESİ

İSMAİL KIRLI

Bu çalışmada, göçebe çoban toplumların erken devlet özellikleri ile göçebe çoban toplumlarda hukukun şekillenmesi incelenmeye çalışılmıştır. Göçebe çoban toplumsal yapısının devletin ve hukukun şekillenmesine olan etkisinin ayrıntılı bir şekilde tartışılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda ilk olarak toplum türleri içinde göçebe çoban toplumların yeri ve devletin oluşumunu açıklayan teoriler daha sonra göçebe çobanların toplumsal yapısı ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Son olarak göçebe çoban toplumların erken devlet özellikleri ve hukuk yapıları toplumsal yapı ile ilişkilendirilerek ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Toplum türleri, göçebe çoban toplumlar, devletli topluma geçiş kuramları, şeflikler, erken devlet, devletin şekillenmesi, hukukun şekillenmesi.

ABSTRACT

THE FORMATION OF EARLY STATE AND LAW IN THE NOMADIC PASTORALIST SOCIETIES

İSMAİL KIRLI

In this study, the early state characteristics of the nomadic pastoralist societies and the formation of the law in nomadic pastoralist societies were studied. It was aimed to discuss the impact of the social structure of the nomadic pastoralist on the formation of the state and the law. In this context, firstly the theories of the nomadic pastoralist societies and the theories of the formation of the state within the social types of the nomadic pastoralist were studied in detail. Finally, the early state characteristics of the nomadic pastoralist societies and the legal structures are tried to be related to the social structure.

Keywords: Society types, nomadic pastoralist societies, transition theories of statehood, chiefdoms, early state, formation of the state, formation of the law.

ÖNSÖZ

Hukukla birlikte devletin ortaya çıkışı, çok eski çağlardan beri düşünürlerin üzerinde çalıştıkları başlıca düşün meselelerinden birisi. Ancak devletin biçimlenişini her bir toplum türü için birtakım ortak dinamikleri kavrayarak, her bir tekil devletin biçimlenişini ise sadece o devlete has dinamikleri kavrayarak anlamak mümkün. Bunun için tarihsel bir perspektif yakalamak önemli olduğu kadar toplum türlerinin birbirleri ile olan ilişkisini, devlet teorilerini ve içinde devletin geliştiği spesifik toplumun yapısını anlamak gerekir. Göçebe çoban devletleri, devletin ortaya çıkışının araştırılması bakımından bol tarihsel veri sunarak araştırmacılara önemli bir katkı sunmaktadır.

Tez konusu zihnimde şekillenmeye ve literatür araştırması yapmaya başladığımda göçebe çobanlar üzerine yazılmış son derece geniş hacimli çok sayıda bilimsel eser olduğunu gördüm. Rusyalı araştırmacıların bu konu üzerine özellikle eğildiğini fark ettim. Ancak bunların neredeyse hiçbiri Türkçe'ye kazandırılmış değildi. Batılı araştırmacıların bu konudaki eserleri ise sosyolojinin değil antropolojinin konusu idi ve oryantalist bakış açısına sahipti. İngilizce kaleme alınan veya İngilizceye kazandırılan eserlerin ise tezin sınırları çerçevesinde ancak çok küçük bir kısmını bu çalışma kapsamında kullanabildim. On yıllardır Türkçe'ye kazandırılmayan veya Türkçe çalışılmayan konuların eksikliğini duydum. Özünde göçebe çoban kökenli bir toplumun meydana getirdiği ancak göçebe çoban karakterlerini bugün fark edemediğimiz bir devletin vatandaşı olarak bu çalışmayı yapmak benim için bir zevkti. Bu çalışmayı yaparken bilmediğim çok şey öğrendim ve göçebe çoban toplumlarla ilgili merakımı büyük oranda giderdim. Ancak bunların çok sınırlı bir kısmını aktarabildim. Bunun nedeni çok temel bazı konuların daha önce Türkçe çalışılmamış olmasıydı. Önce temel konuları aktarmadan asıl konumu anlatmam ise olanaksızdı.

Toplumsal her kurum, toplumsal bir yapının üzerine inşa edilir. Bu nedenle kurumların yapısını anlamamanın yolu önce o kurumun geliştiği toplumsal yapıyı anlamaktan geçer. Bu bağlamda tezin danışmanlığını üstlenme nezaketini göstererek

bunu bana kavratan ve çalışmanın tarihsel bir çalışma olmaktan ziyade yapısal bir çalışma olması gerektiğinin farkına varmamı sağlayan; çalışmanın sınırlarını çizerek çıtasını oluşturmama büyük katkı sunan ve sürekli desteğini gördüğüm değerli Hocam Sayın Prof. Dr. Mehmet Tefik zcan’a ne kadar teşekkür etsem azdır. Hocam bu çalışmanın danışmanlığını üstlenmiş olmasaydı, bu konu üzerine tez yazmaya cesaret edemezdim.

İstanbul - 2019

İsmail KIRLI

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME ÖNCESİ TOPLUM TÜRLERİ VE DEVLETLİ TOPLUMA GEÇİŞ KURAMLARI

A. Sanayileşme Öncesi Toplum Türleri.....	5
1. Avcı-Toplayıcı Toplamlar.....	7
2. Bahçeci Toplamlar	8
a. Basit Bahçeci Toplamlar.....	9
b. İleri Düzey Bahçeci Toplamlar.....	9
3. Tarım Toplamları.....	10
a. Basit Tarım Toplamları.....	10
b. İleri Düzey Tarım Toplamları.....	11
4. Balıkçı Toplamlar.....	11
5. Denizci Toplamlar.....	12
6. Göçebe Çoban Toplamlar.....	13
a. Basit Göçebe Çoban Toplamlar.....	20
b. İleri Düzey Göçebe Çoban Toplamlar.....	22
B. Devletli Topluma Geçiş Kuramları.....	24
1. Polis Kuramı.....	27
2. Göçebe - Yerleşik Çatışması ve Medeniyet Kuramı.....	28
3. Sınıf Çatışması Kuramı.....	30
4. Fetih Kuramı.....	32
5. Meydan Okuma ve Tepki Kuramı.....	34
6. Eşgüdüm Sağlayan Örgütlenme Kuramı.....	36
7. İş Yöneticiliği Kuramı.....	38
8. Nüfus Baskısı Kuramı.....	39
9. Hidrolik Devlet Kuramı.....	41
10. Güçlü Aileler Kuramı.....	42
C. Sanayileşme Öncesi Toplum Türleri ile Devletli Topluma Geçiş Kuramları Arasındaki İlişki.....	44

İKİNCİ BÖLÜM	
GÖÇEBE ÇOBAN TOPLUMLARIN TOPLUMSAL ÖRGÜTLENME VE İKTİDAR YAPILARI	
A. Göçebe Çobanlığın Gelişim Alanları, Kökenleri ve Genel Özellikleri.....	50
1. Göçebe Çobanlığın Gelişim Alanları ve Kökenleri.....	51
2. Göçebe Çoban Toplamların Genel Özellikleri.....	55
B. Göçebe Çoban Toplamların Sosyo-Ekonomik Yapıları ve Üretim Esasları.....	58
1. Sosyal Yapılanmalar.....	59
a. Birlikteliğe Dayalı İşbirliği ve Yardımlaşmalar.....	60
b. Akrabalığa Dayalı İşbirliği ve Yardımlaşmalar.....	62
2. Ekonomik Yapılanmalar ve Üretim Esasları.....	64
a. Kaynaklara Erişimin Düzenlenmesi.....	67
b. Üretim.....	68
c. Mübadele.....	70
d. Yağma, Haraç ve Vergi.....	72
C. Göçebe Çoban Toplamlarda Akrabalık ve Soy Ağacının Önemi.....	74
1. Aile.....	78
2. Aşiret.....	78
a. Birinci Seviye Aşiret.....	80
b. İkinci Seviye Aşiret	81
c. Üçüncü Seviye Aşiret.....	82
D. Göçebe Çoban Toplamların Yerleşik Toplamlarla İlişkisi ve Kentleşme Olgusu	83
1. Yerleşik Toplamlarla İlişkiler.....	84
2. Kentleşme.....	87
E. Göçebe Çoban Toplamlarda Toplumsal Farklılaşma ve Eşitsizlikçi İlişkiler.....	91
1. Toplumsal Düzlemler.....	93
a. İktisadi Düzlem.....	94
b. Şecere Düzlemi.....	95
c. Sosyo-politik Düzlem.....	96
2. Göçebe Çoban Toplamlarda Mülkiyet Eşitsizliği ve Toplumsal Farklılaşmaya Etkisi.....	99
a. Özel Mülkiyet.....	101
b. Ortak Mülkiyet.....	103
3. Göçebe Çoban Toplamlarda Kölelik.....	106
F. Göçebe Çoban Toplamların Şeflik Yapılanmaları.....	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖÇEBE ÇOBAN TOPLUMLARDA ERKEN DEVLET ÖZELLİKLERİ VE SİSTEMATİK HUKUK UYGULAMALARI

A. Göçebe Çoban Toplumlarda Erken Devlet Özellikleri.....	115
1. Göçebe Çoban Toplumlarda Erken Devletin Unsurları.....	117
a. İnsan Unsuru.....	118
b. Tabiiyet Unsuru	120
c. Gücün Merkezileşmesi Unsuru.....	122
d. Siyasal Bağımsızlık Unsuru.....	126
e. Toplumsal Artı Değer Üretebilme Unsuru.....	127
f. Tabakalaşma Unsuru.....	128
g. Yöneticilerin Meşruiyeti Unsuru.....	130
2. Göçebe Çoban Toplumlarda Erken Devletin Üç Tipi.....	132
a. Emekleme Evresinde Erken Devlet.....	133
b. Tipik Erken Devlet.....	134
c. Geçiş Evresinde Erken Devlet.....	135
B. Göçebe Çoban Toplumlarda SistematiK Hukuk Uygulamaları.....	136
1. SistematiK Hukuk Uygulamalarının Emareleri.....	144
2. Yazısız Tutarlı Kodlar.....	148
a. İtaatsizlik.....	149
b. Kutsala Saygısızlık.....	150
c. Ensest.....	151
d. Gayrimeşru Çocuk Doğurmak.....	153
e. Büyücülük.....	154
f. Cinayet.....	155
g. Adi Hırsızlık.....	158
h. Büyükbaş Hayvan Hırsızlığı.....	160
ı. Fiili Saldırı.....	161
3. Yazılı Kodlar.....	162
a. Cengiz Yasası.....	163
b. Eski Tsaayin Biçik.....	168
c. Yeni Tsaayin Biçik (Oyrat Kanunları).....	170
SONUÇ.....	176
KAYNAKÇA.....	183

KISALTMALAR LİSTESİ

A.E.	: Aynı eser
A.G.E.	: Adı geçen eser
BKZ.	: Bakınız
B.A.	: Bütüne atıf
ÇEV.	: Çeviren
DER.	: Derleyen
DN.	: Dipnot
ED.	: Editör
K.G.	: Karşıt görüş
KARŞ.	: Karşılaştırınız
İ.Ö.	: İsadan önce
M.Ö.	: Milattan önce
P.	: Page
S.	: Sayfa
VB.	: Ve benzeri
VOL.	: Volume
VS.	: Ve saire
Y.Y.	: Yayıncı yok

GİRİŞ

Toplumları kabaca fakat temel bir sınıflandırmaya tabi tutmak istesek kuşkusuz karşımıza iki toplum türü çıkar: Devletli toplumlar ve devletsiz toplumlar. Devlet, bütün unsurlarıyla birlikte birdenbire ortaya çıkan bir yapı değildir; toplumsal örgütlenme mekanizmalarının birbiriyle uyumlu ve bütüncül bir şekle bürünmesiyle zamanla şekillenir ve gelişir. Bu gelişim sürecinde görülen yapılar erken devlet olarak adlandırılmaktadır. Ancak erken devlet, tarihsel bir kavram olmadığı gibi tarihsel bağlamda devlet gelişimi başladığı anda gözlemlenen bir yapı değildir. Erken devlet kavramıyla anlatılmak istenen toplumsal yapı, ilkel toplumun çözülüşüyle şefliklerin evrilmesinin ardından gelen embriyonik devlettir. Zira devletin yokluğu başka şey, siyasal bir düzenek yokluğu başka şeydir. Modern anlamıyla devlet ise ilk defa 15. yüzyılda Avrupa’da bir kurumlar bütünü olarak ortaya çıkmıştır. Ancak ben çalışmamda “devlet”i modern anlamıyla değil, insanlığın geliştirdiği en büyük toplumsal organizasyon anlamıyla kullanacağım.

Bu noktada erken devlet - ergin devlet ayırımı önem kazanmaktadır. Ergin devlet kavramı, devlet örgütlenmesi içindeki kurumların artık kararlı bir şekilde yerine oturduğu yüksek bir aşamayı anlatmak için kullanılır. Aşağıda ele aldığım geçiş evresinde erken devlet, ergin devlete yakın yapısal özellikler gösterir. Ergin devlet yapısına örnek olarak Roma İmparatorluğu ya da gelişmiş Antik Yunan site devletleri gösterilebilir. Ancak tarihsel kronolojide çok daha sonraları ortaya çıkan, örneğin Ortaçağ Avrupa feodal devletleri, Zulu Krallığı ve Ashanti’ler birer erken devlet görünümündedir. Bu bağlamda incelemenin özü tarihsel değil; yapısaldır.

Bu çalışmaya bir giriş yapabilmek için toplumların sosyal organizasyon düzeylerine göre yapılan yukarıdaki temel sınıflandırmaya ek olarak bir de toplum türlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Toplum türleri toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel yapıları göz önüne alınarak yapılan bir sınıflandırmadır. Ve bu sınıflandırmanın içinde aşağıda görüleceği üzere avcı toplayıcı, bahçe tarımcısı, ileri düzey tarımcı, balıkçı ve göçebe çoban toplumlar gibi alt başlıklar vardır. Toplumsal

örgütlenmenin ilkel düzeyden; sanayileşme sonrası aşamaya evrilmesi uzun süreçlerin ve birikimlerin sonucu olmuştur. Kanımca devlet örgütlenmesinin günümüzde aldığı şekli anlamak için erken devlet özelliklerini araştırmak, en az post-modernite çalışmaları kadar önemlidir. Doğumla birlikte vatandaşlık bağıyla bağlandığımız bu büyük toplumsal örgütlenmeyi anlamlandırabilmenin yanı sıra; Michel Maffesoli'nin dediği gibi ileriye görmek için geride kalmış olanı görmek gerektiğinden artık geride kalmış olan toplumsal yapıları incelemek gerekmektedir.

Uzak geçmişte kalmış yapısal örnekler, bu çalışmanın örnek olaylarının bir kısmını oluşturmaktadır. Bu çalışmada yeri geldikçe bahsedeceğim örnek olaylar hem kuramsal açıdan çıkarımlar yapmaya imkan veren hem de savlarımı denetleyecek olan iki yönlü bir işlev görecektir. Göçebe çoban denildiğinde hiç şüphe yok ilk akla gelen toplumlar, dünya tarihi bağlamında göçebe çobanların etkili olduğu Avrasya bozkırları üzerindeki Türk-Moğol toplumlarıdır. Yablonsky, göçebe çoban toplumların, bu coğrafyada birdenbire yükselen, ortalığı kasıp kavuran ve ardından sönmölen yapıları tekrar tekrar meydana getirdiğini ifade etmiştir. Çalışmada bu toplumların tarihsel yorumlarından yararlanılacaktır. Mehmet Tefik Özcan'ın değindiği gibi, erken devletin ve hukukun bütünsel toplumlarda üstyapı kurumu olarak gelişiminin incelenmesi, kısmen sosyoloji dışı olsa ve tarihsel bilgiye gereksinim uyandırır da sosyolojik imgelem için zorunlu olduğu ölçüde tarihsel materyalden yararlanılacaktır. Bu yönüyle çalışma kısmen bir hukuk tarihi çalışmasıdır. Ancak bu hal tarzı bir zorunluluktan doğmakta ve çalışmayı esasen bir hukuk sosyolojisi ve hukuk antropolojisi çalışması olmanın dışına çıkarmamaktadır.

Örnek olayların bir diğör kısmını ise görece olarak yakın geçmişte kalan ve birinci ağızdan okuma imkanı bulduğumuz Afrika'nın göçebe çoban toplumları oluşturmaktadır. Bunların başında 1879 yılına kadar varlığını sürdüren Zulu Krallığı ve Nandiler gelmektedir. Erken devletin gelişimi, ancak toplumsal yapıyı meydana getiren dinamiklerin kavranmasıyla anlaşılabilir. Bu dinamikler özellikle göçebe çoban toplumların sosyo-ekonomik yapıları, akrabalık ilişkileri, diğör toplumlarla olan ilişkiler ve şeflik yapılanmaları incelenmeden anlaşılabilir. Bu nedenle

çalışmanın ikinci bölümü büyük oranda bu yapıların incelenmesine ayrılmıştır. Bu yönüyle çalışma aynı zamanda bir hukuk antropolojisi ve hukuk sosyolojisi çalışmasıdır.

Erken devlet araştırmaları sadece tarih ve antropoloji biliminin verileriyle altından kalkılabilecek bir alan değildir. Üçüncü önemli unsur devletin kökeni hakkındaki teoriler, yani uygarlığa ve devlete geçiş kuramlarıdır. Bunlar arasında savlarımı destekleyen çıkarımlar yapabileceğim Robert H. Lowie'nin eşgüdüm sağlayan örgütlenme kuramı veya Franz Oppenheimer'ın fetih kuramı gibi kuramlar olduğu gibi, göçebe çoban devletlerinin oluşumuyla neredeyse hiç benzerlik kuramadığım örneğin Aristoteles'in polis kuramı da yer almaktadır. Bu durum, çalışmayı göçebe çoban toplumlar özelinde sınırlamanın metodolojik açıdan doğruluğunu göstermiştir. Çalışma, devletin oluşumunu açıklayan kuramlar üzerinde şekillendiğinden bu yönüyle bir genel kamu hukuku çalışmasıdır.

Göçebe çoban toplumların toplum türleri içindeki yeri, diğer toplumlarla ilişkileri ve toplumsal yapıları açıklandıktan sonra bu verilerin erken devletin unsurları ve hukukun şekillenmesi çerçevesinde incelenmesi mümkün olmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümü göçebe çoban toplumsal yapısının erken devletin ve hukukun şekillenmesine olan etkisine ayrılmıştır. Erken devletin unsurları tartışılmaya devam etse de neredeyse bütün erken devlet modellerinde gözlemlenen ve üzerinde mutabık kalınan asgari müşterek unsurlar aşağıda ele alınmıştır. Göçebe çoban erken devlet yapılanması, bu unsurlar bakımından ele alınacaktır. Ancak hukukun şekillenmesi bakımından önemli olan yazısız kodlardır. Hukuk normlarının kararlı bir şekilde uygulanmaya başlamalarından çok sonraları yazıya aktarıldığı göz önüne alındığında sistematik hukuk uygulamalarının emareleri ve yazısız tutarlı kodların hukukun şekillenmesi bakımından önemi amlaşılacaktır.

Sonuç olarak çalışmanın amacı göçebe çoban toplumlar özelinde, belirli bir coğrafyadan ve çağdan bağımsız, erken devletin ve hukukun şekillenmesini yapısalcı bakış açısıyla analiz etmek ve çıkarımlarda bulunmaktır. Göçebe çoban toplumlarda erken devlet ve hukukun şekillenmesi problemi bir hukuk antropolojisi meselesi

olarak incelenecektir. Çalışmada ortaya çıkabilecek kavramsal problemler için etnoloji ve antropoloji biliminin kavramlaştırmaları kullanılacaktır. Hukuka ilişkin kavramlaştırmalar ise hukuk sosyolojisi sınırları içinde kalacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME ÖNCESİ TOPLUM TÜRLERİ VE DEVLETLİ TOPLUMA GEÇİŞ KURAMLARI

A. Sanayileşme Öncesi Toplum Türleri

İnsan ekolojisi, insanı ve onun içinde yaşadığı çevresiyle girdiği karşılıklı etkileşimi, insanların yeryüzündeki dağılışı ve niceliğiyle birlikte ele alan bir çalışma alanıdır¹. Öz olarak insanın (birey olarak değil, topluluk olarak) incelendiği bu alanda, insan toplulukları farklı yazarlar tarafından çeşitli ölçütlere göre çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Bu ölçütleri ortalama insan yoğunluğu, yerleşim yeri büyüklüğü, hareket kabiliyeti, bireyler arası ilişkilerin yapısı, toplumsal tabakalaşma derecesi, mesleki uzmanlaşma derecesi, liderlik modeli, toplumsal kontrol mekanizmaları², kolektif karar alma, imsel kültür öğeleri, doğal ve doğaüstü inanç öğeleri, ideoloji, sanat, kamusal ritüeller vb. şeklinde sıralamak mümkündür³.

Çalışmanın temeli olan göçebe çobanların toplumsal yapısını kavramanın yolu, toplum türlerini bilmek ve göçebe çobanların diğer sanayileşme öncesi toplum türlerinden ayrılan yönlerini açıklamaktan geçiyor. Son buzul çağının sonuna kadar, tarihlendirmek gerekirse M.Ö. 11.000 yılına kadar yeryüzünün bütün kıtalarındaki toplumlar avcılık ve toplayıcılık ile geçiniyor⁴ iken ne oldu da insalık tarihi için kısa sayılabilecek bu süre içinde bu derece farklı toplum türleri ortaya çıktı? Bu soruyu anlamının yolu insanlığın kültürel gelişimini toplum türleri ekseninde ayrı ayrı ele almaktan geçiyor. Bu nedenle ben de ilk olarak toplum türlerini açıklamaya çalışacağım. Toplum türleri sınıflandırmasını yaparken dayanacağım temel referans

¹ Peter J. Richerson - Monique Borgerhoff Mulder - Bryan J. Vila, **Principles of Human Ecology**, y.y., Pearson Custom Publishing, 1996, s. 2. (Çevrimiçi), <http://www.des.ucdavis.edu/faculty/Richerson/BooksOnline/101text.htm>, 30 Haziran 2015.

² “Toplumsal kontrol mekanizmaları, normdan sapmayı yaptırımla karşılayan ve kişiyi sapmadan caydıran mekanizmaların tümüdür”. Bkz.: Mehmet Tevfik Özcan, **İlkel Topumlarda Toplumsal Kontrol**, 2. Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2012, s. 2.

³ Richerson - Mulder - Vila, **a.g.e.**, p. 43.

⁴ Jared Diamond, **Tüfek, Mikrop ve Çelik - İnsan Topluluklarının Yazgıları**, Çev. Ülker İnce, 26. Baskı, Ankara, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2015, s. 5.

ise Lenski'nin "Human Societies"⁵ adlı eseri olacak. Burada değindiğim toplum türleri sanayileşme öncesi toplum türleridir. Sanayileşmekte olan ve sanayileşmiş toplumlar çalışma kapsamında değildir. Lenski eserinde balıkçı, denizci ve çoban toplumları özelleşmiş/belli bir alanda uzmanlaşmış toplum türleri olarak ayrı bir sınıflandırmanın alt başlıkları⁶ olarak veriyor. Ben ise çalışmanın esasına bir giriş yapmak ve konuyu dağıtmamak adına bu sınıflandırmaları ayrı bir başlık açmadan belirtmekle yetineceğim.

Lenski sınıflandırmasında her ne kadar "göçebe çoban"⁷ terimini kullanmasa da ben böyle bir adlandırmanın daha yerinde olduğu kanaatindeyim. Burada işaret edilen toplum türünün belirleyici özelliği ne sadece göçebelik ne de sadece çobanlıktır; ikisinin de bir arada görüldüğü göçebe bir çoban yaşam tarzıdır. Bu çıkarımımın dayanağı ise yine Lenski'nin eserinde yer almakta:

"Çoban ekonomisi [insanları]⁸ ister istemez kendine özgü bir yaşam biçimine itiyor. Bu da öncelikli olarak göçebe veya yarı-göçebe bir yaşam biçimi oluyor. Öyle ki İngilizce "göçebe (nomad)" sözcüğü erken Yunan'da sığır çobanı anlamına gelen bir sözcükten türemiştir. Etnografik Atlas'a göre çoban toplumlarının %90'ından fazlası tamamen veya kısmen göçebedir. Bu bakımdan çobanlar avcı-toplayıcılara oldukça benzemektedir"⁹.

⁵ Gerhard Lenski, **Human Societies: A Macrolevel Introduction to Sociology**, y.y., McGraw-Hill Book Company, 1970, b.a.

⁶ Bu sınıflandırmanın gerekçesi olarak özelleşmiş toplumların daha az tipik çevre şartlarında yaşayan seyrek nüfuslu toplumlar olduğu, özelleşmiş doğa problemleriyle gelişen geçim dertlerinin varlığı ve bu yüzden sosyokültürel evrime sundukları katkının yaygın toplum türlerine (ana akım toplumlar) nazaran daha az olduğu ifade edilmiş. Bkz.: Lenski, **a.g.e.**, p. 290. Balıkçı ve denizci toplumlar çalışmanın ana eksenini değil ancak göçebe çoban toplumlar için bu yargıya katılmam mümkün değil. Göçebe çoban toplumların belirli zaman dilimindeki nüfuslarının dünya nüfusuna oranı, göçebe çobanlara ev sahipliği yapan alanların büyüklüğü, uygarlığa sundukları katkılar, "ana akım toplumlar"la (*mainstream societies*) olan ilişkileri, fitilini ateşledikleri ve dünya tarihine yön veren olaylar düşünüldüğünde Lenski'nin bu noktada Batı merkezli oryantalist bakış açısıyla hareket ettiği ve kısmen peşin hükümlü olduğu anlaşılacaktır.

⁷ Lenski, göçebe çoban toplumlar için "herding societies" terimini kullanmaktadır.

⁸ Yazarın notu: Bundan sonra aktarmalarda [] içinde verilenler yazarın notudur.

⁹ Lenski, **a.g.e.**, p. 295-296. Lenski her ne kadar avcı-toplayıcılarla göçebe çobanlar arasında böyle bir benzerlik kurmuş olsa da işin aslının öyle olmadığını ilerleyen bölümlerde açıklamaya çalışacağım.

1. Avcı-Toplayıcı Toplamlar

Avcı-toplayıcılık, ilkel düzeyde avcılık ve kültüre alınmamış yabani bitki ve/veya meyve toplayıcılığı ile yaşamın sürdürüldüğü ve herhangi bir üretici faaliyetin görülmediği bir uyarlanma biçimidir. Avcı-toplayıcılık ilk insanın ortaya çıkışından çok yakın bir geçmişe kadar varlığını srdregelmiştir¹⁰ ancak bugün yeryüzünde sırf avcı-toplayıcılıkla geçinen insan topluluğı yoktur¹¹. İnsanlığın kültürel başlangıcından itibaren günümüze kadar geçen zamanın %99'u avcı-toplayıcılıkla geçmiştir¹². Avcı-toplayıcılıkta temel besin kaynaklarına avlanma ya da doğada mevcut bulunanları toplama yoluyla erişilir, çoban veya tarım toplumlarında görüldüğü gibi besin maddesi retilmez¹³. Ancak, avcı-toplayıcı toplumların neredeyse her biri bir diğerinden farklıdır ve seçtikleri kaynaklara ulaşmada ve onları tüketmede uzmanlaşma eğilimi içindedirler. Örneğin kimi toplumlar deniz memelilerini avlarken kimisi balıkları avlar ya da kimi toplumlar büyük av hayvanı avlarken kimi toplumlar yabani bitki tohumu toplamada uzmanlařmıştır¹⁴.

Avcı-toplayıcılık insanlığın en eski ve en uzun geçim tarzıdır. Ancak bu geçim tarzı her zaman diğer geçim tarzlarına doğru evrilecek doğrusal bir hareketin ilk adımı olmamıştır. Tarih, çevresel şartlar değişince edinilmiş zengin bahçecilik ve çiftçilik kültürel mirasının radikal bir şekilde terk edilerek avcı-toplayıcı yaşam tarzına dnldğn göstermektedir. Örneğin Chatham Adaları'na ve Yeni Zelanda'nın Güney Adası'nın güneyindeki soğuk bölgelere yerleşen toplumlar, atalarının binlerce yıllık çiftçilik mirasını terk ederek yeniden avcılığa ve yiyecek toplayıcılığına dnmřlerdir¹⁵. Çünkü yeni yerleştikleri adaların çevresel şartları tarımsal faaliyetlere uygun olmadığı gibi yanlarında getirdikleri evcilleştirilmiş bitki

¹⁰ A.e., p. 147.

¹¹ Harold Barclay, **Efendisiz Halklar**, Çev. Zarife Biliz, İstanbul, Versus Kitap, 2010, s. 41.

¹² A.e.

¹³ Thomas Mayor, "**Avcı-Toplayıcılar: Orijinal Liberteryenler**", Çev. Atilla Yayla, Liberal Düşünce, Yıl 18, Sayı 71, Yaz 2013, s. 228.

¹⁴ Barclay, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁵ Diamond, **a.g.e.**, s. 62.

tohumları da burada yetiştirilmeye uygun değildi. Yine M.Ö. 3000 yıllarında Güney İsveç'teki avcı-toplayıcılar çiftçiliğe geçtiler ancak 300 yıl sonra çiftçiliği bırakarak tekrar eski geçim tarzlarına döndüler. Avcı-toplayıcı geçim tarzlarını 400 yıl sürdürdükten sonra tekrar çiftçiliğe başladılar¹⁶. Benzer şekilde tarımı bilen ve verimli bir şekilde uygulayan ancak içinde bulunulan çevresel şartların değişmesi ya da farklı çevresel şartların hüküm sürdüğü bir başka coğrafya göç edilmesi sonucunda tarımsal faaliyetlerin yerini göçebe çobanlığa bıraktığı toplumlar da mevcuttur.

Bunun dışında her ne kadar Tim Ingold'un savunduğu gibi, göçebe çobanlığın avcı-toplayıcılıkla benzerlik gösterdiğini ileri süren görüşler olsa da aralarında ciddi farklılıklar vardır¹⁷. İleri düzey bir plan çerçevesinde hareket etmedikleri için avcı-toplayıcıların hareketliliğini teknik anlamda “göç (migration)”; kendilerini de “göçebe (nomad)” olarak tanımlamak mümkün değildir. Avcı-toplayıcılar için “gezici (wandering)” terimini kullanmak çok daha yerinde olacaktır. Ancak avcı-toplayıcı toplumların geneli gezici olmakla birlikte bazı avcı-toplayıcı toplumlar köylerde yerleşik bir şekilde yaşar¹⁸ ve yerleşim alanlarının çevresini avlanma ve bitki toplama sahası olarak kullanırlar. Ayrıca yiyecek toplama ve gıda üretimi arasındaki fark ile vahşi hayvan ve ehlileştirilmiş hayvan arasındaki fark ve bunların birlikte doğurduğu sonuçlar, üretici olan ve olmayan toplumlar arasındaki farklılıkları net bir şekilde göstermesi bakımından üzerinde durulması gereken diğer hususlardır. Bunlara yeri geldikçe aşağıda değinilecektir.

2. Bahçeci Toplamlar

Bahçeci toplumlar, avcı-toplayıcı toplumlardan temel geçim kaynağı olarak kültüre alınmış bitkileri üretmeleri bakımından ayrılırlar¹⁹. Onları tarım toplumlarından ayıran sabanın ve dolayısıyla hayvanların (sığır/at) çekiş gücünden

¹⁶ Diamond, **a.g.e.**, s. 142.

¹⁷ Anatoly M. Khazanov, **Göçebe ve Dış Dünya**, Çev. Ömer Suveren, 1. Baskı, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2015, s. 38.

¹⁸ Barclay, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁹ Richerson - Mulder - Vila, **a.g.e.**, p. 61.

yararlanılmamasıdır. Tarım toplumları geniş ölçekli bir alanı ekip biçerken bahçeci toplumlar daha küçük alanlarda ve sadece insan gücüyle bahçecilik yaparlar. Bahçeci toplumların göçebe çoban toplumlardan farkı ise evcil hayvan sürülerinin geçim kaynakları arasında yer almasıdır²⁰. Ancak ekonomilerini avcı-toplayıcılıkla destekleyen bahçeci toplumlar olduğu gibi evcil hayvan yetiştiriciliği yapan bahçeci toplumlar da vardır²¹. Bahçeci toplumlar genellikle yar-yak tarımı yaparlar. Bu yöntemde arazi önce yakılarak ağaç ve çalı-çırpıdan temizlenir. Temizlenen arazi bir daha ürün veremeyecek duruma gelene kadar ardı arkasına ekilip biçilir. Arazi artık tamamen verimsizleştğinde bahçecilik için bir başka uygun araziye geçilir ve aynı yöntem tekrarlanır. Bahçeci toplumlar kendi içinde basit bahçeci toplumlar ve ileri düzey bahçeci toplumlar şeklinde ikili bir ayırıma tabi tutulmaktadır. Bu ayırımın temelinde teknolojik gelişmişlik ve alet kullanımı yatmaktadır.

a. Basit Bahçeci Toplumlar

Basit bahçeci toplumlar bazı bitkileri kültüre almış ve onları mevsimsel döngülerle ekip biçmektedirler. Bu ekip biçme faaliyetlerinde basit araç ve gereçleri kullanmaktadırlar. Ancak bu aletler metalden değil, ahşap ve/veya taştan yapılmaz. Metal araç gereç kullanmadıkları gibi sabanla toprağı da sürmemektedirler. Bütün bu faktörler verimi önemli ölçüde düşürür ve insanların zamanının önemli bir bölümünü de çalışarak geçirmek zorunda kalmasına neden olur.

b. İleri Düzey Bahçeci Toplumlar

İleri düzey bahçeci toplumların basit bahçeci toplumlardan ayrılan ciddi yönleri yoktur. Ancak metalin tavlama sürecinin öğrenilmesi dönüm noktası olmuştur. Temel prensip aynı olmakla birlikte kullanılan araç gereçler metalden üretilmiştir²². Bahçe tarımının başlıca aracı Eski Dünya’da çapa, Yeni Dünya’da ise Şenel’in deyişiyle dikeleç sopasıdır; bu gereçlerin insanlık için önemi, bitkisel besin üretimini

²⁰ A.e. Ayrıca k.g. için bkz.: Lenski, a.g.e., p. 194.: “...erken bahçeci toplumlar karma bir ekonomiye sahiptir. Bahçecilik onların temel geçim kaynağıdır ancak çobanlık, avcılık ve toplayıcılık çeşitli kombinasyonlarla bu geçime eklenmektedir.”

²¹ Barclay, a.g.e., s. 66.

²² Buna savaş aletlerinin de dahil olduğu akıldan çıkarılmamalı.

sebzeler, meyveler ve yumruları da içerecek şekilde genişletmesi olmuştur²³. Her ne kadar metal araç gereçler yapsalar da saban kullanımı ileri düzey bahçeci toplumlarda da yoktur. Fakat bu fark bile iki toplum türü bakımından bir alt ayırım yapılmasını gerektirecek ölçüde ekonomik ve dolayısıyla sosyal bir fark yaratmıştır. Daha az çalışarak daha fazla verim elde edebilen toplumlar arta kalan vakitlerini sosyal aktivitelere ve icat yapımına ayırabilir.

3. Tarım Toplamları

Tarım toplamları da bahçeci toplumlar gibi bitkileri kültüre almış ve ekip biçmektedirler. Fakat aralarında devrim niteliğinde bir fark vardır:

“Bahçecilik çağı boyunca çiftçilikle ilgili birçok önemli gelişme kaydedildi: Çok sayıda yeni bitki türü kültüre alındı; birkaç yeni hayvan türü evcilleştirildi; bağ-bahçe idareciliğinin prensipleri, sulama ve fermantasyon keşfedildi. Bunların her biri insan toplamları için ciddi sonuçlar doğurdu, fakat hiçbir kimilerinin “medeniyetin ön şartı” dediği sabanın²⁴ gösterdiği gibi bir etki gösteremedi²⁵”.

Böylece tarımsal faaliyet, sulama imkanı bulunmayan ve yağmur suyuyla yetinmeye mahkum topraklara da yayıldı. Zira çapanın etkili olamayacağı sert topraklar saban sayesinde belenmiş ve alt katmanda bulunan nemli toprakla tohumun buluşması sağlanmışır. Ayrıca saban sayesinde verimlilik arttığı gibi bir çiftçi ailesi de çapayla işleyebileceğinin neredeyse on katı bir alanı ekip biçme imkanına kavuşmuştur²⁶. Sabanın ne derece etkili kullanıldığı ve bunun yarattığı sonuçlar tarım toplamlarını basit ve ileri düzey olmak üzere iki alt başlık altında inceleme gerekliliğini doğurmaktadır.

a. Basit Tarım Toplamları

²³ Alaeddin Şenel, **Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi**, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2009, s. 263.

²⁴ “Konunun uzmanları, ilk sabanın, bir çiftçinin bir ucunu elle ya da ayakla bastırırken, öteki çiftçinin öbür ucundan çektiği bir tür çapadan geliştiğini yazıyor.” Bkz.: **A.e.**, s. 315 aracılığıyla Drower, “Irrigation”, Singer [der.], *A History of Technology*, c. I, p. 539.

²⁵ Lenski, **a.g.e.**, p. 237.

²⁶ Şenel, **a.g.e.**, s. 263.

Mezopotamya ve Mısır'da ortaya çıkan ilk sabanlar bütün ileri düzey bahçeci toplumların bilip kullandığı çapanın basit bir şekilde modifiye edilmiş haliydi. Ne var ki saban yapımında sadece bakır ve bronz kullanılabilmekteydi. Ayrıca saban, ortaya çıktığı erken dönemde muhtemelen sadece erkekler²⁷ tarafından sürülüyordu²⁸. Verimlilik artmış, aynı zaman dilimi içinde çok daha fazla alanda çok daha etkili bir şekilde tarımsal faaliyet yapılabilir hale gelmişti. Ancak atılım yaptıracak artı değer yani toplumsal artı üretimi seviyesine henüz ulaşılmamıştı.

b. İleri Düzey Tarım Toplulukları

İleri düzey tarım toplumlarını basit tarım toplumlarından ayıran en önemli fark, demirin saban ve silah yapımında kullanılması²⁹ olmuştur. Demirin kullanımının tarihsel anlamda daha ileriki dönemlerde olması demirin ergitilebilmesi için çok daha yüksek ısıya ihtiyaç duyulmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca basit tarım toplumlarının bazıları çok geçmeden sığır ve öküzlerin saban koşumu için biçilmiş kaftan olduğunu anladı ve etkin bir şekilde bu hayvanların kas gücünden de faydalanmaya başladı³⁰. Artık demirden üretilmiş mukavemet gücü yüksek³¹ sabanın önüne çift hayvanları koşuluyordu. Suyu kontrol altına almak amacıyla kanal açma, set kurma ve baraj yapma gibi bayındırlık faaliyetlerine girişilmişti. Böylece büyük sulama tarımı ve feodal tarımın da önü açılmıştı³².

4. Balıkçı Topluluklar

Yıl boyu besin elde etmeye imkan tanıyan ya da stoklama imkanları sayesinde yıl boyu fayda sağlanabilen bir su kütlesi çevresinde yaşayan ve bu

²⁷ Böylece bitkisel besin üretimi ağırlıklı yerleşik tarım toplumlarında savunmanın yanı sıra üretim alanında da erkeğin üstünlüğü görülmeye başlamıştır. Bkz.: **A.e.**

²⁸ Lenski, **a.g.e.**, p. 239.

²⁹ Yani toplumlara sıçrama yaptıran atılımlardan biri taş ve ahşap yerine artık metalin kullanılması olurken ikincisi bakır ve/veya bronz ek olarak demirin de işlenebilmesi olmuştur.

³⁰ Lenski, **a.g.e.** p. 239.

³¹ “Demir, çok geniş topraklar üzerindeki tarlaların işlenmesini, çok geniş ormanlı alanların açılmasını sağladı; zanaatçıya, hiçbir taşın, bilinen hiçbir öbür maddenin dayanamayacağı bir sertlik ve kesinlikte bir alet verdi”. Bkz.: Friedrich Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Çev. Kenan Somer, 16. Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 2012, s. 190.

³² Terimler ve sürecin ayrıntılı gelişimi için bkz.: Şenel, **a.g.e.**, s. 263.

avantajı etkili bir şekilde kullanıp hayatlarının merkezi haline getirmeyi başarabilen toplumlar balıkçı toplumlar olarak adlandırılabilir. Buna rağmen arktik bölge balıkçı toplumları hariç neredeyse hiçbir balıkçı toplumu besin desteği olarak münhasıran balıkçılık faaliyetlerine dayanmaz. Meyve ve sebze toplayıcılığı veya bitkileri kültüre alarak üretme faaliyeti ve ana geçim kaynağı balıkçılıktan farklı olan komşu toplumlarla yapılan ticaret sayesinde farklı kazanımlar elde edilir. Bu yüzden ki bu toplumları “balıkçı” olarak nitelendirmenin yanlış adlandırma olduğu ifade edilmiştir³³. Balıkçı toplumlar bir bakıma karasal ortamdan ziyade akuatik ortama adapte olmuş “özelleşmiş” avcı ve toplayıcılar³⁴ olarak tanımlanabilir³⁵. Ancak örneğin Hawaii yerlileri tekir balığı ve benzeri balıklar yetiştirmek için balık havuzları inşa etmişler³⁶ ve yoğun bir emek sarf ederek sırf avcı-toplayıcılıktan üretici konumuna geçmişlerdir.

5. Denizci Toplumlar

Denizci toplumlar ileri düzey balıkçı toplumlar olarak tanımlanabilir. Fakat aktiviteleri salt balıkçılıktan bir hayli uzaklaşmıştır. Bu da onları farklı bir sınıflandırma içinde değerlendirmeyi gerektirmektedir. Balıkçı toplumlara nazaran teknolojik olarak çok daha ileri seviyededirler. Bu toplumlar denizaşırı ticaret hayatında oldukça etkin, deniz savaşlarında oldukça avantajlı askeri bir güce sahip olan toplumlardır³⁷. Ticaretin yanında yürütülen çapul faaliyeti önemli bir geçim kaynağı konumundadır.

Franz Oppenheimer, *Devlet* adlı eserinde deniz devletinin oluşumundan ve yapısından da bahsetmiştir. Oppenheimer, deniz göçebeleri ve kara göçebeleri olarak adlandırdığı göçebe çoban toplumları karşılaştırmalı olarak incelemiş ve her iki toplum türünü yer yer birbirine benzeterek ortak çıkarımlarda bulunmuştur. Denizci

³³ Lenski, **a.g.e.**, p. 290.

³⁴ Meğerki balık üretim çiftliği kurmuş olsunlar. Zira böyle bir hal tarzı onları üretici konumuna getirir.

³⁵ Lenski, **a.g.e.**, p. 291.

³⁶ Diamond, **a.g.e.**, s. 63.

³⁷ Lenski, **a.g.e.**, p. 300.

toplumların ayrı bir alt başlıkta incelenmesinin gerekliliğini ve kara toplumlarından farklılığını göstermesi bakımından aşağıdaki pasaj önemlidir:

“Bir kara devletinin <ratio essendi>si toprakların fethedilip buraların insanların boyunduruk altına alınmasıdır; dolayısıyla kara devleti, doğal sınırları sıradağlar, çöl ya da okyanus tarafından belirlenene veya kendi türünden boyun eğdiremeyeceği devletlerle karşılaşmasının sonucunda sosyolojik sınırı aşılan dek ard arda fetihlerle büyümek zorundadır. Deniz devleti ise korsanlıktan ve ticaretten doğar ve erkini bu yollarla genişletmek zorundadır³⁸”.

6. Göçebe Çoban Toplamlar

Coğrafya ve iklim, bir bakıma insan demektir. Birbirini de şekillendiren bu iki unsurun uzun vadede toplumları nasıl etkileyip şekillendirdiğine bakmak bunu anlamak için yeterli olacaktır. M.Ö. 3500 ile M.Ö. 2500 yılları arasında, insanlığın geleceğine ve uygarlığa yön veren çok önemli iki değişiklik olmuştur: Birincisi saban tarımı yapılan köylerin ortaya çıkması, diğeri ise göçebe çobanlığın ortaya çıkmasıdır³⁹. Diğer toplum türlerinin aksine göçebe çobanlar, doğaldır ki büyük bozkır bölgelerinde ortaya çıkmışlardır. Geniş otlakların ve az ağaçların olduğu coğrafyalarda tarla tarımına uygun yerler yoktu. Geniş bozkır ve üzerindeki otlaklar, evcilleştirilmiş hayvan sürüleri için ideal alanlardı. Bu coğrafya ve iklim şartları, üzerinde yaşayan toplumları doğrudan göçebe çoban yaşam tarzına itmiştir. Hatta öyle ki, bir süre bahçecilik/tarımla uğraşan bazı toplumların sonradan çeşitli nedenlerle bu faaliyetlerini terk ederek göçebe çobanlığa geçtiği ileri sürülmüştür⁴⁰. Böylelikle, gerek bu yolla olsun, gerekse de tarım toplumlarıyla karşılaşan göçebe çoban toplumlar sayesinde olsun “tarımın ne olduğunu bilen, ama onu hor gören

³⁸ Franz Oppenheimer, **Devlet**, Çev. Alaeddin Şenel, Yavuz Sabuncu, 1. Baskı, İstanbul, Engin Yayıncılık, 1997, s. 128.

³⁹ William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, Çev. Alaeddin Şenel, 15. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2013, s. 46-50.

⁴⁰ G. E. Markov, göçebe çobanlığın kökeninin halen bilinmediğini ancak, öncesinde göçebe olmayan bir tarımcılık aşamasından geçtiğini ifade etmiştir. Tam göçebeliliğin ortaya çıkışını ise İ.Ö. 1. binyıl civarına tarihlendirmektedir. Bkz.: Khazanov, **a.g.e.**, s. 24 (Ernest Gellner’in önsözü).

kendine özgü bir çoban yaşam biçimi⁴¹” ortaya çıkmıştır. İnsanlık tarihi boyunca çiftçiler avcı-toplayıcıları ilkel bularak küçümsemiş, avcı-toplayıcılar çiftçileri cahil diye küçümsemiş iken hayvan yetiştiricileri ve özellikle göçebe çobanlar ikisini birden küçümsemiştir⁴². Kaldı ki, “bazı toplumlar, ekolojik bakımdan mümkün olduğu halde tarıma geçmemişlerse, yetersizliklerinden ya da teknolojik geriliklerinden ötürü değil, tarıma ihtiyaç duymadıklarından ötürü geçmemişlerdir⁴³”.

Benzer ve fakat aslında temelde farklı bir akıl yürütme İbni Haldun’da da görülmektedir. İbni Haldun’a göre geçim için öncelikle zorunlu gereksinimler karşılanmalıdır, ancak bu zorunlu gereksinimlerin karşılanma biçimleri farklı farklıdır ve bu da toplumların şekillenmesini belirler:

“Kimi insanlar ağaç dikerek, ekin ekerek çiftçilik ederler. Kimileri koyun, sığır, keçi, bal arısı, ipek böceği gibi hayvanlarla uğraşarak bunların ürünlerini, hayvanlardan çıkan şeyleri elde ederek geçinme yolunu seçerler. Çiftçilik ve hayvancılık eden bu insanları böyle yaşamaya iten şey, zorunluluktur. Geçimleri için zorunlu olanı elde etme uğraşı içinde olan bu insanlar, toplumsal yaşamın ilk biçimini oluşturur⁴⁴”.

Bu noktada uygar topluma geçiş ile devlete geçişi birbirinden ayırt edilemeyecek kadar iç içe süreçler olarak görüp birbiriyle özdeşleştiren ve uygarlığın da ancak ve ancak yerleşiklik/kentlilikle ortaya çıkabileceğini ileri süren görüşlere⁴⁵ katılmadığımı belirtmek isterim. Uygarlığa geçiş sadece mutlak bir yerleşiklik düzeninde görülmez. Bu görüş taraftarlarınca göçebelik barbarlık; en iyi ihtimalle yüksek kültür⁴⁶ olarak tanımlanmaktadır ancak göçebelik düzeninde uygarlığa adım atılabilmektedir ve tarih, göçebe uygarlıkların varlığını göstermiştir.

⁴¹ McNeill, **a.g.e.**, s. 47.

⁴² Diamond, **a.g.e.**, s. 141.

⁴³ Pierre Clastres, **Devlete Karşı Toplum**, Çev. Mehmet Sert, Nedim Demirtaş, 3. Basım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 161.

⁴⁴ Oktay Uygun, **İbni Haldun’un Toplum ve Devlet Kuramı**, 1. Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2008, s. 13.

⁴⁵ Bu görüşün ayrıntıları için bkz.: Şenel, **a.g.e.**, s. 325-355.

⁴⁶ **A.e.**, s. 326.

“Göçebelikten yerleşikliğe geçişin, sürekli bir nüfusun yoğunlaşmasını sağlayarak sitelerin, hatta devlet aygıtlarının oluşmasına olanak vermesi, neolitik devrimin en önemli sonucu sayılıyor. Bu durumda, tarımdan yoksun bütün tekno-kültürel “gelişmiş yapılar”ın, zorunlu olarak göçebeliliğe varacağı kabul ediliyor demektir. Oysa böyle bir sonuca varmak etnografik açıdan yanlıştır: Avcılık, balıkçılık ve toplayıcılığa dayalı bir ekonomi, mutlaka göçebe bir yaşam tarzını gerektirmez. Amerika’dan ve Amerika dışından pek çok örneğin de gösterdiği gibi, tarımın olmayışı yerleşik yaşama engel değildir. (...) Kolomb sonrası Amerika tarihi, kimi yerleşik tarım topluluklarının, bir teknik devrimin etkisiyle (atın ve yanı sıra ateşli silahların keşfi) tarımı bırakıp artık yalnızca, atın sağladığı büyük hareketlilik sayesinde verimi kat kat artan avcılıkla ilgilendiklerini gösteriyor⁴⁷”.

Kolomb sonrası Amerika’da ortaya çıkan bu durumun benzerleri bazen yerleşiklikten tekrar göçebeliliğe geçerek bazen de gezginciliği sistematikleştirerek binlerce yıl önce Kuzey Avrasya olarak ifade edilen kutup çölleri ve tundralarında, Avrasya olarak ifade edilen ve Tuna nehri boylarından Kuzey Çin’e uzanan bozkırlarda, Yakın Doğu olarak ifade edilen Arabistan, Kuzey Afrika, Sahra ve Kuzeydoğu Afrika kuşaklarında ve Orta Doğu’da, Doğu Afrika’da ve Yüksek İç Asya’da yaşanmıştır⁴⁸. Ve bu hareketler, yani çobanlığı da içinde barındıran göçebeliliğe ya da sadece göçebeliliğe geçiş; avcılıktan tarıma ya da tersine tarımdan avcılığa geçiş, toplumun yapısında hiçbir değişikliğe yol açmıyor; maddi yaşam koşulları değiştiği halde yapı aynen korunuyor⁴⁹. Bu da devletsiz (ilkel) toplum - devletli (uygar) toplum ölçütünün esasen yerleşiklik ya da göçebelilik olmadığını; toplumların örgütlenme düzeyini belirleyen başka dinamiklerin olduğunu ve göçebe toplumlarda erken devlet özelliklerinin görülebileceğini göstermektedir.

McNeill, göçebe çoban toplumları tıpkı avcı-toplayıcı toplumlar gibi otoburların asalakları olarak nitelemektedir⁵⁰. Ben bu görüşe katılmıyorum. Avcılık özellikleri ve yeteneklerini hiçbir zaman kaybetmeyen, hatta bu özelliklerini de sürekli geliştiren göçebe çobanların asalak bir yaşam sürdüğünü söylemek doğru bir

⁴⁷ Clastres, **a.g.e.**, s. 161.

⁴⁸ “Pastoral göçebeliliğin temel türleri” ve coğrafya ile ilişkisi için bkz.: Khazanov, **a.g.e.**, s. 125-161.

⁴⁹ Clastres, **a.g.e.**, 161-162.

⁵⁰ McNeill, **a.g.e.**, s. 47.

tespit değildir. Bir kere hayvan yetiştiriciliği böyle bir yaşam tarzına müsaade etmez. Hayvanların refahının sağlanmadığı, onların hastalıklardan ve zorlu iklim koşullarından korunmadığı ve verimli bir şekilde üremelerinin sağlanmadığı bir ortamda göçebe çobanlığın sürdürülebilir bir şekilde yapılması mümkün değildir. Bunlara ek olarak hayvanlardan elde edilebilecek bütün ürünleri⁵¹ verimli ve sürdürülebilir bir şekilde ortaya çıkarmak ve bunlardan sürekli bir şekilde maksimum fayda sağlamak asalak bir yaşam biçimi olarak nitelenemez. Bu yaşam tarzı olsa olsa karşılıklı fayda sağlanan simbiyotik⁵² bir yaşam olarak tanımlanabilir⁵³.

Göçebe çobanlık, avcı-toplayıcılıktan çok daha verimli ve güvenli bir yaşam tarzı sunmaktadır⁵⁴. Sürülerin miktarı zamanla artırılabilir ki bu da yiyecek stoklayabilme ve aynı zamanda servet biriktirme imkanı demektir. Yiyecek stoku için fazladan bir çabaya da ihtiyaç yoktur. Sürünün devamlılığını etkilemeyecek olan hayvanlar zor zamanlarda etleri için kolaylıkla feda edilebilir⁵⁵. Ancak göçebe çobanları hayvanlarını kolayca kesip etini tüketmekten alıkoyan önemli bir etken vardır: İnek, koyun, keçi gibi besi hayvanlarının yaşadıkları süre içinde sağladıkları kalori miktarı kesilip et olarak tüketildikleri zamana göre birkaç kat daha fazla olmaktadır⁵⁶. Besi hayvanları sayesinde daha fazla yiyecek elde etme ve fazla

⁵¹ Yün, deri, et, süt, yoğurt, peynir ve bilimum hayvansal artı değer.

⁵² Simbiyotizm (ortak yaşam), komensalizm (tek yönlü yararlanma), predation (bir türün diğer türün gelişimini engellemesi) ile rekabet kavramları ve karşılaştırma için bkz.: Khazanov, **a.g.e.**, s.120-121.

⁵³ Bu simbiyotik ilişkide hayvan sürüleri göçebe çobanların geçim ekonomisinin temelini oluştururken, göçebe çobanlar da hayvan sürülerini açlıktan, soğuktan, salgın hastalıklardan ve yırtıcıların saldırılarından korumak için ellerinden gelen çabayı göstermektedirler. Bu ilişki, nihayetinde hayvanın eti ve derisi için kesilmesine kadar sürmektedir.

⁵⁴ Frank Elwell, **Pastoral Societies**, (Çevrimiçi), <http://www.faculty.rsu.edu/users/f/felwell/www/Ecology/PDFs/Pastoralism.pdf>, 23 Temmuz 2016.

⁵⁵ “Çoğu kez sanıldığı gibi, sürü aşiretin kasap dükkanı değildir. Hayvanların etinden çok sütünden, yününden yararlanılır. Zorunlu olmadıkça ya da görenek (kurban kesmekte olduğu gibi) buyurmadıkça hayvan kesilmez. Her aç kalışlarında ya da olur olmaz nedenlerle hayvan kesmek, o göçebe topluluğun kendi can damarlarını kesmesi demektir.” Bkz.: Şenel, **a.g.e.**, s. 277.

⁵⁶ Diamond, **a.g.e.**, s. 97.

yiyeceği bozulmadan saklayabilmenin sonucu ise nüfus artışı olacaktır⁵⁷. Göçebe çobanlarda nüfus, hem iş gücü ve hem de savaş gücü demektir. Sürülerine sahip çıkabilen ve sürü nüfusunu artırmayı başarabilen toplumlar böylece sivrilir ve merkezi bir idare ortaya çıkarabilmek için gerekli olan diğer toplumlar üzerinde baskı kurabilme yetisine kavuşur.

Göçebe çobanlık, hiçbir zaman hayvanlar için sistemsiz bir besin arama ve oradan oraya gezmek şeklinde bir yaşam biçimi olmamıştır. Öyle olsaydı, düzensiz çobanların elinde en büyük hayvan sürüsü bile çok değil, birkaç yıla eriyip giderdi. Bugün görülmektedir ki en modern teknolojik imkanlarla bile verimli ve ekonomik anlamda sürdürülebilir bir hayvancılık yapmak çeşitli zorluklardan ve beceriksizlikten ötürü çok defa mümkün değildir.

Bu noktada göç güzergahının belirsiz ve göçlerin de rastgele olmadığını göstermesi bakımından Kalmuklar hakkında verilen şu örnek son derece çarpıcıdır:

“Göç güzergahı sadece bazı özel topografik sebepler veya göç edilecek uygunlukta yerlerin değişmesi ile değişir. Nesiller boyunca zaman ve alışkanlıkların belirlemiş olduğu bu göçlerin sistematığını öğrenen biri, yılın herhangi bir zamanında, belli bir aşiret veya kabilenin bir bölümünün o esnada bozkırın tam olarak neresinde olduklarını (kibitkalarını⁵⁸ sürüyor) bilebilir⁵⁹”.

Bu kadar döngüsel, şaşmaz ve sistematik bir düzene, yerleşik tarımcı toplumlarda dahi rastlanabileceğini sanmıyorum. Kazaklar hakkında ise aynı sistematikle paralel bir şekilde, başka bir obanın kullandığı güzergahı takip etmenin suç sayılacağı açıkça ifade edilmiştir⁶⁰. Böyle bir suç tipi örneğinin, erken devletlerin

⁵⁷ Fazla yiyeceği saklamak için yapılması gereken tek şey sürüdeki fazla hayvanların yaşamasına müsaade etmek olacaktır. Otlak ve/veya su sıkıntısı yaşanmadığı müddetçe bu durum bir sorun teşkil etmez. Ete ihtiyaç duyulduğu anda ise en tazesine hem de zahmetsizce ulaşmak işten bile değildir. Et dışında süt ve süt ürünlerinden elde edilen stoklanabilir hayvansal gıdalar da önemli bir besin kaynağıdır.

⁵⁸ Brička, yük hayvanının çektiği araba anlamına gelmektedir. Brička üzerine çadır kurulması ile taşınabilir yerleşke (kibitka) meydana gelmiştir. Keçe ile kaplı kibitkaya ise izbe denilmektedir.

⁵⁹ Khazanov, **a.g.e.**, s. 140.

⁶⁰ **A.e.**

doğuşunu etkileyen etmenlerden biri olan ekolojik koşullar⁶¹ bağlamında bir örnek olarak değerlendirilebileceği kanaatindeyim. Eylemin suç olarak tanımlanmış olması, ekolojik koşulların yarattığı gerilimlerin sistematik kurallar ve yaptırımlarla çözülmeye çalışıldığını göstermektedir.

“Pek sık değinilmemekle birlikte, ekolojik koşullarda görülen değişiklikler, gruplar arası ilişkilerde gerginliklere, sürtüşmelere, çatışmalara varacak yönde köklü değişikliklere yol açar. Örneğin Abubakar’ın (1972) anlattığı örnek olayda, Benue Vadisi’nin güneylerine inen Fulaniler, daha yoksul topraklardan daha iyi toprak koşullarının bulunduğu ve sığır sürülerinin ürünlerinin daha az aranır olduğu bölgelere gelmiş bulundular. Dolayısıyla sığırlarını alışverişte kullanmak, onları törenlerde haraç olarak vermek ve kadınlarını otlaklık bölgelere [otlak bölgelerine] sahip olanların cinsel ulaşmalarına açmak zorunda kalmışlardı. Bu durum duydukları düşmanlığı artırdı ve Fulanilerin tarımcı toplumlara karşı birleşmelerine yardımcı oldu⁶²”.

Şunu da ifade etmek gerekir ki ileride belki de evcilleştirilecek olan hayvanların atalarının büyük sürülerini sürekli belirli mesafelerden takip ederek, göç yollarını gözetleyerek avlamak başka şey; göçebe çobanlık başka şeydir. İlki, asalak bir yaşama yakındır. Ancak o da belli kurallara -üreme mevsiminde avlanmamak, yavruları avlamamak, dişileri avlamaktan kaçınmak, mümkünse zayıf erkek bireyleri avlamak gibi- tabidir. Aksi halde sürdürülebilir olamaz. Ayrıca bu yaşam tarzında hayvanların sadece etinden, bir de derisinden faydalanılabiliyor. Zor zamanlarda toplumları idare edebilecek stoklanabilir hayvansal ürünler -belirli koşullarla et hariç- üretilemez. Zira bu yaşam tarzında birey hayvana yaklaşabiliyorsa onu öldürmelidir. Aksi halde hayvan bireyin hakimiyet alanından kaçır; birey şanslıysa ezilmeden ya da boynuz yemeden kurtulur. Ayrıca böyle bir yaşam tarzında besin elde etmek, sürekli bir kovalama ve avlama gerektirir. Bu da toplumların neredeyse bütün vaktini alan bir iştir.

⁶¹ Ronald Cohen, “Devletin Kökenleri - Yeniden Değerlendirme”, Ed. Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik, **Erken Devlet**, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s. 71.

⁶² A.e., s. 71-72.

Bu toplumlara en güzel örnek, Ova Kızılderilileri⁶³'dir. Bu Kızılderili toplumu atlarıyla birlikte Amerika bizonu sürülerinin peşinde tam bir göçebe⁶⁴ yaşam sürmektedir ancak onları göçebe çoban toplum saymak yukarıdaki sebeplerle mümkün değildir⁶⁵. Örneğin bu Kızılderili toplumu bizon sürülerini coğrafi şartları takip ederek otlak ve sulak alanlara sürmezler. Tabir yerindeyse bizon sürüleri onları peşlerinden sürükler. Bu noktada şunu da ifade edip aradaki ayrımı göstermek faydalı olacaktır: “Şeflikler ne devlet, ne de eşitlikçi toplumlar olmayan ara toplumlardır⁶⁶”. Ve şefliklerin önünde duran iki yol vardır. Ya zamanla çözülerek yok olup gitmek ya da devlete dönüşmek⁶⁷. Ova Kızılderilileri, Avrasya bozkırlarına hükmeden Türk-Moğol toplumlarından ve örneğin Afrikalı bir toplum olan Ashanti’lerden farklı olarak ikinci yola girmemiş veya girememişler; şeflik yapılanmaları Amerika’nın keşfiyle birlikte yok olup gitmiştir. Örnek olay olarak bunun neden böyle olduğunun gerekçeleri çok çeşitli olmakla birlikte çalışmanın da ana eksenini oluşturmaktadır. İlerleyen bölümlerde bu noktaları aydınlatmaya çalışacağım.

Göçebe çobanlık ise hayvanları evcilleştirip onlarla bir noktaya (nihayetinde kesip etini ve derisini alana) kadar çıkar ilişkisi kurmaktır. Bu yaşam tarzında toplumlar, avlamak için sürüleri kovalamaz; zaten sahibi oldukları⁶⁸ sürüleri semirtmek, refahlarını sağlamak ve onlardan maksimum fayda sağlamak için en iyi

⁶³ Ova Kızılderilileri ya da Ovalar Bölgesi (Plains) Yerlileri ya da Buffalo Yerlileri. Bu toplumun yaşayış tarzı, aşağıda ele alınacağı üzere Robert H. Lowie’nin “eşgüdüm sağlayan örgütlenme kuramı”nı geliştirmesine esin kaynağı olmuştur.

⁶⁴ Khazanov bu tartışmada Ova Kızılderilileri’ni pastoralist veya göçebe değil; “bizon avcısı” olarak tanımlamaktadır. Bkz.: Khazanov, **a.g.e.**, s. 183. Ayrıca Ova Kızılderilileri ırmak vadileriyle sınırlı bir şekilde tarımsal ürün yetiştirebiliyorlardı. Bkz: Diamond, **a.g.e.**, s. 98.

⁶⁵ Göçebe çobanlığı sosyo-kültürel sistem olarak değil de kendine has bir besin üretim ekonomisi olarak tanımlayan ve tam da bu nedenle Ova Kızılderilileri’ni göçebe çobanlar kategorisine almayan; benim de yukarıdaki açıklamalarımı göçebe çobanlığın tanımı ve unsurları bakımından destekleyen görüş için bkz.: Khazanov, **a.g.e.**, s. 45-47.

⁶⁶ Timothy Earle, **Devlete Doğru Şeflikler: İktidar, İktisat, İdeoloji**, Çev. Cahide Sarı, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2001, s. 7.

⁶⁷ Timothy Earle, “Şefliklerin Evrimi”, Ed. Timothy Earle, **Devlete Doğru Şeflikler: İktidar, İktisat, İdeoloji**, Çev. Cahide Sarı, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2001, s. 9.

⁶⁸ Göçebe çoban toplumlarda özellikle hayvanlar üzerinde son derece gelişmiş bir özel mülkiyet kavramı olduğuna yeri gelmişken değinmekte fayda var.

imkanların sunulduğu alanlara mevsimsel döngüleri de takip ederek sürerler. Göçebe çobanlık, yerleşik ve fakat sığırtaçlıkta uzman bir toplumun ekonomik ve kültürel yapısından; bu yapıya yol açan nedenler ve bunun doğurduğu sonuçlar bakımından ciddi bir şekilde ayrılmaktadır. Zira yerleşik sığırtaçlık ayrı bir ekonomi değildir; yerleşik tarım ekonomisi içinde yer alan ve ona bağımlı bir uzmanlaşma alanıdır.

Bir başka yönden göçebe çobanlık, başıbozukluk da değildir. Bilakis, göçebe çobanlık, bireyin, yaşadığı toplumunun içine doğmakla öğrenmeye başladığı⁶⁹, belirli programlar dahilinde sürülerin belirli yerlere sürüldüğü; iklimin, üreme mevsiminin, otlak ve sulak alanların durumunun sürekli takip edildiği son derece zor ama bir o kadar da verimli ve sürdürülebilir bir yaşam biçimidir.

Göçebe çoban toplumlar, aslında bütün toplumların özünde bulunan avcı-toplayıcı özelliklerini yitirmemiş toplumlardır. Avcı-toplayıcı özelliklerini yitirmedikleri gibi bu faaliyeti de sürdürülebilir kılmışlardır. Bunun yanında göçebe çoban yaşamının getirmiş olduğu ekonomik faydadan yararlanırlar. Böylelikle ortaya avcılıktan gelen savaşçı örgütlenme yapısının üzerine inşa edilmiş ve sürülerini idare etmek için gerekli olan organizasyonu geliştirme becerisi/idarecilik çıkar. Prensip olarak bu konuda kendisine katılmasam da McNeill bu durumu biraz farklı olarak şöyle ifade ediyor: “Gerçekten çobanlar öylesine büyük bir üstünlüğe sahip oldular ki, her zaman, öteki insanları boyun eğdirerek ve onları hayvanlarıymış gibi sömürerek evcilleştirmeye kalktıkları görüldü⁷⁰”.

a. Basit Göçebe Çoban Toplamlar

Göçebe çoban toplumlar, yaşam tarzlarının onları göçebeliğe ya da yarı göçebeliğe itmesi dışında teknolojik olarak bahçeci toplumlar ve tarım toplumlarına denktir⁷¹. Göçebe çobanların nüfusu çağlar boyunca dengeli ve kararlı bir şekilde artmamaktadır. Bolluk dönemlerinde aşırı nüfus artışı görülse de iklime bağılı olarak

⁶⁹ Örneğin arkaik bir Moğol için ata binmek yürümekten farksızdır.

⁷⁰ McNeill, **a.g.e.**, s. 48.

⁷¹ Lenski, **a.g.e.**, p. 295. Bu denklik elbette ki birebir değildir. Her üç toplum türünün de basit ve ileri düzey olmak üzere temel olarak ikiye ayrıldığı göz önünde bulundurulduğunda denklik skalasının genişliği de anlaşılacaktır.

gelişebilen kuraklık ya da salgın hastalıklar ve/veya kıyııcı savaşlar neticesinde nüfusları sıklıkla ve aniden dramatik düşüşler göstermektedir. Lenski, göçebe çobanların topluluk olarak büyüklüğünü avcı-toplayıcılara benzetmektedir. Ancak Lenski, göçebe çobanları nüfus yoğunluğu bakımından avcı-toplayıcılara benzetse de uygarlığa geçişi hazırlayan farklarını teslim etmektedir: Göçebe çobanlar, içinde yaşadıkları çevreye geniş bir etkide bulunur ve onu değiştirir, aynı zamanda ciddi teknolojik ilerleme sağlarlar. Lenski bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Göçebe çoban toplumlarının büyüklüğü, onların çevreye ve teknolojiye olan birleşik etkisinden kaynaklanmaktadır. Göçebe çobanların çoğunluğunun yaşadığı açık çayırlar, hareket etme özgürlüğü bakımından onlara doğal bariyerler koymaz. Üstelik, İ.Ö. ikinci binyılın başlarından bu yana göçebe çoban toplumların çoğu, siyasal bütünleşmeyi kolaylaştıran ata (veya deveye) binme sanatında uzmanlaşmışlardır⁷²”.

İşte bu uzmanlaşmanın yarattığı etkiler göçebe çoban toplumları basit ve ileri düzey olmak üzere ikiye ayırarak incelemeyi zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluktan yola çıkarak bir tanım yapmak gerekirse, basit göçebe çoban toplumlar, seyrek yağışlı açık çayırlarda yaşayan ve geçimlerini temel olarak hayvan sürülerinin varlığına dayandıran, binek hayvanlarının henüz etkin bir şekilde kullanılmadığı görece ilkel göçebe veya yarı göçebe toplumlardır.

Basit göçebe çobanlık şartlarında, sürülerin uzun süre ve kararlı bir şekilde genişlemesi mümkün olmamaktadır. Bunun nedeni, sürülerin büyüebilmek için yeni ekolojik çevrelerin de kullanımına ihtiyaç duyuyor olmalarıdır⁷³. Yeni, farklı ve uzak çevrelerin sistematik olarak kullanımı ileri düzey örgütlenme ve ulaşım becerisi gerektirmektedir. Bu ise, toplumsal gelişmişlik seviyeleri göz önüne alındığında basit göçebe çobanların altından kalkabileceği bir iş değildir.

Basit göçebe çoban toplumları ileri düzey göçebe çoban toplumlardan ayıran bir diğer unsur ise toplum içi birey veya grupların birbirlerine göre olan gelir seviyesi

⁷² A.e., p. 297. Ayrıca karşı: Şenel, a.g.e., s. 597. “Atın (İÖ 5.- 4. binyıllar arası bir tarihte) Dinyeper yöresi göçebelerince evcilleştirildiği sanılıyor. (...) Ata düzenli olarak binilmeye başlanması daha sonra (İÖ 1. binyılın ilk yüzyıllarında) yaygınlaşır”.

⁷³ Khazanov, a.g.e., s. 186-187.

farklılıklarıdır. Göçebe çoban toplumlar, yukarıda verilen basitliklerinin bir sonucu olarak ne ölçüde barışçı, ilkel ve sistematik göçlerden uzak⁷⁴ iseler aralarındaki gelir seviyesi farklılığı da aynı ölçüde az olacaktır⁷⁵.

b. İleri Düzey Göçebe Çoban Toplamlar

İleri düzey göçebe çoban toplumları basit göçebe çoban toplamlardan ayıran en temel özellik, onların atı⁷⁶ ve/veya deveyi taşımacılık işlerinde ve daha da önemlisi savaşta kullanabilme yetisine sahip olmalarıdır. Bu kullanım öylesine önemli sonuçlar doğurmuştur ki kanımca tarım toplumlarında sabanın keşfi ve hayvanların kas gücünün saban tarımında kullanılmaya başlanmasının yarattığı devrime benzer bir devrim, bozkırlarda ve açık çayırarda yaya göçebeliğin atlı⁷⁷ göçebeliğe evrilmesi ile gerçekleşmiştir. Atın evcilleştirilmesi ve profesyonel biniciliğin gelişmesi ile birlikte göçebe çoban toplumlar için mesafeler kısalmış, iletişim ağı güçlenmiş, toplumsal örgütlenme çok daha kolay hale gelmiş ve

⁷⁴ Oppenheimer bunu anlatmak için “gerçek göçebe” terimini kullanmaktadır.

⁷⁵ “Yaşlı bir Tsaidam Moğolu şefinin, bir avuç tütünden, bir parça şekerden ve yirmi beş kopekten (kuruştan) oluşan vergisini ya da armağanını kabul ederken duyduğu sevince tanık olmak insana dokunan bir durumdur”. Bkz.: Oppenheimer, **a.g.e.**, s. 56.

⁷⁶ Atın motor çağına geçilmeden önceki (günümüzde dahi motor gücünü anlatmada beygir gücünün referans alındığı unutulmamalı) çağlarda önemini anlayabilmek bakımından şu veriler çarpıcıdır: “Sidney Olimpiyat Oyunları’nda yüz metre rekoru 9,87 saniyedir. At ise yüz metreyi 5 saniyede koşar. Yani yarış atının hızı saatte 70 kilometreyi bulur. At aynı zamanda uzun mesafe koşucusudur; saatte ortalama 29 kilometre hızla 170 kilometre koşar. At dinlenirken dakikada 12-15 kez soluk alır ve her solukta ciğerlerine 5 litreden fazla oksijen dolar, yani dakikada 60 litre oksijen almaktadır; koştuğunda ise kalbinin atış hızıyla orantılı olarak artacaktır. 160 kilometre mukavemet yarışında koşan bir at 640 litreden fazla suyu kaynatacak enerji üretir ve yüksek terleme yeteneği sayesinde bu enerjinin %97’sini soğutma gücü vardır; bu kadar terleyen başka bir hayvanın hayatta kalma şansı yoktur. Alyuvar üretme kapasitesi, kaslarını kullanma gücü, görme yetisindeki üstünlükle at aynı zamanda atlayan bir hayvandır.” Bkz.: Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, **Yoldaşımız At**, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 12.

⁷⁷ Atın kullanımı yanında deve kullanımının daha sınırlı kalması, atın daha çevik olması ve insanla uyum içinde her işe koşması nedeniyle at kullanımı ön planda olmuştur. Kaldı ki atı günlük hayatta sürekli kullanan göçebe çoban toplumların çoğu, aynı zamanda deveyi de gerektiği noktada kullanabilmektedir. Ancak at sayısı ile deve sayısı kıyaslandığında ve atın kullanım alanları düşünüldüğünde at, deveye göre bariz üstün bir konumda kalmaktadır.

savaşlarda atı kullanamayan diğer göçebe veya yerleşik toplumlara karşı ciddi üstünlük sağlanmıştır⁷⁸.

Ancak atın özellikle savaşlarda etkili bir şekilde kullanılması birdenbire mümkün olmamıştır. İnsanın ve atın birbirine ve atın savaş meydanına alışmasının yanı sıra bunun için ileri düzey teknik bilginin ve maden işlemeciliğinin gelişmesi gerekmiştir. Bu sayede koşum takımları üretilebilmiş, binicinin kararlı bir şekilde atın üzerinde sabit durmasını sağlayan üzengi keşfedilmiş, eyer gibi hem atı hem insanı rahatlatan gereçler yapılabilmektedir. At üstünde silah kullanımı pratiğinin de gelişmesi ve buna uygun silahların⁷⁹ üretilmesi ise atlı göçebe çobanların üstünlüğünü perçinlemiştir. Böylelikle göçebe çobanlar uzunca bir süre çok defa düşmanlarının etki mesafesine dahi girmeksizin onları uzaktan bertaraf edebilme kabiliyetini haiz olmuşlardır.

“İnsanlık tarihini, at çağı ve motor çağı diye incelemek mümkün. (...) At, koşmak ve atlamak için yaratılmış, bu yetenekleri hiçbir canlıda bulunmayan eşsiz bir hayvandır. Bir buçuk metre yüksekliğindeki, üç metre uzunluğundaki engelleri kolayca aşar. Basit bir çıkarsamayla, ata binen insanın metabolizmasının da bu organizmanın yeteneklerinden etkilenmemesi mümkün değildir; (...), ata binen insanla binmeyen insan aynı olamaz. Bugün insanların otomobilleriyle kendilerini nasıl özdeşleştirdiklerini, örneğin sollanmaya tahammül gösteremediklerini anımsarsak, makine çağından önce, bir canlıyla kurulan kişilik ilişkisi ve birlikte, temas halinde mesafeleri aşmanın, engel atlamanın veya düşmana saldırmanın yaratacağı psikolojiyi anlamamız kolaylaşır. *Atlı göçebenin yerleşik göçebeye, beyin köylüye, savaşçının sivile üstten bakışı, atın üstünden bakışıdır*⁸⁰”.

⁷⁸ “(...) M.Ö. 4 ve 3. binyıllarda binicilik olsa bile, oldukça ilkel bir aşamada olduğu kesindir. Bu dönemlerde atlar için koşum takımları daha geliştirilmemiş veya oldukça ilkel durumdadır. M.Ö. 2. binyıldan kalma bazı resimlerde eğersiz ve dizginsiz atlar üzerinde görülen insan resimlerindeki figürler gerçek at binicileri olmasalar da, gerçek binicilerin ataları saymak mümkündür. Ancak bu binicilerin hem savaş, hem de hayvan yetiştiriciliği konusundaki yetenekleri sınırlı idi”. Bkz.: Khazanov, **a.g.e.**, s. 190.

⁷⁹ “Atın savaş hayvanı olarak kullanılmasının önündeki sorun, binicisinin [aynı anda] hem dizginleri kullanarak atı yönlendirmesinin hem yayını gerip ok atabilmesinin olanaksızlığıydı. Bu sorun da eyerlerin ve mahmuzlu çizmelerin bu olanağı yaratacak yönde kullanılmasının (zamanla) öğrenilmesiyle çözüldü. Binicinin, belinden aşağısıyla atı yönetmeyi ve belinden yukarısıyla ok atabilmeyi öğrenmesi üzerine at, okçu birliklerin gözdesi olmuştur.” Bkz.: Şenel, **a.g.e.**, s. 597-598.

⁸⁰ Emiroğlu, Yüksel, **a.g.e.**, s. 12-13. Vurgu bana ait.

Binek hayvanlarının ve özellikle atın yaygın kullanımının getirdiği yukarıda da işaret ettiğim avantajlar sayesinde göçebe çoban toplumlar insanlık tarihinin görmüş olduğu en büyük imparatorluğu kurabilmişlerdir⁸¹. Ne var ki göçebe çobanlığın getirdiği avantaj sayesinde çok kısa bir süre içerisinde böylesine büyük ve güçlü bir şekilde ortaya çıkan ve ortalığı kasıp kavuran bu ve benzeri yapılanmalar yine göçebe çobanlığın getirdiği dezavantajlar nedeniyle birdenbire yok olup gitmişlerdir. Göçebe çoban toplumların tarihlerinin önemli bir kesiti bu şekilde birdenbire parlama ve akabinde yine birdenbire sönümlenme olarak seyretmiştir.

Bu bölümde sanayileşme öncesi toplum türleri öz olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Göçebe çoban toplumlar da toplum türlerinden birisi olarak ele alınmış; çalışmanın üzerinde şekillendiği toplum türü olması nedeniyle diğer toplum türlerinden daha etraflıca incelenmiştir. Göçebe çoban toplumların toplumsal örgütlenme ve iktidar yapıları ile sistematik hukuk uygulamaları ve erken devlet özellikleri çalışmanın ana konusu olarak aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Ama ondan önce aşağıdaki bölümde devletli topluma geçiş teorilerinden kısaca bahsedeceğim, böylece toplum türlerinin yanında devletin doğuşu ve erken devlet teorisinin kuramsal alt yapısı açıklanmış olacak.

B. Devletli Topluma Geçiş Kuramları

Bu başlık altında devletli topluma⁸² geçişin nasıl olduğunu açıklayan başlıca kuramlardan bahsedeceğim. Devletli topluma geçişin nasıl olduğunu açıklamaya çalışan birçok kuram ortaya atılmıştır. Bu kuramların her birinin, bütün toplum türleri için geçerli olması beklenemez. Zaten böylesine girift bir meselenin tek bir bilimsel model ile açıklığa kavuşturulması da mümkün değildir⁸³. Kaldı ki bu kuramların

⁸¹ “İnsanlık tarihinin (Roma topraklarının dört katı olarak) en büyük imparatorluğu (gerçek bir uygar devletten çok göçebe çoban kabileler konfederasyonu da olsa) Cengiz Han ve ardıllarınca (İS onüçüncü yüzyılda) kurulmuştur”. Bkz.: Şenel, **a.g.e.**, s. 600.

⁸² Ben, temel sınıflandırmama uygun olarak “devletli toplum” tanımlamasını kullanacağım. Bunun yanında uygarlık, medeniyet (*civilisation*), yüksek kültür-uygarlık ayırımı ve barbarlık kavramlarının eleştirisi ve etimolojisi için karş.: **A.e.**, s. 325-327.

⁸³ Mehmet Tevfik Özcan, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, 5. Tıpkı Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2015, s. 87.

çoğu da genelleyici bir yaklaşımla değil; spesifik bir toplum ve/veya coğrafya için ileri sürülmüş kuramlardır⁸⁴.

Bu noktada devletli topluma geçiş kuramlarını irdelemeden önce sosyolojik devlet kavramını ele almak yerinde olacaktır. Oppenheimer'in kavramsallaştırması ekonomik ve sosyolojik boyutu birlikte barındırması bakımından önemlidir:

“Sosyolojik bir kavram olarak devlet nedir? Devlet sözcüğünün geçmişi, bu soruyu yanıtlamaktadır. Sözcük, Rönesans dönemi İtalya'sından gelmekte ve iktidarı kuvvet yoluyla eline geçiren prensle yardımcılarında oluşan çevresini belirtmektedir. Jacob Burckhardt, <yöneticilerle onların çevresine 'la stato' denirdi ve bu sözcük sonraları bir bölgenin tüm varlığını içeren bir anlam edindi> der. Öyleyse, <devlet benim> diyen XIV. Louis, bunu söylerken, gerçekte, sandığından daha derin bir anlamda haklıydı⁸⁵”.

Kuramların genelleyici bir yaklaşımla ileri sürülememesinin bir nedeni bütün coğrafyalarda ve/veya toplumlarda geçerli olabilecek böylesine genel bir kuram ortaya atmanın teorik imkansızlığıdır. Her bir toplumun ve/veya coğrafyanın kendine özgü gelenekleri, düşünüş yapısı ve fiziki koşulları vardır. Bu durum her coğrafya ve/veya toplumda devletleşmenin görülmesini engellediği⁸⁶, kimi toplumların veya kimi coğrafyaların günümüzde dahi ilkel⁸⁷ kalmasına neden olduğu gibi; devletleşme yoluna giren veya girilen toplum ve/veya coğrafyalarda da farklı açılardan bu yola girilmesine neden olmuştur.

Kuramların spesifik coğrafya ve/veya toplumlar için ileri sürülmesinin bir diğer nedeni de zorunluluktan ve kuramcılarının genellikle sadece belli bir veya birkaç

⁸⁴ Başka coğrafyaların, başka toplumların ve başka şartların; başka bir devletli topluma geçiş kuramını gerektirdiği olgusunu dışlamadığı müddetçe ve diğer asgari bilimsel şartları da taşıması kaydıyla bu kuramların hepsi bilimsel kabul edilebilir.

⁸⁵ Oppenheimer, **a.g.e.**, s. 43.

⁸⁶ Bu noktada konunun anlaşılabilmesi için şu küçük örneğin düşünüş yapısı ve bunun getirdiği sonuçlar bakımından son derece çarpıcı olduğu kanaatindeyim: “Aynı süre içinde madeni bir baltayla, taş baltaya göre on kat daha fazla iş çıkartılabilir ya da aynı iş on kat daha kısa bir sürede yapılabilir. Yerliler beyaz adamların baltalarının daha yüksek bir üretim sağladığını keşfettiklerinde, bu aleti aynı süre içinde daha çok üretmek için değil, on kat daha kısa bir süre içinde üretmek için istemişlerdi.” Bkz.: Clastres, **a.g.e.**, s. 157.

⁸⁷ “İlkel toplumlar devletsiz toplumlardır. (...) Bu toplumlar gelişmelerini tamamlamamış toplumlardır. (...) Hatta kapatmaya çalıştıkları halde hiçbir zaman kapatamadıkları bir *eksikliğin* - devlet eksikliğinin- acısını şiddetle hissederler.” Bkz.: **A.e.**, s. 151.

coğrafya ve/veya toplum üzerinde çalışabiliyor olmalarındandır. Ancak yine de her bir coğrafya ve/veya toplum için geçerli olan ve erken devlet olarak adlandırabileceğimiz yapılanmaya işaret eden asgari müşterek şartların varlığı inkar edilemez. Bu şartlar erken devletin yapısal şartlarıdır. Bir coğrafya ve/veya toplumda, verili bir zamanda bu şartların hepsi bir arada bulunmayabilir. Ancak bu durum evleviyetle o toplumun erken devlet aşamasında olmadığı anlamına gelmez⁸⁸. Bu noktada toplumların gelişimlerinin sürekli doğrusal bir şekilde ilerlemediği; olumlu veya olumsuz anlamda kırılmaların yaşandığı da hatırd tutulmalıdır.

Farklı açılardan girilen bu devletleşme yolları bir noktada aşağı yukarı ortak bir noktaya çıkmıştır. Ancak her toplumda ve/veya coğrafyada farklı dinamiklerin besleyiciliğinde gelişen erken devlet süreçleri, ileride çok farklı devlet geleneklerinin ve toplum yapılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüz modern toplumlarında birey, toplum ve devlet yapılarının farklı olması ya da mesafe olarak birbirine çok uzak görülen iki ayrı coğrafyada birbirine benzer yapıların görülmesi (ya da tersi) bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Aşağıda görüleceği üzere, örneğin Service'ın iş yöneticiliği kuramının yaşandığı ileri sürülen bir toplumun/coğrafyanın günümüze yansımaları ile Oppenheimer'ın fetih kuramının görüldüğü ileri sürülen bir toplumun/coğrafyanın günümüzdeki ardıllarının yapıları kesinlikle çok farklı olacaktır. Bütün bu süreçlerin günümüz siyaset bilimi, yönetime katılım ve demokrasi gibi olguları açıklamada temel alınabilecek dinamiklerin tarihsel ve yapısal öncülü olduğu kanaatindeyim.

Aşağıda ele alınan veya alınmayan bütün kuramları, iç gelişme kuramları ve dış gelişme kuramları olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. İç gelişme kuramları, toplumun iç dinamiklerine dayanarak gelişen devletleşme olgusunu açıklarken dış gelişme kuramları ise toplumun bir başka toplumla olan ilişkilerine dayanarak gelişen devletleşme olgusunu ele almaktadır. Göçebe çoban toplumların dış gelişme

⁸⁸ Ankor, Ankole, Aksum, Aztek, Çin, Mısır, Fransa, Gürcistan, Havai, İnka, Jimma, Kaçari, Kuba, Maurya, Moğolistan, Norveç, İskitya, Tahiti, Volta, Yoruba ve Zande olmak üzere toplam 21 farklı örneğin yapısal karşılaştırmalı olarak incelendiği çalışma için bkz.: Henri J. M. Claessen, “**Erken Devlet: Yapısal Bir Yaklaşım**”, Ed. Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik, Erken Devlet, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s. 156-245.

ile devletleşme sürecine girdiklerini gösteren kuramlar ve tarihsel veriler hayli çoktur ve bunlar işlenmiştir. Göçebe çoban toplumların iç dinamikleri ile devletleşme sürecine girdiklerini gösteren tarihsel ve antropolojik materyal de çoktur. Ancak, göçebe çobanların iç gelişme ile devletleşme yoluna girdiğini ele alan geniş kapsamlı kuramlar, göçebe çobanlar üzerine çalışan az sayıda bilim insanı dışında ele alınmamıştır. Bunun nedeni, spesifik olarak göçebeleri incelememiş olan kuramcılarının bütüncül olamayan bir bakış açısıyla uygarlık/medeniyet ve devletleşme kavramlarını yerleşiklikle iç içe kavramlar olarak görmeleri ve devletleşmeye giden süreci yerleşiklik olgusundan bağımsız düşünememeleridir. Göçebe çoban toplumlarda görülen erken devlet olgusu ilerleyen bölümlerde iç gelişme kuramlarına uygun biçimde incelenmeye çalışılacaktır.

Şunu da ifade etmek gerekir ki aşağıda ele alacağım kuramların hepsi birer varsayıma dayanmaktadır. Devletli topluma geçişin aslında nasıl olmuş olabileceği kuramcılar tarafından -hukukun antropolojik verilerini ayıksız tutarsak-rekonstrüksiyon⁸⁹ yoluyla kurgulanmıştır. Yani eski çağların insan ve coğrafya öğeleri ve bunların şartlarının birlikte nasıl olduğu insan zihninde yeniden kurgulanmış; böylece bu şartlara uygun birer senaryo yazılmıştır.

Oldukça fazla sayıda devletli topluma geçiş kuramı bulunmaktadır. Bunların her birini işlemek bu çalışmanın amacı ve kapsamı dışında kalacaktır. Bu nedenle yeterince fikir edinilmesini sağlayacak kuramlardan en önemlileri ele alınmıştır. Aşağıda⁹⁰ ele alınan kuramların erken devletin teorik alt yapısını anlamlandırmada yeterli olacağı kanaatindeyim.

1. Polis Kuramı

Bu kuram Aristoteles tarafından *Politika* adlı eserinde ileri sürülmüştür. Bu kurama göre Aristoteles; canlı varlıkları erekselci bir bakış açısıyla sınıflandırarak bitkisel ruh, hayvansal ruh ve akılsal ruh sahibi olanlar olmak üzere üçe ayırmıştır.

⁸⁹ Yeniden kurma.

⁹⁰ Bu kuramlar, sırasıyla şu eserin sistematüğinden faydalanılarak aktarılmıştır: Şenel, **a.g.e.**, s. 327-342. Burada ele alınan kuramlar dışında uygar toplumun dinsel kuramları da vardır fakat bunların ideolojik değerleri toplumbilimsel değerlerinin önünde olduğu için burada ele almıyorum.

Bu sınıflandırmaya paralel olarak toplumsal örgütlenme düzeyleri de aile, köy ve polis⁹¹ olmak üzere üçe ayrılmıştır. Aristoteles’e göre polis, “zaten ayrı yaşayamayacak olan⁹²” insanların önce aile; ardından aileler birliği şeklinde örgütlenen köyler ve nihayet köylerin birleşmesi şeklinde ortaya çıkmış olan toplumsal bir örgütlenme biçimidir.

Anlaşılabileceği üzere bu kurama göre akılsal ruhun geliştirilebileceği ve insanın bütün ihtiyaçlarının karşılanabileceği ideal toplumsal örgütlenme biçimi “polis”dir. Ondaki küçük olan örgütlenme düzeyleri yetersiz kalacak; büyük olanlar ise sağlıklı olacaktır⁹³.

Aristoteles’e göre devlet, zaten doğada var olan şeyler sınıfına girer ve insan da doğal bir şekilde siyasal hayvandır⁹⁴. Aristoteles devleti açıklarken bütün yapıların doğal bir şekilde oluştuğunu ve bu doğal sürecin nihayetinde devlete evrildiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşım tarzı yapısalcı olmamakla birlikte toplum düzenini anlatması bakımından önemlidir. Her şeyin doğal bir süreçte ilerlediğini, devletin toplumsal farklılaşma ile eşitsizlikçi ilişkilerden oluştuğunu ileri süren Aristoteles, böylece bireyler arasında var olan eşitsizlikçi yapının da doğal bir durum olduğunu kabul etmiş olmaktadır.

2. Göçebe - Yerleşik Çatışması ve Medeniyet Kuramı

İbni Haldun, toplumsal düzenin oluşumuna ilişkin görüşlerini *Mukaddime* adlı eserinde açıklamıştır. Yazar, insanların gereksinimlerini zorunlu gereksinimler ve yapay gereksinimler olmak üzere temel anlamda ikiye ayırır. Bireyin yaşamını idame ettirebilmesi için öncelikle gıda temini ve barınacak yer bulma gibi bu temel gereksinimleri karşılaması gerekmektedir. Bu noktada İbni Haldun, toplumun ortaya çıkışını insanın temel gereksinimleri ile ilişkilendirir⁹⁵. İbni Haldun’a göre bu

⁹¹ “Kent”, “kent halkı birliği” anlamına gelen *polis*, Eski Yunan’ın “kent devleti” biçimindeki toplumsal örgütlerinin adıdır. Bkz.: A.e., s. 328.

⁹² İlhan F. Akın, **Devlet Doktrinleri**, Tıpkı 2. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2013, s.11.

⁹³ Şenel, a.g.e., s. 328.

⁹⁴ Aristoteles, **Politika**, 8. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005, s. 9.

⁹⁵ Uygun, a.g.e., s. 7.

temel gereksinimlerin karşılanması işi, bireyin tek başına altından kalkabileceği bir iş değildir. Bu nedenle birey, zorunlu olarak⁹⁶ toplumsal yaşama düzenine geçmektedir.

İbni Haldun, insanların gereksinimlerini ikiye ayırdığı gibi toplumsal yaşama düzenini de göçebe⁹⁷ ve yerleşik⁹⁸ olmak üzere ikiye ayırır. Her iki toplum düzeninin zorunlu ve yapay gereksinimlerini karşılamada farklı imkan ve yeteneklere sahip olduğunun altını çizer⁹⁹ ve bu iki toplumsal yaşama düzeni arasındaki savaş ve ticaret gibi karşılıklı ilişkileri irdeler.

İbni Haldun, göçebeliliğin ve kırsal yaşamın, aralarında yakınlık bağı olan kabilelere özgü bir yaşama biçimi olduğunu ve bu kesim halkın yerleşik kentli halktan daha yürekli olduğunu ileri sürer¹⁰⁰. Yazara göre karşılıklı ilişkiler, ihtiyaçların mübadele ile giderilmesi, göçebelerin “asabiyet”i ile birleşince toplumsal gelişim bir noktadan sonra sıçrama yaşamış ve göçebelerin yerleşikler üzerinde egemenlik kurması ile devletleşmeye varan sürece geçilmiştir.

⁹⁶ Karş.: Oppenheimer, **a.g.e.**, s. 35. “Diller nasıl insanların duygu ve düşüncelerini paylaşma gereksinimlerinden ve bu yoldaki yeteneklerinden doğmuş iseler, devletler de, işte böyle bir gereksinimden ve toplumsallık güdüsünden doğmuşlardır”.

⁹⁷ Bedevi.

⁹⁸ Hazari.

⁹⁹ “Göçebeler, kırsal yaşam sürenler, tüm yaşam durumlarında yalnızca *zorunlu* gereksinimlerini sağlamaya bakarlar. Daha ötesine güç yetiremezler.” Bkz.: İbni Haldun, **Mukaddime, İbretler Kitabı, Arap ve Acem Dönemleri ve Bunların Çağdaşları Olan Büyük Egemenlere İlişkin, Başlangıçtan Buyana Gelen Haberler Divanı**, Birinci Cilt, Çev. Turan Dursun, 1. Baskı, Ankara, Onur Yayınları, 1977, s. 297.

¹⁰⁰ **A.e.**, s. 302-308.

İnsan ihtiyaçlarının karşılanması meselesi ile toplumsal yaşama düzenleri açıklandıktan sonra bireyleri dayanışmaya iten ve sonrasında da bir arada tutmaya yarayan üçüncü bir kavrama ihtiyaç duyulmaktadır ki o da “asabiyet”tir¹⁰¹.

Asabiyet¹⁰², bir dayanışma biçimidir. Mukaddime’de belirtilen dayanışma biçimleri üçe ayrılabilir: Soy dayanışması, dinsel dayanışma ve ideolojik dayanışma.¹⁰³ İbni Haldun, bu dayanışmanın göçebe toplumlarda çok daha gelişmiş olduğunu ve göçebe toplumların bu yetenekleri sayesinde yerleşik toplumlarla olan mücadeleleri neticesinde onlar üzerinde tahakküm kurarak devletli toplum düzenini geliştirdiklerini ileri sürmüştür.

Bu kuram, göçebelerin devletleşmesini; hatta yerleşiklerin göçebeler karşısında bu yetiden eksik kaldığını belirtip göçebeleri ön plana çıkarması bakımından önemlidir ve diğer kuramlardan ayrılır. Ancak göçebelerin iç dinamiklerinden¹⁰⁴ ziyade, sadece yerleşikler üzerinde hükümlanlık kurarak devletleşebileceğini öngördüğü için de eksiktir. İbni Haldun’un görüşleri, aşağıda ele alınacak olan “fetih kuramı” ile de oldukça benzerdir.

3. Sınıf Çatışması Kuramı

Sınıf çatışması kuramı, Friedrich Engels tarafından kaleme alınan *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı eserde ileri sürülmüştür. Eserdeki görüşler

¹⁰¹ İslam Ansiklopedisi’nde bu terim şöyle tanımlanmıştır: “Asabiyet, Araplarda İslamiyetten evvelki devirde bir kimsenin asaba’sını yani baba cihetinden akrabalarını yahut da umumiyetle kabilesini, haklı haksız her meselede müdafaaya hazır olması ve kabile efradının gerek kendi mal ve mülklerini korumak ve gerek başkalarının mal ve mülklerini zaptetmek için bir söz üzerine derhal birleşmesidir.” Uygun, **a.g.e.**, s. 40’dan nakil yoluyla Ahmet Ateş, “Asabiyet”, **İslam Ansiklopedisi**, MEB, 1940. Ayrıca ben asabiyet kavramını karşılayan en iyi Türkçe terimin Vincent Monteil’in asabiyet karşılığı kullanmış olduğu “esprit de clan” teriminin Türkçesi olan “kabile ruhu” olduğu kanaatindeyim. Bu “ruh”, İslamiyet sonrası Arap toplumunda da devam etmiş ve kendini son derece net bir şekilde feraiz (İslam miras hukuku) kurallarında göstermiştir. “Bir kimsenin araya kadın girmemiş akrabaları ile bu hükümden kabul edilen yakınlarına asabe akrabalar denmektedir. Tereke paylaşımında belirli pay sahibi mirasçılar hisselerini aldıktan sonra kalanı, belirli pay sahibi mirasçılar yoksa terekenin tamamını asabe akrabalar alırlar.” Feraiz kurallarının ayrıntısı için bkz.: M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, 13. Baskı, İstanbul, Beta, 2015, s. 314-330.

¹⁰² Asabiyet kavramının içeriği ve siyasal sürecin gelişme ve değişmesindeki rolü için bkz.: Ümit Hassan, **İbn Haldun’un Metodu ve Siyaset Teorisi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi No. 405, Ankara, Sevinç Matbaası, 1977, s. 196-222.

¹⁰³ Uygun, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁰⁴ Tarihsel materyalist terminoloji ile “iç çelişkilerinden.”

Engels'e olduğu kadar Karl Marx'ın geride bırakmış olduğu notlarına ve Lewis Henry Morgan'ın *Eski Toplum* adlı eserinde daha evvel ileri sürmüş olduğu görüşlerine dayanmaktadır.

Engels'e göre toplumların tarihi sınıf çatışması ve sınıflar savaşının tarihidir; uygarlığın temelini bir sınıfın bir diğeri sınıfı sömürmesi olgusu oluşturur¹⁰⁵. Bu sınıf savaşımı, toplumu kendi içinde bir çelişkiye iter. Bu çelişkiyi görünüşte gideren kurumlar bütünü devleti meydana getirmektedir. Uygarlığı barbarlıktan ayıran ise üretimin tüketim için değil, satış amacıyla¹⁰⁶ yapılmasıdır¹⁰⁷.

“Devlet, topluma dışarı[1]dan dayatılmış bir güç değildir (...). Devlet, daha çok, toplumun, gelişmesinin belirli bir aşamasındaki bir ürün[ü]dür; bu, toplumun, önlemek yetersiz bulunduğu uzlaşmaz karşıtlıklar biçiminde bölündüğünden, kendi kendisiyle çözülmez bir çelişki içine girdiğinin itirafıdır. Ama, karşıtların, karşıt iktisadi çıkarlara sahip sınıfların, kendilerini ve toplumu kısır bir savaşın içinde eritip bitirmemeleri için, görünüşte toplumun üstünde yer alan çatışmayı hafifletmesi, “düzen” sınırları içinde tutması gereken bir güç gereksinmesi kendini kabul ettirir; işte toplumdan doğan, ama onun üstünde yer alan ve gitgide ona yabancılaşan bu güç, devlettir¹⁰⁸”.

Bu kurama göre devlet, sınıf savaşımı neticesinde doğmuş ve sömürüyü sistematikleştirmiştir. Bir savaş neticesinde ortaya yeni bir yapı çıkarsa o yapının kurallarını elbette kazanan taraf belirleyecektir. İktisadi anlamda topluma zaten egemen olan sınıflar, bu sınıf savaşımının neticesinde siyasal egemenliği de ele geçirmiş olmaktadır. Engels'e göre devlet bir zorunluluktan ortaya çıkmıştır ve nihayetinde, yine bir zorunluluk ile kaçınılmaz bir biçimde yok olacaktır¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Şenel, **a.g.e.**, s. 333.

¹⁰⁶ Satış amacıyla yapılan üretimin insanlığı takas ekonomisinin dışına ittiği ve ortak bir mübadele aracının bulunmasını zorunlu kıldığı bilinmektedir. Bkz.: Oppenheimer, **a.g.e.**, s. 132.

¹⁰⁷ Bu noktada yukarıda verdiğimiz “yerlilerin beyaz adamın baltasını isteme gerekçesi” kayda değer bir örnek teşkil eder. Bkz.: Dn 86.

¹⁰⁸ Engels, **a.g.e.**, s. 199.

¹⁰⁹ “Toplumun sınıflara bölünmesine zorunlu olarak bağlı bulunan belirli bir iktisadi gelişme aşamasında, bu bölünme, devleti bir zorunluluk durumuna getirdi (...). Bu sınıflar, vaktiyle ne kadar kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıktılarsa, o kadar kaçınılmaz bir biçimde ortadan kalkacaklardır. Onlarla birlikte, devlet de kaçınılmaz bir biçimde yok olur”. Bkz.: **A.e.**, s. 203.

Bu kuram, devletin doğuşu için gerekli bir yapı olan eşitsizlikçi yapıyı irdelemesi bakımından önemlidir ve başka birçok kuramcıya da esin kaynağı olmuştur. Bu kuramı güçlü kılan tarihsel materyal ise, tarihte ortaya çıkan devletlerin çoğunda vatandaşlara tanınan hakların servete göre değişiyor olmasıdır. Engels bu durumun, devletin mülksüzlere karşı korunmak için mülk sahiplerince ortaya çıkarıldığını gösterdiğini ifade etmiştir¹¹⁰.

Bu anlamda Marksist devlet görüşü, devleti genel yararın bekçisi ya da toplumdaki sınıf çatışmalarını önleyen bir hakem¹¹¹ olarak görmez; bilakis devlet, toplumun sınıflı yapısına ve bu sınıfların çatışmasına dayanır¹¹².

4. Fetih Kuramı

Bu kuram, Franz Oppenheimer tarafından *Devlet* adlı eserinde ileri sürülmüştür. Oppenheimer da bir noktada Engels gibi devleti, öteki sınıflar¹¹³ üzerinde egemenlik kuran bir başka sınıfın ortaya koyduğu örgüt şeklinde tanımlamaktadır¹¹⁴. Oppenheimer bu sınıf savaşının fetih olgusu ile görünüşte sona erdiğini ve devletli topluma geçişin göçebe savaşçıların yerleşik tarım toplumlarını fethedip onların üzerine çöreklenmesi ile başladığını ileri sürmüştür¹¹⁵. Bu yolla ortaya çıkan devlet ilkel fetih devleti olarak adlandırılmaktadır. Oppenheimer'ın ifade ettiği sınıf çatışması toplum içi değil; toplumlar arası bir çatışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar toplum içi katmanlaşma da görülmekte ise de

¹¹⁰ A.e., s. 201.

¹¹¹ Hakemlik ve arabuluculuk çok defa karıştırılmasına rağmen son derece farklı kurumsal yapılardır. Arabuluculuğun tabakalı ilkel toplumlarda iktidar yapısını gösteren Kalinga toplumu örneği ve *pangat*'lar için bkz.: Özcan, **İlkel Topumlarda Toplumsal Kontrol**, s. 206-213.

¹¹² Akın, **a.g.e.**, s. 202.

¹¹³ Burada her ne kadar “toplum” yerine “sınıf” kavramı kullanılmış olsa da yazar devam eden açıklamalarında bu sınıfın tek bir yolla; egemen grubun diğer etnik grupları yenip boyun eğdirmesi yoluyla ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir. Bu nedenle buradaki sınıf kavramını toplum olarak algılamak gerekebilir.

¹¹⁴ Oppenheimer, **a.g.e.**, s. 18.

¹¹⁵ Bu kurama uygun nitelikte yeniden kurgulanmış bir senaryo için bkz.: “Altaylar’dan inen yiğit”, Şenel, **a.g.e.**, s. 278-230.

fetih sonrası ortaya çıkan yeni toplumun yapısını fetih olgusu ve fatihlerin iradesi belirler görünmektedir¹¹⁶.

Fetih kuramına göre devletin kökeni tarımcı/yerleşik köylülerle göçebe çoban toplumların mücadelesine dayanmaktadır. Bu mücadele zaman zaman barışçı zaman zaman da savaşçı yollarla sürdürülmüştür. Bu kurama göre göçebe çoban toplumlar düzensiz bir şekilde yerleşik toplumların artı değerlerine el koymuşlardır. Bu çapul faaliyetleri zamanla talandan yağmaya¹¹⁷, yağmadan haraca ve nihayetinde haraçtan vergiye dönüşerek ilkel fetih devletinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Göçebe çoban toplumlar; örgütlenme yetenekleri, hareket kabiliyetleri ve etkili askeri güçleri sayesinde hareketsiz yerleşik/tarımcı toplumları yenilgiye uğratıp boyun eğdirmişlerdir. Yenilginin ardından yerlerinde kalıp uyruk olmayı benimseyenler yenienlere haraç ödemeye devam etmişlerdir¹¹⁸. Oppenheimer bu olguyu şöyle betimlemektedir:

“Fatihin, kurbanının yaşamını, ona üretici işte sürekli olarak sömürebilmek için ilk olarak bağışladığı an, önemi başka olaylarla karşılaştırılmayacak kadar büyük bir andı. Bu bugüne kadar gösterdiği tüm gelişmeleri ve verdiği tüm filizleriyle ve bugünden sonra onlardan sürgün verecek tüm gelişmelerle, ulusun ve devletin, hukukun ve daha ileri bir ekonomik düzenin¹¹⁹ doğmasına yol açan bir andı¹²⁰”.

Yeni düzenin getirdiği yeniliklerden bazıları toplumsal artının büyük çaplı ve sistematik bir şekilde egemenlere aktarılmasını sağlayacak mekanizmayı geliştirmek,

¹¹⁶ Örneğin Gerrard Winstanley, İngiliz yönetici sınıfının zafer kazanan Normanlar’dan; uyruk sınıfın ise boyun eğdirilen İngiliz Saksonlar’dan oluştuğunu ifade etmiştir. Bkz.: Oppenheimer, **a.g.e.**, s. 23.

¹¹⁷ Talan evresinde yerleşik tarımcıların varına yoğunla el koyulup köyleri de yakılıp yıkılır. Yağma evresinde ise “altın yumurtlayan tavuk” boğazlanmaz, onların da düzenlerini sürdürmeleri ve bir sonraki seneye de yağmalanabilmeleri için asgari seviyedeki ürünlerine dokunulmaz. Talan, yağma, haraç ve vergi; bütün bunlar toplumsal artı değere el koymanın farklı birer görünüş biçimleridir. Sürecin ayrıntıları için bkz.: Şenel, **a.g.e.**, s. 280-282.

¹¹⁸ Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik, “Erken Devlet: Kuramlar ve Varsayımlar”, Ed. Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik, **Erken Devlet**, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s. 13.

¹¹⁹ Şenel’e göre bu an, besin üretici yerleşik toplumun “artı üretme gizilgücü” dediğimiz yetisini devinime geçirip ortaya dökmesini sağlamıştır. Bkz.: Şenel, **a.g.e.**, s. 281.

¹²⁰ Oppenheimer, **a.g.e.**, s. 74.

üretimi devamlı kılacak tedbirleri almak, yerleşik tarımcıları sömürmeye meraklı başka göçebe çoban toplumların baskısından korumak, topluluk içi uyuşmazlıkları çözmek gibi tipik birer erken devlet kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Oppenheimer'in kuramı göçebelerin devletleşme sürecini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak Oppenheimer, kuramını göçebe toplumun iç dinamiklerine değil dış dinamiklere dayandırmıştır. Tarihte, Oppenheimer'in kuramına uygun çok sayıda örnek¹²¹ gerçekleşmiş görünmektedir. Ancak benim incelemeye çalıştığım esas yapı göçebe çoban toplumların bir başka toplumun¹²² üzerine çöreklenerek değil; iç dinamikleri ile devletleşme sürecini başlatmaları olgusudur. Zira Oppenheimer'in devletin kökenine dair ileri sürmüş olduğu fetih teorisinin en büyük çelişkisi bir grubun savaşmak ve akabinde çöreklenmek için zaten hiç değilse erken devlet halini almış olması gerekliliğini göz ardı etmesidir ve Oppenheimer'in kuramını desteklemek için sunduğu örnekler yayılmaya başlamadan önce devletleşmeye başlamış olan geniş çaplı sosyal organizasyonlardır¹²³. Bu bağlamda Oppenheimer'in kuramı önemli bir yol gösterici olsa da temel dayanağı değildir.

5. Meydan Okuma ve Tepki Kuramı

Bu kuram, Arnold Toynbee tarafından, onlarca yıllık bir çalışmanın sonucu olan iki ciltlik *Tarih Bilinci*¹²⁴ adlı eserinde ileri sürülmüştür. Eserinin bir bölümünü uygarlığın¹²⁵ doğuşuna ayıran yazar, uygarlığın doğuşuna neden olan ya da uygarlığın doğuşunu sağlayan koşulları incelemiştir. Yazar, uygarlığın doğuşunun

¹²¹ Bunların hepsi devletleşmiş olmasa da fetih olgusuyla en azından devletleşme yoluna girmiş toplumlardır.

¹²² Bir başka toplum her zaman yerleşik toplum olmaktadır. Göçebe çoban bir toplumun yine kendisi gibi göçebe çoban bir başka toplumu tahakküm altına alarak katmanlaşması, her iki toplumun aynı yapısal özellikleri göstermesi nedeniyle toplum içi dinamikler kapsamında değerlendirilmelidir.

¹²³ Barclay, **a.g.e.**, s. 185.

¹²⁴ Arnold Toynbee, **Tarih Bilinci**, C. 1., İstanbul, Bateş Yayınları, 1978. Eserin özgün başlığı "A Study of History"dir.

¹²⁵ Toynbee, göçebeleri de "göçebe uygarlıklar" sınıflandırması altında bir uygarlık türü olarak kabul etmekte ve göçebe uygarlıkların "politik çoğulluk evresi" ile "evrensel devlet evresi"ne işaret etmektedir. Bkz.: **A.e.**, s. 77.

nedenini önce ırkta, sonra çevrede arar ve uygarlığı yaratan unsurun bu ikisi de olmadığını örneklendirerek açıklar.

Nihayetinde yazar, ırk ve çevre unsurunu eledikten sonra meydan okuma ve tepki olarak tanımladığı sürecin uygarlığın doğuşunu sağladığını açıklamaya koyulur. Burada meydan okuma ile anlatılmak istenen çevresel faktörlerin birey ve toplumu zorlaması; tepki ile anlatılmak istenen ise birey ve toplumun çevresel şartların bu meydan okumasını görerek bilinçli bir tepkisellik göstermesi olarak açıklanabilir. Ve bu tepkisellik neticesinde bireysel ya da toplumsal hayatta yeni kopmaları zorlayan güçler harekete geçmektedir¹²⁶. Böylece insanlar yeni fikirler oluşturup uygarlığın kapısını aralamaya başlarlar.

Örnekleme gerekirse tarım için son derece uygun hale getirilen antik Mısır tarlaları ve sulama sistemleri doğanın tarımsal faaliyete engel olacak düzeydeki meydan okumasına gösterilen bir tepkidir. Aynı şekilde bazı coğrafyalarda düzenli göçebe çoban yaşamının geliştirilmesi de çevresel faktörlere verilen bilinçli bir tepkidir. Bunun yanında Toynbee, uygarlığa geçişte, fiziksel anlamda elverişsiz coğrafi koşulların¹²⁷; insani anlamda ise eziyetlerin¹²⁸ toplumları teşvik ettiğini de ileri sürmüştür. İnsanı zorlayan kolay ve elverişli ortamlar değil; çorak ülkelerdir. Çorak ülkeler, insanı yaratıcı eylemlere iter¹²⁹.

Ne var ki diğer bütün koşulların benzer olması, farklı toplumlarda aynı sonuçların ortaya çıkmasını sağlamamıştır. Bu da toplumsal ve kültürel dinamiklerin önemini göstermektedir. Bu noktada Toynbee, Avrasya steplerinin tam gelişmiş bir

¹²⁶ A.e., s. 84.

¹²⁷ “Mısır’ı bir cennet, Dünyanın en verimli ülkesi, toprağı şöyle bir kazıyıp tohum serpiştirdiğimiz zaman rahatça oturup bereketli bir hasat bekleyebileceğimiz bir yer olarak görmeye alışmışızdır. Yunanlılar, Mısır’ın ilk insanların ortaya çıkmasına en elverişli yer olduğunu söylerlerdi, çünkü onlara göre burada yiyecek zaten hep hazır, elini uzatıp bol bol yiyecek toplamak işten bile değildi. (...). Bugünkü Mısır’ın tarım - öncesi çağların Mısır’ından çok farklı bir yer olduğu şüphe götürmez. Bütün ülkenin fiziksel yapısında ağır yürüyen ama çok büyük bir değişim olmuştur... Modern çağın tarımsal Mısır’ı yalnız Nil’in değil, bir o kadar da İnsan’ın armağanıdır”. Bkz.: A.e., s. 120.

¹²⁸ “Örneğin bazı etkinlik dallarında kendilerini göstermeleri yasaklanarak eziyet gören bir toplumsal grup, ayrımcılığın karşısına getirdiği bu meydan okumaya, enerjilerini başka alanlarda toplamak ve bu alanlarda istisnai bir ustalık kazanmakla tepki gösterir”. Bkz.: A.e., s. 129.

¹²⁹ A.e., s. 86.

göçebe uygarlığını ayakta tutabildiği halde Kuzey Amerika'nın aynı tipteki preyi çayırliklarının yerli bir göçebe uygarlığını hiçbir zaman yaratamadığını ifade etmektedir¹³⁰:

“ (...) dünyanın, Göçebe toplumlar için çevre olan başka alanlarının -Kuzey Amerika'nın preyrileri, Venezüella'nın yanoları, Arjantin'in pampaları ve Avusturalya'da batı Queensland çayırllarıyla New South Wales çayırlları- kendi başına bağımsız Göçebe toplumlar yaratarak çevre-teorisinin başlıca gereğini yerine getirmemiştir. (...) İlk Batılı kaşiflerin burada [Kuzey Amerika] bulduğu insanlar da, ne tuhaftır ki çevrenin potansiyeli tarafından Göçebeliğe itilmemiş, bu geniş Göçebe cennetlerinde avcılıktan başka yapacak iş bulamamışlardı: Hayvancılık-öncesi avcılık ve yiyecek-toplayıcılığı düzeyinde bir ekonomileri vardı¹³¹”.

Toynbee'nin kuramı, her ne kadar burada aktarılmasa da son derece yoğun bir şekilde Hristiyan inanç motifleri ile süslenmiştir. Bu motifleri ayıklayarak süzdüğümüz meydan okuma ve tepki kuramı ise diğer toplum türlerinde görülebilecek olan devletleşme süreçlerinin yanı sıra göçebe çobanların devletleşme süreçlerini açıklamada kullanabileceğimiz elverişli bir kuram olarak karşımıza çıkmaktadır. Göçebelerin dış dünya ile olan ilişkileri Oppenheimer'ın fetih kuramına esin kaynağı olmuş görünürken, göçebelerin iç dinamikleri Toynbee'nin meydan okuma ve tepki kuramına güzel bir örnek olabilecek niteliktedir.

6. Eşgüdüm Sağlayan Örgütlenme Kuramı

Bu kuram, devletin kökenini fetih, sömürü ya da baskıda arayan kuramların karşısında yer alan Robert H. Lowie tarafından *The Origin of The State* adlı eserinde ileri sürülmüştür¹³². Lowie, devletin oluşumunu bir evrim olarak görmektedir ve devletin kökenini de baskıyla değil gönüllü olarak bir araya gelen ve birlikte hareket eden insanlara dayandırmaktadır¹³³. Devlet organizasyonu da bu eşgüdümün getirdiği bir sonuçtur. Bu kuram, her ne kadar Şenel tarafından “dernekleşme kuramı” olarak

¹³⁰ A.e., s. 101.

¹³¹ A.e., s. 103.

¹³² Şenel, a.g.e., s. 336.

¹³³ A.e., s. 337.

adlandırılmışsa da ben, dernekleşme şeklindeki kamusallaşmanın moderniteye ait bir kavram olduğu gerekçesiyle anlamı daha doğru ifade ettiğini düşündüğüm eşgüdüm sağlayan örgütlenme adını kullanacağım. Lowie'nin görüşlerinin temelinde Oppenheimer'ın kuramına eleştiri yatar. Lowie'ye göre fetih olgusu her zaman devletin doğuşunu sonuçlamaz; kaldı ki bazı devletler fetih olgusu olmaksızın doğmuş ve gelişmiştir¹³⁴. Lowie, kuramını destekleyici verilere ulaşmak amacıyla Afrika, Avusturalya, Kuzey Amerika ve Asya dahil olmak üzere farklı coğrafyalardan farklı toplumlar üzerinde çalışmıştır. Lowie'nin kuramını desteklemek için ileri sürdüğü en bilinen örneği ise benim de yukarıda değindiğim Ova Kızılderilileri örneğidir:

“Fenomenlerin oldukça önemli bir kısmını kapsamasına rağmen bu açıklama bütün olgusal gerçekliklerin hakkını vermez. Topluluğun mutluluğunu ve kederini etkileyen koşullar, [toplulukça bir şekilde] az ya da çok onurlandırılmış/konumu bahşedilmiş sözde başkana alelade bir şekilde lütfedilenden daha konsantre/birleştirilmiş bir gücü gerekli kılıyordu. Bu durum, Ova Kızılderililerinin komünal bufalo avı esnasında oluşturdukları örgüt¹³⁵ tarafından sergilenmektedir; av sırasında atılacak tek bir yanlış adım bütün sürünün ürküp kaçmasına ve [böylece] bütün kabilenin¹³⁶ besin tedarikinin tehlikeye girmesine neden olabilirdi. Bunun sonucu olarak normal zamanlarda görülen ekstrem bireyciliğin yerini geçici olarak [av esnasında görülen, başkana ve onun direktiflerine] aşırı dikkat kesilme hali aldı¹³⁷”.

Lowie'ye göre devlet, av önderine duyulan bu geçici ve de en önemlisi gönüllü saygı ve itaat halinden doğmuştur. Lowie'nin kuramı teorik olarak son derece önemlidir. Ancak tarihsel anlamda bakıldığında Ova Kızılderililerinin hiçbir zaman erken devlet özellikleri göstermedikleri ve şeflik organizasyonlarının Amerika'nın keşfiyle birlikte dağıldığı hatırd tutulmalıdır. Yani eşgüdüm sağlayan örgütlenme kuramı şeflik yapılanmalarının oluşumunu açıklayabilse de bu yapıların sürekliliği, kurumsallaşması ve devlete evrilmesini açıklamada yetersiz kalmaktadır.

¹³⁴ Claessen, Skalnik, “Erken Devlet: Kuramlar ve Varsayımlar”, **Erken Devlet**, s. 13.

¹³⁵ “Police organisations”

¹³⁶ “Entire camp”

¹³⁷ Robert H. Lowie, **Primitive Society**, New York, Boni and Liveright, 1920, p. 385.

7. İş Yöneticiliği Kuramı

Bu kuram, Elman R. Service tarafından *Origins of the State and Civilization* adlı eserinde ileri sürülmüştür. Her şeyden evvel Service, kuramını sınıfların çatışmasına değil, en azından başlangıçtaki işbirliğine dayandırmaktadır. Service'e göre erken devletlerde sınıf çatışmalarının görüldüğünü kanıtlayan veriler yoktur¹³⁸. Service de Lowie gibi devletin güçlü bir merkezi otoritenin varlığından yararlanan toplumsal grupların meydana getirdiği bir birliktelik veya eşgüdüm sağlayan örgütlenme şeklinde doğup geliştiğini ileri sürmektedir¹³⁹.

Service, eşitlikçi ve parçalı bir toplumun nasıl olup da düşük ve yüksek statülüler olmak üzere üstelik kalıcı bir şekilde farklı kademelere ayrıldığını ve hiyerarşik bir yapı arz ettiğini sorgulamaktadır¹⁴⁰. Bu noktada var olan politik gücün kullanımını irdeleyen Service, bunun fiili güç kullanma otoritesine dayandığını ve şu üç olağan davranışsal bağlamda incelenebileceğini ileri sürmektedir: Onay mühendisliği, karar oluşturma süreci ve yargılama¹⁴¹. Başlangıçta bu kamu işlerini esasen topluluğun çıkarı için başarılı ve de adil bir şekilde¹⁴² idare eden, üstelik gerçekten ehil olduğu için şeflik konumuna yükselmiş bulunan (ehil olmasa topluluk tarafından böyle bir onurla bahşedilmezdi) bir şef vardır. İşte bu şeflik yapılanmasının sadece tekil şefin ömrüyle sınırlı olmadığı; babadan oğula geçen kalıtsal bir görev ve yetki haline dönüştüğü toplumlarda bir sonuç olarak kurumsallaşmış yapıların ve akabinde devletin ortaya çıkması¹⁴³ gündeme gelmektedir. Böylece devlet, kökeninde ekonomik sömürü ve sınıf savaşı bulunmaksızın ortaya çıkmış olmaktadır¹⁴⁴.

¹³⁸ Claessen, Skalnik, "Erken Devlet: Kuramlar ve Varsayımlar", **Erken Devlet**, s. 22-23.

¹³⁹ A.e., s. 24.

¹⁴⁰ Elman R. Service, **Origins of the State and Civilization**, New York, W. W. Norton & Company, Inc., 1975, p. 72.

¹⁴¹ A.e., s. 12.

¹⁴² Şenel, a.g.e., s. 337.

¹⁴³ A.e.

¹⁴⁴ A.e., s. 339.

Böyle bir iş yönetimi, göçebe çoban toplumlar da sürülerin idaresi, otlakların kullanımı, diğer kabilelerle barışçı ya da savaşçı ilişkilerin sürdürülmesi ve diğer toplumlar la olan ilişkilerin, özellikle ticaretin sürdürülmesi yönlerinden önemlidir. Bu bakımdan Service'in kuramından işbu çalışma kapsamında yararlanmak mümkündür. Kaldı ki Service, Şenel'in belirttiği gibi kuramını sadece Mezopotamya tarih ve coğrafya koşulları üzerine değil, farklı toplumlar ve coğrafyalar üzerine kurmaktadır. Service yapıtında göçebe çoban toplumlar olan Zulu ve Ashanti gibi Afrika toplumlarını ve daha birçok toplumu antropolojik olarak irdelemiş ve onları erken devlet yapılanması olarak adlandırdığımız modern ilkel devletler¹⁴⁵ olarak tanımlamıştır¹⁴⁶.

8. Nüfus Baskısı Kuramı

Nüfus baskısı kuramı, Robert L. Carneiro tarafından “*A Theory of the Origin of the State*¹⁴⁷” adlı makalesinde ileri sürülmüştür. Carneiro, devletin kökenine ilişkin teorileri iradeci teoriler ve zorlayıcı teoriler olmak üzere iki genel grupta toplamaktadır. İradeci teorilere göre toplumlar tarihin belirli bir anında kendiliğinden iradi bir karar almış ve egemenliklerinden vazgeçerek devlet adı verilen siyasi yapılanmayı oluşturmuşlardır¹⁴⁸. Zorlayıcı teoriler ise temelde güce dayanan ve savaşçı ilişkiler neticesinde devletlerin ortaya çıktığını ileri süren görüşler olarak özetlenebilir. Carneiro, iradi teorilerin çoktan iflas ettiğini ve toplumların ezici dış baskılar olmaksızın egemenliklerini devretme noktasında isteksiz olduklarını ifade etmiştir¹⁴⁹.

¹⁴⁵ “Modern primitive states”

¹⁴⁶ Şenel'in belirttiği gibi Service devlet ve uygarlığın doğuşunu iç içe ve tek bir süreç olarak görmemektedir. Service'in eserinin ana bölümlerinden birini “modern ilkel devletler” oluştururken diğerini “arkaik uygarlıklar” oluşturmaktadır. Service; Zulu, Ankole, Batı Afrika Krallıkları, Cherokee Yerlileri ve Polinezya'da uygarlık kavramından ayrık s ı olarak bir sosyal organizasyon olan erken devlet yapılanmalarını incelemiştir. Karş.: A.e., 337-339.

¹⁴⁷ Makalenin Türkçe çevirisi için bkz.: Robert L. Carneiro, “Devletin Kökeni Üzerine Bir Teori”, Çev. Aslan Delice, (Çevrimiçi), <https://fsmvuhukuk.files.wordpress.com/2014/11/devletin-kc3b6keni-c3bczerine-bir-teori-aslan-delice.pdf>, 08 Ocak 2017.

¹⁴⁸ A.e., s. 252.

¹⁴⁹ A.e., s. 253.

Carneiro, teorisini tarımsal üretime geçmiş (tarım devrimini gerçekleştirmiş) toplumların yerleştiği coğrafyalarda ekilip biçilen toprakların sınırlı olması ve bu topraklar üzerinde hak iddia eden grupların birbirleri ile olan mücadelecili ilişkileri esasına dayandırmıştır. Toprağın üzerinde barınan nüfus, toprağın besleme kapasitesini aşmaya başladığında toprak için de mücadele başlamaktadır:

“Bu tür bölgelerde, nüfus yoğunluğu artıp, ekilir biçilir toprak kaynakları azalınca, toprak için bir yarışmadır başlar. Bu yarışma savaş biçimini alır; ve bu savaşta yenilgiye uğrayan köylüler, toprak bakımından herhangi bir sınırlılık bulunmayan yerlerde yapabilecekleri gibi kaçmayıp, bulundukları yerden ayrılamayıp, kendilerini yenilgiye uğratanlara boyun eğmek zorunda kalırlar¹⁵⁰”.

Böylece bir köy başka bir köy tarafından ya da bir toplum başka bir toplum tarafından fethedilir ve fetihle birlikte şeflikler, yani toplumun üstünde yer alan siyasal birimler doğar¹⁵¹. Yenilgiye uğrayan tarafın ise yaşamak için tek çıkar yolu fatihlere boyun eğmek ve ne kadar haraç isteniyorsa onu vermekten geçmektedir¹⁵². Oysa şefliklerin doğuşunun fetihle birlikte değil, fetihten çok önce olması akla daha yatkındır. Zira fetih için bir başka toplumu fethedebilecek düzeyde örgütlenmiş siyasal bir organizasyonun varlığı öncelikle güçlü şefliklerin ve şeflerin varlığını gerektirmektedir.

Carneiro’nun teorisinin önemi çevresel faktörlerin sınırlayıcılığını ve yenilen toplumların bulundukları yerleri çeşitli nedenlerle terk edemeyişlerini dikkate alması bakımından önemlidir. Bu kriterler analogi yoluyla göçebe çoban toplumlar için de dikkate alınabilecek kriterlerdir. Zira göçebe çobanların yaşadığı uçsuz bucaksız gibi görünen çayırlar iktisadi bakımdan aslında sınırlıdır¹⁵³. Ancak göçebe çobanlar yenilgiye uğradıklarında başlarını alıp gitmek bakımından son derece elverişli

¹⁵⁰ Charles Keith Maisels, **Uygarlığın Doğuşu (Yakındoğu’da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma Kentlere ve Devlete Geçiş)**, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1999, s. 346.

¹⁵¹ Şenel, **a.g.e.**, s. 339.

¹⁵² Claessen, Skalnik, “Erken Devlet: Kuramlar ve Varsayımlar”, **Erken Devlet**, s. 18.

¹⁵³ Bu sınırlılık göçebe çobanların otlak kullanımlarını belirli bir düzene sokmak zorunda bırakmıştır.

imkanlara sahiptirler. Bu noktada şunu da ifade etmek gerekir ki, Carneiro'nun teorisinin benzeri göçebe çobanlığın ortaya çıkışı bakımından da ileri sürülmüştür. Bu teoriye göre göçebe çobanlık, bazı toplumların kendilerinden güçlü komşu toplumlar tarafından ya da nüfus yoğunluğu baskısı nedeniyle ve/veya her iki etkenin birlikte etkisiyle ortaya çıkmış bir yaşam biçimidir¹⁵⁴. Bu olgular, ilerleyen bölümlerde bir bütün içinde değerlendirilecektir.

9. Hidrolik Devlet Kuramı

Bu kuram, Karl A. Wittfogel tarafından *Oriental Despotism* adlı eserinde ileri sürülmüştür. Wittfogel'e göre uygarlık ve devlet, kuramın adından da anlaşılacağı üzere büyük sulama tarımının yapıldığı topraklarda yeşermiştir. Kurak ve yarı kurak coğrafyalarda gelişen tarımcılık faaliyetleri sulama sistemlerinin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bunun için suyun kontrol altına alınması gerekmektedir. Suyun kontrol altında alınması ise günümüzde dahi ciddi bir mühendislik meseledir. Böylesine büyük ölçekli sulama tesislerinin inşası ve yönetimi, organize bir toplum olsa dahi sıradan bir organizasyonla altından kalkılabilecek bir iş değildir; bunun için merkezi bir planlama, ciddi bir denetleme ve gözetim, bireyleri çalışmaya zorlama/cebri icra yetkisi, bireysel mülkiyeti ilga etme ya da parçalara ayırma yetkisi, dini ve askeri güçleri soğurma ve entegre etme gibi ileri derecede gelişmiş, bürokratik ve cebri icra kabiliyeti olan bir yapının varlığını gerekli kılmaktadır¹⁵⁵. Böyle bir yapı bir kez ortaya çıktıktan sonra ise yoğun tarım ve bunun getirdiği geniş çaplı işbirliği sonuçta devletin iş yöneticisi rolünü üstleneceği hidrolik bir ekonomiyi geliştirmiştir¹⁵⁶.

Görüldüğü üzere Wittfogel kuramını gönüllü bir işbirliğine değil, despotik bir yönetime dayandırmaktadır. Devlet kuramlarını menajeryalizm modelleri ve baskı modelleri olarak ikiye ayırdığımızda Wittfogel'in kuramı bir menajeryalizm modeli

¹⁵⁴ “Yerinden edilme teorisi” (theory of displacement) için bkz.: Khazanov, **a.g.e.**, s. 186.

¹⁵⁵ George Peter Murdock, **American Anthropologist**, Vol. 59, No. 3, Jun, 1957, Reviewed Work: *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power* by Karl A. Wittfogel, p. 546, (Çevrimiçi), <http://www.jstor.org/stable/665926>, 14 Ocak 2017.

¹⁵⁶ Claessen, Skalnik, “Erken Devlet: Kuramlar ve Varsayımlar”, **Erken Devlet**, s. 15.

olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁵⁷. Ancak bu kuram bir menajeryalizm modellemesi olsa da barındırdığı unsurlar bakımından baskı ve dayatmadan uzak değildir.

Wittfogel'in kuramı ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin sulama sistemlerine asla sahip olmayan çok sayıda devlet olduğu gibi, sulama sistemine sahip olsalar da devletleşmenin görülmediği toplumların varlığı bilinmektedir¹⁵⁸. Ayrıca günümüzde yapılan ayrıntılı arkeolojik incelemeler karmaşık sulama sistemlerinin merkezileşmiş bürokrasilerin ortaya çıkışıyla birlikte değil, çıkışından çok sonra geliştiğini ortaya koymuştur¹⁵⁹. Yani geniş çaplı sulama faaliyetlerine girişme ihtiyacı devleti doğurmamış, tersine örgütlü toplumun sağladığı imkan sayesinde geniş çaplı sulama faaliyetlerine kalkışmak mümkün olabilmıştır. Bütün bunlara rağmen bazı modellemeler için hidrolik devlet kuramından yararlanılabilir. Örneğin bu çalışmanın konusu bakımından büyük sürülerin idaresinin toplumsal bir işbirliğini zorunlu kıldığı ileri sürülebilir ve analogi yoluyla bu kuram göçebe çoban toplumlara uyarlanabilir.

10. Güçlü Aileler Kuramı

Bu kuram, Marcella Frangipane¹⁶⁰ tarafından "*La nascita dello Stato nel Vicino Oriente*¹⁶¹" adlı eserinde ileri sürülmüştür. Frangipane, devletin kökenine ilişkin kuramını diğer kuramcılardan farklı olarak arkeolojik kanıtların desteğinden ciddi ölçüde yararlanarak geliştirmiştir. Frangipane'ye göre devlet aygıtının gelişimine giden süreç şu üç genel başlık altında incelenebilir: Temelini aile yapılanmasında bulan geleneksel toplum yapılanması ile doğmakta olan devletin politik ve ekonomik yapısı arasındaki ilişki, politik gelişimin farklı evrelerinde iktidarın niteliği ve son olarak merkezi yapılanmaların varlığını sürdürmek için

¹⁵⁷ Menajeryalizm modeli ve baskı modeli kavramları için bkz.: Maisels, **a.g.e.**, s. 328-353.

¹⁵⁸ Claessen, Skalnik, "Erken Devlet: Kuramlar ve Varsayımlar", **Erken Devlet**, s. 15.

¹⁵⁹ Diamond, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁶⁰ Malatya'daki Arslantepe Höyüğü kazılarına yıllardan beri başkanlık eden Marcella, şehir halkı tarafından "bizim Marcella" olarak anılmaktadır.

¹⁶¹ Eserin Türkçe çevirisi için bkz.: Marcella Frangipane, **Yakındoğu'da Devletin Doğuşu**, Çev. Z. Zühre İlkelen, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002.

ihtiyaç duyduğu birincil nitelikli ürünler ile lüks ürünlerin üretim ve dolaşımının getirdiği etkiler¹⁶².

Devlet, güçlü ailelerin önderliğinde ekonominin çekip çevirilme istenci ve aynı doğrultudaki kudretlerinin gelişimiyle ortaya çıkan bir yapılanmadır. Bu sürecin gizilgücü, büyük ailelere dayanan sistemlerin kendi içlerinde katmanlaşma potansiyeline sahip olmaları ve ekonomik özerkliği elde edebilecek yapıda olmalarında yatar¹⁶³. Bu yapılanma aynı zamanda ve benzer şekilde klientelizmin (yanaşmacılık) özünü de oluşturur. Yüksek zümrede yer alan güçlü aileler ki buradaki haneyi (household) ileri düzey ekonomik yapılanma (daha sonra görülecek olan devletin çekirdeği) olarak algılamak daha doğrudur; güçsüz gruplara boyun eğdirme ve onları kendine yanaşma yaparak hizmetinde çalıştırma potansiyeline sahiptir. Böylece güçlü aileler gönüllü, sürekli ve sadık bir hizmet görücü kitle/ takipçi kazanırken, yanaşmalar da hiç değilse açlık belasından kurtuldukları için bu ilişkiyi bir bakıma gönüllü sürdürür olurlar. Süreklilik arz eden bu karşılıklı ilişki, geleneksel ve eskiden kalma politik güçle gelişmekte olan ekonomik gücün karma bir yapılanma halini almasıyla ilkel devletin doğuşunu sağlamış olmaktadır¹⁶⁴.

Örneğin bu modelde güçlü aile reislerinin saygınlık belirtisi malların üretiminde yerel olmayan hammadde kullanımını artırması¹⁶⁵, onların statüsünü göstermesi bakımından önemlidir. Dış ticareti elinde tutan ve hangi ürünün nereye, ne zaman ve ne kadar dağıtılacağına karar verme yetkisine sahip olan bu güçlü aileler böylece kendilerini kolaylıkla uyruklarından görünüşte de ayırt edilebilir kılmaktadır.

Frangipane'nin devletin kökenini güçlü aile yapılanmalarında arayan kuramı kanaatimce son derece önemlidir. Bu kuramın bu çalışma bakımından önemi, diğer bilimsel verilerin, özellikle arkeolojik materyallerin katkısıyla başkaca toplumlara; örneğin göçebe çoban toplumlara da uygulanabilir/uyarlanabilir olmasında

¹⁶² A.e., s. 295.

¹⁶³ A.e.

¹⁶⁴ A.e., s. 297.

¹⁶⁵ A.e., s. 299.

yatmaktadır. Göçebe çobanlarda akrabalık ve soy ağacının önemi bu bakımdan dikkat çekici bir unsurdur.

C. Sanayileşme Öncesi Toplum Türleri ile Devletli Topluma Geçiş Kuramları Arasındaki İlişki

Sanayileşme öncesi toplum türleri ile devletli topluma geçiş kuramları yukarıda ayrı başlıklar altında ele alındı. Şimdi bu iki konunun birbiri arasındaki ilişkisine değinmek gerekiyor. Burada ağırlıklı inceleme noktası göçebe çoban toplumların yapısı ile göçebe çoban toplumlar için geçerli olabilecek devletli topluma geçiş kuramları arasındaki bağlantı olacak. Bunun yanı sıra diğer toplum türlerini de incelememin sebebi göçebe çoban toplumların diğer tüm insan grupları gibi çevresinde yer alan dış dünyayı etkilediği ve onlardan etkilendiği gerçeğidir. Bu etkileşimler, göçebe çoban toplumların diğer toplumlara karşı kendi politikalarını geliştirme ve karmaşık örgütlenme modeli oluşturma biçimleri bakımından kritik öneme sahiptir¹⁶⁶.

Devlet yönetimli toplum, dünyanın hiçbir yerinde tek bir etkene bağlı olarak ortaya çıkmamıştır¹⁶⁷. Her toplum çeşitli çevresel şartların etkisiyle başlıca bir geçim tarzı benimsemiştir. Bu başat geçim tarzı sosyal yapının şekillenmesinde önemli bir etken oynamıştır. Rağbet gören antropolojik sınıflandırma, toplumların geçim tarzlarının esas alındığı sınıflandırmadır zira bir toplumun geçim tarzı aynı zamanda onun sosyal sistem tipini de belirler¹⁶⁸. Sınıflandırma önemlidir ancak sosyal düzenin belirli aşamalarını ve dinamiklerini açıklamak için kullanıldığında tek başına iş görmez. Bu noktada devletli topluma geçiş kuramları devreye girmektedir. Asıl önemli olan toplum türleri ile devletli topluma geçiş kuramları arasındaki ilişkiyi ve karşılıklı etkileşimi kavrayarak anlamlandırabilmektir.

¹⁶⁶ William Honeychurch, “**The Archaeology of Pastoral Nomadic States**”, Journal of Archaeological Research, Vol. 22, No. 4 (December 2014), Published by: Springer, (Çevrimiçi), <http://www.jstor.org/stable/24018064>, 31 Mart 2018., p. 286.

¹⁶⁷ Daniel G. Bates, **21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji**, Çev. Ed. Suavi Aydın, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 417.

¹⁶⁸ Barclay, **a.g.e.**, s. 36.

Sosyal yapıların ileri boyuta evrilerek erken devlet örneklerinin görülmesi, yapının kendini koruması için çoğu zaman zorunlu olmaktadır. Bu da itici ve elzem bir ihtiyaçtan doğar. İhtiyaç, icadın anasıdır¹⁶⁹. Toplumsal yapı tıkanıldığında, bu tıkanıklığı gidermek için bir icat yapmak gerekir. Buradaki icadı sınırlı bir şekilde sadece meta olarak görmemek gerekir. Toplumsal yapıların geliştirilerek yeni kurumların ortaya çıkarılması uyumlanma çabalarının başarılı sonuçları olmaları bakımından aslında birer ihtiyacın ürünüdür. Her toplumun, gelişmiş toplumsal yapılara ulaşmak ya da ulaşmamak bakımından farklı ve rasyonel gerekçeleri olabilir. Bu noktada toplum türlerinin farklılığı önemli bir belirteç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak ihtiyaç duyulan toplumsal yapı genellikle aynı olmaktadır: Zor kullanma gücünü tekelinde tutan, merkezkaç güçleri sindirebilen bağımsız bir karar alma mekanizması. Farklı toplum türleri farklı yollardan geçerek ihtiyaç duydukları uyarlanma becerisini ortaya koymuş ve toplumsal yapılarını koruyabilmişlerdir. Bu beceri kendini bazen yerleşik düzeni bırakarak göçebe bir yaşama geçme olarak, bazen bahçe tarımını terk ederek avcı-toplayıcı bir geçim tarzını benimseyerek bazen de mevcut ilkel toplumsal yapıyı muhafaza ederek olmuştur.

Farklı geçim türlerinin şekillendirdiği farklı toplum türleri arasında değerlendirme yaparken onları bir hiyerarşi içinde değil; birbiriyle yarışan, birbirinin seçeneği stratejiler olarak görmek gerekir¹⁷⁰. Ters bir akıl yürütme ile pek ala şu sonuca ulaşmak mümkündür: Örneğin, toplumları avcı-toplayıcı geçim tarzından besin üreticisi konumuna geçiren itkinin, doğal çevrede eskisi kadar bol av hayvanı ve bitkisel ürünün kalmamasının olduğu ileri sürülür. Şayet besin üretimine geçişin nedeni doğal çevredeki kaynakların akılsızca tüketilmesi ise doğa ile en uyumlu ve en başarılı toplumların en uzun süre avcı-toplayıcı geçim tarzını sürdürebilen toplumlar olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bu açıdan bakıldığında en başarılı toplumlar, günümüze kadar avcı-toplayıcı olarak kalabilmeyi başaran toplumlardır. Zira besin üretimine geçiş de sanıldığı gibi doğrudan mükemmel sonuçlar

¹⁶⁹ Diamond, **a.g.e.**, s. 311.

¹⁷⁰ **A.e.**, s. 142.

doğurmamıştır. İlk yerleşik tarımcılar uzun yıllar avcı-toplayıcılara nazaran son derece yetersiz ve dengesiz beslenmek zorunda kalmışken avcı-toplayıcılar o zamanlar çok daha iyi şartlarda yaşamakta idi.

Toplumların devletli topluma geçiş süreçlerinde önemli olan bir diğer etken de onların yerleşik geleneklerinde yatmaktadır. Buna verilebilecek örneklerden biri Maorilerin Moriorileri yok ederek üstünlük kurmaları verilebilir. Morioriler savaş tecrübesi olmayan, güçlü bir örgütlenmeden yoksun, anlaşmazlıkları geleneksel olarak barışçıl yöntemlerle çözen bir toplumdur. Maorilerle karşı karşıya kaldıklarında meclis kararı ile savaşmama, barış yaparak kaynakları kardeşlik içinde paylaşma kararı alırlar. Ne var ki Maoriler daha ileri teknolojiye sahip, güçlü bir liderliği olan ve savaş tecrübesine sahip bir toplumdur. İki toplumun karşılaşması Moriorilerin neredeyse hepsinin erkek, kadın, çocuk demeden koyun gibi boğazlanmasıyla sonuçlandı¹⁷¹.

Toplum türü, o toplumun sosyal örgütlenme düzeyinin ulaşabileceği aşamanın ölçüsünü belirlemektedir. İleri düzey sosyal örgütlenmenin görünüş biçimlerinden biri olan erken devlet yapılanmaları da bunlardan biridir. Avcı-toplayıcı toplumlar ileri düzey örgütlenme için gerekli olan maddi zenginliği yaratmada yetersiz kalmaktadır. Yabani yiyecek kaynaklarına bağımlı kalmak diğer geçim kaynaklarına oranla kültürel gelişime daha fazla sınır koymaktadır¹⁷². Buradan, başat olarak avcı-toplayıcı bir geçim sürdüren toplumlarda erken devlet örneklerine rastlanamayacağı sonucunu çıkarabiliriz. Dikkat edildiğinde yukarıdaki kuramların genellikle ileri düzey tarımcı ve/veya ileri düzey göçebe çoban toplumlar (kısmen de balıkçı toplumlar) için uygulanabilir olduğu; diğer toplum türleri için daha düşük oranda uygulanabilir olduğu ve avcı-toplayıcı toplumlar için uygulanamaz olduğu görülecektir. Nüfusun boyutu ve nüfus yoğunluğu, ortaya çıkabilecek sosyal örgütlenme tipleriyle yakından ilişkilidir¹⁷³. Avcı-toplayıcı

¹⁷¹ A.e., s. 54.

¹⁷² Barclay, a.g.e., s. 42.

¹⁷³ A.e., s. 38.

toplumların nüfus boyutu ve yoğunluğu diğer toplum türlerine göre oldukça küçük kalmaktadır. Devletli topluma geçiş için nüfusun belirli bir seviyeye ve yoğunluğa erişmesi gerekmektedir. Ancak avcı-toplayıcı ekonomiyle böyle bir nüfusun yanına yaklaşılması bile mümkün olmamaktadır. Şu da bir gerçektir ki bütün toplumların yolu avcı toplayıcılıktan geçmiştir. Tarımcı toplumların neredeyse hepsinin avcı toplayıcılıktan bahçeciliğe ve oradan tarıma geçtiği bilinmektedir¹⁷⁴. Ancak toplumun tür değiştirmesi (örneğin avcı-toplayıcılıktan bahçeciliğe geçmesi) doğrusal bir çizgi üzerinde yürümez. Toplumsal tür değişiminin her bir spesifik toplum için farklı yolları vardır. Değişim her zaman basitten karmaşığa doğru da olmaz ve değişimin seyrinin genelde belirli yönlerde olması bunun iyi ve doğru olduğunu da göstermez. Toplumsal tür değişimi beraberinde toplumsal örgütlenme düzeyini de değiştirebilecektir. Genellikle görülen ve beklenen devletsiz toplumların devletli toplumlara dönüşmesidir fakat tersi örnekler olduğu gibi iki kutup arasında gidip gelen örnekler de mevcuttur¹⁷⁵. Göçebe çoban toplumların kolaylıkla devletli topluma geçtikleri ancak bu konumlarını korumada o kadar başarılı olamadıkları ve çabucak çözüldükleri bilinen bir gerçektir. Yukarıda değindiğim karmaşıklık seviyesi toplum türlerini sınıflandırmada önemli bir belirteç olmakla birlikte bazı avcı-toplayıcı toplumların bazı bahçeci toplumlardan daha karmaşık olduğu; bahçeci bazı toplumların da en az tarımcı toplumlar kadar karmaşık olduğu örnekler hatırdan çıkarılmamalıdır¹⁷⁶. Sonuç olarak yukarıda sıralı verilen toplum türleri çizgisel bir gelişimi ifade etmez; toplumlar zamanın ve mekanın değişmesiyle birbirine dönüşebilir. İnsan toplumları tarih boyunca zamana, coğrafyaya ve iklime göre kendileri için en uygun ekonomik üretim tarzını benimsemiş ve başka başka toplum türlerine dönüşmüşlerdir. Dönüşümde başarısız olanlar ya yok olmuşlar ya da son derece az nüfuslu ve etkisiz toplumlar olarak kalmışlardır. Göçebe çoban toplumlar da başlangıçta yerleşik tarımın varlığının farkındalardır ancak onun hiçbir üstün

¹⁷⁴ A.e.

¹⁷⁵ A.e., s. 33.

¹⁷⁶ A.e., s. 38.

yanını görmemektedirler. Ancak tarihsel gelişim içinde üstünlükler birdenbire tersine dönünce göçebe çoban toplumların etkileri ve önemi de aynı ölçüde azalmaya başlamıştır.

Toplumlari incelemeye başlarken ilk olarak insanların geçimlerini nasıl sağladıklarına bakmak gerekir çünkü bu, toplumun diğer yönlerini de etkiler¹⁷⁷. Devletli topluma geçiş kuramları bakımından toplum türlerinin önemi ise, geçim kaynağının kültürel gelişime sunduğu katkıda yatmaktadır. Bu katkı, bir toplumun yapabileceği, icat edebileceği ve faydalanabileceği metaların sınırlarını belirler. Avcı toplayıcı toplumlar bir sonraki öğünü ne zaman yiyeceğini kestiremezken ileri düzey tarım toplumlarının gelişmiş tarım aletleri yapan ve bunları kullanan iş bölümüne göre ayrılmış kesimleri vardır; günün ne zaman başlayıp ne zaman bittiği her öğünün ne zaman yeneceği bellidir. Göçebelik maddi eşya birikimini engellerken avcı-toplayıcılık maden zanaatını engeller¹⁷⁸. Yerleşik tarım faaliyetleri de toplumların savaşçı özelliklerini yitirmesine neden olabilir. Bütün bu kültürel farklılıklar, toplum içi kaynakların bölüşümü sorunu ile birlikte düşünüldüğünde, bütüncül olarak gücün paylaşılması sorununu doğurmuş ve merkezi idarelerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Toplum türlerinin devletli topluma geçiş açısından önemi burada yatar. Ranold Cohen bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Devlet oluşumu olgusunu açıklayan basit ya da bariz bir nedensel açıklamalar dizisi yoktur... Devletlerin oluşumunda etkileşimler hani benzeri bir yol izler; değişimin farklı belirleyicilerine tepki veren çeşitli devlet-öncesi sistemler, başka türlü çözümlenemeyecek olan çatışmalar tarafından, fazladan, daha karmaşık siyasi hiyerarşi seviyeleri benimsemeye zorlanır. Bu noktaya bir kez ulaşıldığında erken devlet biçimlerine doğru bir yoğunlaşma görülür¹⁷⁹”.

Sonuç olarak her bir tekil devletin oluşumu her bir spesifik toplum türü bakımından zamanın ve mekanın etki ettiği diğer şartların da getirdiği değişkenlerle

¹⁷⁷ Diamond, **a.g.e.**, s. 61.

¹⁷⁸ Barclay, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁷⁹ **A.e.**, s. 187.

birlikte farklılık arz etmektedir. Devlet oluşumunu açıklayabilecek basit bir formülasyon getirmek bu nedenle oldukça zordur. Ancak toplumsal örgütlenmenin karmaşılaşmasına neden olarak insanları daha büyük sorunlarla baş edebilmek adına daha büyük organizasyonlar geliştirmeye iten nedenler belirlenebilir ve bütün erken devlet modelleri için asgari ortak unsurlar belirlenebilir. Aşağıda göçebe çoban toplumlar özelinde erken devletin ve hukukun gelişimine etki eden çevresel ve yapısal unsurlar ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

GÖÇEBE ÇOBAN TOPLUMLARIN TOPLUMSAL ÖRGÜTLENME VE İKTİDAR YAPILARI

A. Göçebe Çobanlığın Gelişim Alanları, Kökenleri ve Genel Özellikleri

Bir önceki bölümde görüldüğü üzere yeryüzünde insanlığın oluşturduğu çeşitli toplum türleri binlerce yıldır var olagelmıştır. Ancak bunlardan ikisi, insanlık tarihinin seyrini diğerlerinden daha fazla, yoğun ve geniş çaplı olarak etkilemiştir. Bu iki toplum türü ileri düzey tarımcılar ve ileri düzey göçebe çobanlardır. Tarımcı toplum modeli ve göçebe çoban toplum modeli, insanlığı taş devrinin çıkmazlarından kurtaran iki öncü olmuştur¹. Her iki toplum türü de medeniyete yoğun katkılar sunmuştur. Günümüzde ise modern toplumun yapısı neredeyse tamamen yerleşik bir hal almıştır. Hayvancılık, sürülerin düzenli göçlerle idare edilmesi şeklinde yapılsa bile onu idare eden toplumsal mekanizma ve nihayetinde içinde bulunan devlet aygıtı yerleşiktir². Yerleşik bir dünyada göçebe çoban toplumlar sosyolojinin genel açıklaması içinde yer bulamamış; ancak antropoloji veya etnolojinin konusu olmuşlardır³.

Göçebe çobanların toplumsal örgütlenme ve iktidar yapılarına geçmeden önce, göçebe çobanlığın gelişim alanları ve kökenleri ile genel özelliklerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Bir toplumu belirli tarzda hareket etmeye iten coğrafi şartları tanımadan o toplumu anlamak mümkün görünmemektedir. Toynbee'nin de isabetle belirttiği gibi coğrafi şartlar, bireyi ve toplumu zorlar ve onları belirli tarzda hareket ederek bir çözüm geliştirmeye iter. Spesifik şartlara uygun spesifik çözümleri

¹ Baykan Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İstanbul, Kitabevi, 2011, s. 24.

² Örneğin böyle bir hayvancılığın en ileri seviyesinin Avusturalya çayırlarında yapıldığını biliyorum. Burada sürüler açık arazilerde serbest bırakılıyor. Kesim zamanı geldiğinde birkaç küçük helikopter ile alçak uçuş yapılarak sürü profesyonelce manipüle ediliyor ve bir araya getirilip belirli toplanma alanlarına yönlendiriliyorlar. Bu işleme bir noktadan sonra atlı çobanlar da katılıyor. Nihayetinde bütün sürü zapturapt altına alınmış oluyor ve içlerinden seçilenler kesimhaneye gönderiliyor.

³ Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2015, s. 43.

geliştirebilen toplumlar varlıklarını sürdürebilirken, bunu başaramayan toplumlar ya tümünden yok olmuşlar ya da tarih boyunca nüfusları son derece sınırlı kalmıştır.

1. Göçebe Çobanlığın Gelişim Alanları ve Kökenleri⁴

Göçebe çobanlığın başlıca gelişim alanları çayırlar ve bozkırlardır. Çayırların ve bozkırların dünyadaki bütün karaların dörtte birini kapladığı düşünüldüğünde, göçebe çobanların etki alanları anlaşılabilir. Coğrafya, erken devlet örneklerinin doğuşunu etkileyen bir unsur olarak ele alınmaktadır. Bu itibarla örneğin sık ormanlarla kaplı veya son derece engebeli bir arazi yapısı, merkezi iktidarın bir yerden bir yere insan veya mal gönderme yeteneğini sınırlar; bu nedenle ulaşımın zor olduğu arazi şartları yerel ve küçük grupların gücünün kırılmasına ve merkezi gücün gelişimine engel olurken aynı zamanda devletin oluşumuna da büyük bir engel oluşturmaktadır⁵. Çayır ve bozkırların insan hareketlerine son derece elverişli olması, doğal sınırların bulunmadığı olağanüstü genişlikteki bu coğrafyalar üzerinde yer alan meraların paylaşılması ve göç güzergahlarının düzenlenmesi⁶ zorunluluğu siyasi örgütlenme ihtiyacını doğurmuş ve birçok erken devlet örneğinin gelişimine olanak tanımıştır.

Dünyanın çok geniş bir alanında tarımsal faaliyet yoluyla yiyecek üretimine hiç rastlanmaması, ekolojik nedenlerle bu faaliyetleri oralarda yapmanın bugün dahi çok zor ve hatta bazen imkansız olması nedeniyle şaşırtıcı bir bilgi olmamalı⁷. Bu bağlamda çayırlar ve bozkırlar, genellikle iklim buna müsaade etmediği için tarımsal faaliyet bakımından elverişsiz arazilerdir. Ancak aynı zamanda hayvancılık için ideal otlak alanlarıdır. Bu nedenle, çayır ve bozkırlarda yaşayan toplumlar için göçebe çoban ekonomisi tek çıkar yol olmuştur. Yani coğrafya, toplumu belli bir yaşam

⁴ Daha yoğun olarak bu başlık altında, son derece az olmakla birlikte yeri geldikçe çalışmanın bütününde faydalandığım ancak ayrıntılı referans verme imkanım olmayan aşağıdaki belgesellerden edindiğim bilgiler işlenmektedir. Bu belgeseller:

Alastair Fothergill (Yap. ve Yön.), **Planet Earth: Great Plains**, BBC, 2006.

Brian Leith (Yap.), **Human Planet: Grasslands - Roots of Power**, BBC, 2010.

Tim Martin, Paul Bradshaw (Yap.), **How Nature Works: Grassland**, BBC, 2012.

⁵ Cohen, **a.g.e.**, s. 54.

⁶ Khazanov, **a.g.e.**, s. 286.

⁷ Diamond, **a.g.e.**, s. 121.

tarzına, göçebe çobanlığa itmiştir. Ancak bunun tersinin görüldüğü de olmuştur. Bazen ormandan temizlenen alan sürülerin otlatılması için bilinçli bir şekilde otlığa dönüştürülmüş⁸ veya önceden ekilip biçilmekte olan tarım alanları sonradan otlak haline getirilmiştir⁹. Bunun nedeni, çeşitli sebeplerle hayvancılığı temel ekonomik faaliyet olarak seçen toplumların temel gereksinimi olan ot ihtiyacını karşılamının hayati önemi haiz olmasıdır. Otlak ihtiyacı öylesine önemlidir ki, 1230 yılında göçebe aristokratları Moğol hükümdarı Ögeday Han'a Kuzey Çin ahalisinin imha edilmesini ve bölgenin tamamen otlığa dönüştürülmesini dahi teklif etmişlerdir¹⁰.

İnsan, ancak hayvan ve bitki gibi sürekli ve nisbeten düzenli bir besin elde edebileceği varlıkları kontrol altına aldıktan sonra kendisine yeterli bir kaynağa erişmiş oluyordu¹¹. İnsan toplumlarının göçebe çoban yaşamı sürdürebilmeleri için de idareleri altında bir sürü bulunduruyor olmaları ilk şarttır. Yani sürü hayvanlarının evcilleştirilmiş olması gerekmektedir. Göçebe çobanların başarısı, hayvan sürülerini evcilleştirip ihtiyaçlarını karşılamak üzere yönetmeye başlamalarıdır. Olduğu yerde sabit duran bir bitkiyi idare etmek bir başarıdır ancak özgür iradesi olan bir canlıya hükmetmek çok daha yüksek bir yönetim becerisi istemektedir.

Tarıma elverişli olmayan çayırlar ve bozkırlar, toplumları sadece çoban yaşamına değil; göçebe bir çoban yaşamına yani göçebe çobanlığa itmiştir. Bu bakımdan çayır ve bozkırların göçebelik ile ilişkisi son derece önemlidir. Hayvancılık için başlıca temel iki gereksinim otlak ve su kaynağıdır. Çayır ve bozkırlarda belirli bir yerde yerleşik bir şekilde yoğun hayvancılık yapmak mümkün değildir. Bunun nedeni, sürülerin belirli bir alanda uzun süreli otlatılmasının, o yeri

⁸ Timothy Earle, **Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi**, 1. Baskı, Çev. Burak Gürel, Demir Demiröz, İstanbul, Versus Kitap, 2013, s. 40 ve 120.

⁹ A.e., s. 44.

¹⁰ Ögeday Han bu teklifi reddetmiş ve otlak için topraklara el konulmasını yasaklamıştır. Ögeday Han'ın bu tutumunun altında yatan neden üretici çiftçileri yani altın yumurtlayan tavuğu boğazlamama düşüncesi ile düzenli vergi toplamanın sürdürülebilir olmasına rağmen böylesi bir yağmanın bir seferlik olduğunu bilmesi olmalıdır. Bkz.: Khazanov, **a.g.e.**, s. 369.

¹¹ Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, s. 24.

bir daha kendisinden faydalanılamayacak hale getiriyor olmasıdır¹². Bu nedenle sistematik yer değiştirme ihtiyacı doğmuştur. Bir diğer neden ise yılın her döneminde en verimli ota¹³ ulaşma ihtiyacıdır. Bu da yılın belirli döneminde belirli alanlarında bulunmakla mümkündür. Engebesiz ve uçsuz bucaksız gibi görünen açık bozkır ve çayırlar, göçebe çobanlara bu imkanları cömertçe sunmuştur.

Çayırlar ve bozkırlar, evcil hayvan sürüleri, uygun otlaklar ve su kaynakları; birlikte, göçebe çobanlık için uygun zemini yaratmaktadır. Ancak bunlar göçebe çobanlığın kökenini açıklamak için yeterli değildir. Bugün için göçebe çobanlığın kökeni belirgin değildir ancak tutarlı tahminler yürütmek mümkün olmaktadır. Kanımca göçebe çobanlığa geçiş¹⁴ farklı zamanlarda ve değişik coğrafyalarda çeşitli şekillerde gerçekleşmiş olmalı. Bu nedenle genel bir kural koymanın bilimsellikten uzak olacağını düşünüyorum. Ancak yine de yaygın olan birkaç farklı teoriden bahsetmem gerekmektedir. Bir görüşe göre göçebe çoban uzmanlaşması, başka bir deyişle birincil geçim kaynağı olarak hayvan yetiştiriciliği, tarımcı-hayvancı bir üretim modelinden doğmuştur¹⁵. Bir diğer görüşe göre göçebe çobanlık, yerleşik çobanların sürülerinin büyümesi ve yem temininin zorlaşması üzerine göç etmeye karar verilmesi üzerine doğmuştur¹⁶. Bu teze göre yeni otlak arayışı ile hep daha uzağa gidilmiş ve giderek tarım ikinci planda kalmış, böylece göçebe çobanlığa

¹² Benzer şekilde ilkel tarım da toprağı sömürmekte ve birkaç yıl içinde kendisinden ürün alınamaz hale getirmekteydi. Bu nedenle, ileri düzey tarım teknikleri bulunana kadar “gezici tarım” önemli bir faaliyet olmuş ve ilk tarımcı toplumlar toprağı düşünmeden terk edebilmişlerdir. Kanımca göçebe çobanlar da otlakların tükenmesi sorununa benzer bir çözüm getirmişlerdir. Gezici tarım için bkz.: **A.e.**, s. 25-27.

¹³ Otlar uzadıkça içindeki azot oranı azalır. Yeterli seviyede azot içermeyen ot, onu tüketen canlı için işe yaramaz hale gelir. Bu nedenle otobur hayvanlar sürekli hareket halinde olma stratejisini geliştirmişlerdir. Böylece otlar sürü tarafından sürekli üstten koparılır ve aşırı büyümesi önlenmiş olur. Göçebe çobanlar da bunun farkına varmış görünmektedirler.

¹⁴ Geçiş ifadesini bilinçli olarak kullandım çünkü göçebe çobanlık, doğası gereği bir başka yaşam biçiminden kendisine geçilmesini zorunlu kılmaktadır.

¹⁵ Bu görüşe göre yerleşik kimi aileler tarımsal faaliyette uzmanlaşırken yine yerleşik kimi başka aileler hayvancılıkta uzmanlaşmış ve bu ayrışma ikinci grup aileleri bir süre sonra göçebe çobanlığa itmiştir. Ya da sulamadaki başarısızlıklar veya yoğun sulamanın toprakların tuzlanarak verim alınamaz hale gelmesine sebep olması nedeniyle yerleşik tarımcı aileler ikinci yola itmiş olabilir. Bkz.: **Bates, a.g.e.**, s. 230-232.

¹⁶ Khazanov, **a.g.e.**, s. 185.

geçilmiştir¹⁷. İlgi çeken ancak inandırıcılıktan uzak bir diğer teori ise yakınlarında bulunan ve aynı zamanda hayvan besleyen yerleşik tarım toplumlarının hayvanlarını ele geçiren avcılarının göçebe çobanlığı başlattıklarıdır¹⁸. Vladimirtsov da Moğolların göçebe avcılardan gerçek anlamda göçebe olan göçebe çobanlara dönüştüğünü ileri sürmektedir¹⁹. Hayvanlarla tek etkileşimi onları avlamak olan toplumların bir şekilde sürü elde ederek doğrudan göçebe çobanlığa geçmesi sürünün bakımını bilmemeleri nedeniyle mümkün değildir. Bu nedenle göçebe çobanlığın, şartların uygun olduğu²⁰ ve hayvancılığın öncesinde bilinip uygulandığı toplumlarda yavaş ve fakat kararlı bir dönüşüm ile gelişmiş olması akla yatkın gelmektedir. Göçebe çobanlığa geçişin, ya da bilinen bir göçebe çoban yaşamına olan ilginin artmasının başkaca nedenleri de olabilir. Bunlar sırf ekonomik değil, örneğin ideolojik de olabilirler. Bu doğrultuda çobanlık faaliyetlerinin artışı prestij mallarının mübadele sistemi içinde hayvanların taşınır servet kaynağı olarak kullanımına bağlayan görüş²¹ kayda değer bir akıl yürütmedir. Örneğin besi hayvanları tahıla nazaran çok daha kolay hareket ettirilip bir araya getirilebilir ki bu durum tarım arazilerinin otlağa dönüştürülmesine de açıklama getirmektedir²².

Göçebe çobanlığın özelliklerini anlamak bakımından Moğolların yaşayış tarzlarına ve ekonomik durumlarına göre iki temel gruba ayrıldığını vurgulamak açıklayıcı olacaktır. Bu iki Moğol toplumu ormanda yaşayan avcı kabileler ve bozkırda yaşayan göçebe çoban kabilelerdir²³. Ormanda yaşayan avcı kabileler ormandan ayrılmaz, basit ve küçük barınaklarda yaşarlardı. Ekonomik faaliyetleri temel olarak avcılıktan ibaretti. Ancak zaman zaman bu ormanlı kabilelerin de

¹⁷ A.e.

¹⁸ A.e., s. 188.

¹⁹ B. Y. Vladimirtsov, **Moğolların İktimai Teşkilatı**, Çev. Abdülkadir İnan, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1995, s. 189.

²⁰ Uygun sürü yapısı, biniciliğin gelişmesi, taşınabilir araç-gereç ve çadır kullanımı gibi etkenler ve göçebeliliğe geçiş için en az bir tetikleyici unsurun varlığı.

²¹ Earle, **Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi**, s. 82.

²² A.e., s. 225.

²³ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 56.

göçebe çobanların çekişmelerinde taraf tuttuğu ve bazı seferlere katılım sağladığı kaydedilmektedir²⁴. Şurası önemlidir, nasıl ki yerleşik toplumlar için göçebe çobanlık anlaşılmaz bir yaşam tarzı ise ormanlı Moğol kavimleri için de aynı dili konuştukları diğer bozkır (göçebe çoban) Moğollarının ve diğer yerleşik toplumların yaşamı (hayvanları idare etmek, süt sağmak, göç etmek gibi işler) tahammül edilemez işkence sayılmaktadır²⁵.

Yine göçebe çobanlığın sınırlarını çizebilmek adına gezgin çobanlıkla arasındaki farkları göstermek önemli olacaktır. Göçebe çobanlar belirli bir toprak parçası üzerinde dönemsel olarak yer değiştirirken gezgin çobanlar avcı-toplayıcılar gibi daha çok kararsız ve öngörülebilir olmayan bir gezicilik halindedir. Bu da onları göçebe değil; gezici yapar. Örneğin Ugandalı bir toplum olan Bacweziler göçebe çoban yaşamı değil, gezgin çoban yaşamı sürmüşlerdir²⁶.

Sonuç olarak göçebe çobanlık; ekonomik faaliyetin ağırlıklı alanını çobanlığın oluşturduğu, hayvanların kapalı alanlarda değil açık alanlarda tutulduğu, toplumun tamamının veya büyük bölümünün sürü ile birlikte dönemsel ve sistematik olarak yer değiştirdiği ve üretim hedefinin toplumun geçimini sağlamak olduğu kendine has bir besin üretim ekonomisi modelidir²⁷.

2. Göçebe Çoban Toplamların Genel Özellikleri

Vahşi hayvan sürülerinin evcilleştirilip çoğaltılması ve güdülebilir, sütü sağlanabilir hale getirilmesi bir çığır açmıştır. Artık sürüler bir maldır ve sahipleri vardır. Her mal sahibi gibi göçebe çobanlar da mallarını korumak ve onlara sahip çıkmak adına savaşımlardır. Hayvan sürüleri son derece kolay el değiştirebilen, hırsızlık veya yağmaya konu olabilen ve bir yerden başka bir yere nakli kolay olan; kısa sayılabilecek bir süre zarfında varlığı katlanabilen mal gruplarıdır. Bu nedenle sürüler, göçebe çoban toplumlarda güç ve iktidar savaşlarına konu olmuş ve

²⁴ A.e., s. 57.

²⁵ A.e., s. 68.

²⁶ Khazanov, a.g.e., s. 425.

²⁷ A.e., s. 94-95.

sürtüşmeleri/çekişmeleri hızlandırmıştır. Aynı şekilde otlakların ve su kaynaklarının sınırlı oluşu, sürüleri savunmak için sürekli teyakkuzda olma gereği, vahşi hayvan saldırılarına ve diğer göçebe çoban grupların yağma akınlarına²⁸ karşı daima hazırlıklı olma mecburiyeti, salgın hastalıktan, kuraklıktan ve sert iklim koşullarından kaçınmak için sürekli akıl yürütme zorunluluğu; birlikte, göçebe çoban toplumları savaşçı toplumlara dönüştürmüştür²⁹.

Belirli bir toprak parçasından ziyade hayvan varlığına sahip olmanın önemli olması göçebe çobanların toprağa bakış açısını değiştirmiştir. Göçebe çobanlar için asıl önemli olan herhangi bir tarla veya araziye sahip olmak değil; sistematik göçlere imkan tanıyan ve geniş alanlardan yararlanılabilecek göç güzergahlarını ve konak yerlerini kontrol altında tutabilecek güce sahip olmaktır³⁰. Ancak buradan göçebe çobanların araziye önemsemediği ve sahiplenmediği sonucu çıkarılmamalıdır. Çok defa bu kaniya varılsa da bu doğru bir çıkarım değildir. Göçebe çobanlar için geniş araziler üzerinde sistematik bir kullanım, araziye kontrol ve savunma son derece hayatidir. Göçebe çobanların yerleşik tarımcılardan farkı, topluluğun nüfusuna nazaran son derece geniş bir arazinin kontrol edilme ihtiyacının olmasıdır. Kaldı ki yerleşik bir tarım toplumu, yerleşim merkezinin civarında yer alan kendine yetecek miktarda tarım arazisini sahiplenmekle kural olarak varlığını sürdürebilir ve böyle toplumların arazi ile olan ilişkisi son derece görünürdür. Ancak göçebe çoban toplumlar, sürünün ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına çok daha geniş bir araziye sahiplenmek zorundadır. Bu da onların arazi ile olan ilişkisinin görünürlüğünü azaltır ve göçebe çoban yaşamı sürmeyen toplumlarda sanki onların araziye önemsemediği izlenimini doğurur.

Göçebe çoban toplumların arazi ile olan ilişkilerinin bir diğer özelliği, arazinin aidiyetinin ve arazi sınırlarının belirsizliğidir. Her ne kadar göçebe çoban toplumlar için sınırlar görünüşte hep belirsiz kalsa, sürekli değişen ve ihtilaflara konu

²⁸ Çayır ve bozkırlar açık ve düz araziler olduklarından, göçebe çobanlar da her daim ani baskınlara ve sonucunda birdenbire yok olmaya açık bir yaşam sürmektedirler.

²⁹ Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, s. 21.

³⁰ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 166.

olan bir alan olsa da, ben, arazinin belirli bir gruba aidiyetini sembolize eden belirteçlerin olabileceğini düşünüyorum. Örneğin inşa edilmiş bir unsur olarak mezar höyükleri, içinde bulunduğu arazi parçası ve doğal çevresinin belirli bir gruba aidiyetini ifade edebilir³¹. Benzer bir çıkarımla Orta Asya bozkırlarında görülen balballar da dikili olduğu arazi parçası için birer mülkiyet belirteci işlevi görmüş olabilirler. Bu çıkarımımı destekleyen bir diğer unsur da göçebe Moğolların kendilerini tanımlarken kabile ve soylarına ek olarak göç ettikleri öz topraklarını da söylemeleri ve bu toprakları yerleşik bireyin kendi vatanını sevdiği gibi³² sevmeleri ve sahiplenmeleridir.

Hayvan sürülerinin genişliği ve kalitesi, göçebe çoban hanelerin statülerinin belirlenmesinde tek servet kaynağıdır. Otlakların ele geçirilmesi ve savunulması ortak bir girişim ve çaba gerektirmesine rağmen sürüler özel mülkiyet alanında kalmıştır³³. Bu nedenle göçebe çobanların temel besinleri sanılanın aksine et değildir³⁴. Tüketilen etlerin genellikle av hayvanlarından elde edildiği görülmektedir. 12. yüzyılda Moğol ülkesini ziyaret eden Çin elçisi Xiu Ting, Moğolistan’da bir buçuk ay kaldığını ve bu sürede Moğolların sığır kestiklerini görmediğini ifade etmektedir³⁵. Tek servet ve en önemli besin (başlıca süt ürünleri ve nadiren kan) kaynağı olan hayvanların korunması için bir takım toplumsal kurallar geliştirilmiştir. Örneğin Doğu Afrika çoban toplumlarında sığır eti tüketimi ayinler haricinde yasaktır³⁶. Moğollarda ise atın önemi nedeniyle olsa gerek sürüden et temin edilecekse bu tüketim koyuna ve sığıra dayanır. At eti, büyük bir toy veya ziyafet verilmedikçe tüketilmez³⁷.

³¹ Earle, *Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi*, s. 123.

³² Vladimirtsov, *a.g.e.*, 232.

³³ Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, s. 90.

³⁴ “ (...) bir Moğolun aldığı kalorinin yüzde 55,31’i süt ve süt mamüllerinden, yüzde 24,38’i nebatî besinlerden ve sadece yüzde 20,31’i etten gelmektedir”. Bkz.: Khazanov, *a.g.e.* s. 141.

³⁵ Yay. Haz. Mustafa Uyar, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, Çev.: Ankhbayar Danuu, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2012, s. 109.

³⁶ Bates, *a.g.e.*, s. 201.

³⁷ Uyar, *a.g.e.*, s. 109.

Göçebe çoban toplumların bir diğer önemli özelliği, başka hiçbir uygarlık yerleşik tarıma geçmeden taş devrinden çıkamamışken göçebe çoban toplumların yerleşik bir yaşam sürmeden göçebe çoban ekonomisi sürdürmeye devam etmelerine rağmen maden devrine geçmeleri; demiri işleme ve işlevsel olarak kullanmada uzmanlaşmış olmalarıdır³⁸. Bu uzmanlaşma onların ileride demire dayalı devlet³⁹ olabilmelerinin önünü açacaktır. Atın bir iletişim, ulaşım ve savaş aracı olarak kullanımı ile madenciliğin gelişmesi birlikte; ateşli silahların keşfine kadar göçebe çoban toplumları diğer toplum türleri karşısında askeri anlamda üstün konuma getirmiştir. Atlar sahiplerine yaya olarak gidebileceklerinden çok daha uzak yerlere gitme, aniden saldırıya geçme, karşı taraf üstün bir savunma gücü oluşturamadan kaçma imkanı veriyordu⁴⁰. Savaş arabalarının icadı ile birlikte atın oynadığı rol çok daha önemli oldu⁴¹. Öyle ki I. Dünya Savaşı'nda tankların ve kamyonların oynadığı rol ne ise atların da motorlu taşıtların icadına kadar savaş alanında oynadığı rol öyleydi. Bu durum, içten yanmalı motorun icadı ve faydacı bir şekilde kullanılmasının öğrenilmesine kadar, atları kullanmayı iyi bilen toplumların diğer toplumlar karşısında büyük bir askeri üstünlük sağladıklarını gösteriyor⁴².

B. Göçebe Çoban Toplamların Sosyo-Ekonomik Yapıları ve Üretim Esasları

Her toplum türünün kendine özgü sosyal ve ekonomik yapılanmaları ve bu yapılanmalarla ilintili üretim esasları vardır. Bir başka deyişle her toplum düzeninin kendi iç mantığı vardır ve toplum, gelişmek için bu mantığın kusursuz bir biçimde işletilmesi eğilimi içindedir⁴³. Göçebe çoban toplumları diğer toplum türlerinden

³⁸ Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, s. 111.

³⁹ Diamond, *a.g.e.*, s. 8.

⁴⁰ *A.e.*, s. 84.

⁴¹ L. T. Yablonsky, (2003), *The Archaeology of Eurasian Nomads*, in archaeology, [Ed. Donald L. Hardesty], in Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS), Developed under the Auspices of the Unesco, Eolss Publishers, Paris, France, [http://www.eolss.net] [Retrieved March 3, 2015], p. 372.

⁴² Diamond, *a.g.e.*, s. 102.

⁴³ Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, s. 17.

ayırır önemli özelliklerinden biri sosyo-ekonomik yapılanmaları ve üretim esaslarıdır. Bütün göçebe çoban toplumlar aynı yapısal özellikleri göstermez. Temelde hepsi göçebe çoban olan ancak birbirlerinden çok farklı yapısal özellikler gösteren göçebe çoban toplum türleri bulunmaktadır. Göçebe çoban toplumların hareketlilik düzeyi ile geçimin hayvancılığa dayalı olma derecesi çevresel, toplumsal ve ekonomik koşullara bağlı olarak çeşitlenmektedir⁴⁴. Bu bakımdan göçebe çoban toplumların kendi içinde farklı kategorilere ayrılması olağandır fakat bu kategorizasyon, hukuk sosyolojisinin ilgi alanı dışında kalmaktadır. Ancak yine de bütün göçebe çoban toplumlar sergiledikleri asgari ortak özellikleri bakımından ayrı bir üst başlık altında toplanabilmektedir. Bu nedenle burada göçebe çoban toplumların benzer sosyo-ekonomik özellikleri ile üretim esaslarını inceleyeceğim.

1. Sosyal Yapılanmalar

Göçebe çoban toplumlar, hayvanları evcilleştirip onların enerjilerini kendi çıkarları için kullanmayı öğrenmişlerdi. Hayvanların kontrolünün yolu önce çevrenin kontrolünü sağlamaktan geçiyordu. Çevrenin kontrolü ise ancak daha yoğun ve karmaşık sosyal birimlerin gelişmesiyle mümkün hale geliyordu⁴⁵. Bu bağlamda çevrenin kontrolü demek, öncelikle kaynakların kontrolü ve paylaşımı, diğer grupların geçişlerini denetleme, coğrafyaya hükmetme ve gerektiğinde coğrafyayı savunmak gibi çeşitli alt görünüşleri olan kapsamlı bir iş demektir. Böyle bir işin altından kalkabilmek için göçebe çoban toplumlar sürekli ve yoğun bir işbirliği ve yardımlaşma halinde olmaya mecburdular. Bu mecburiyet göçebe çoban grupları sık sık birlikte ve yakın hareket etmek durumunda bırakıyordu. Bu yakınlık savaş gibi zor zamanlarda fiziki yakınlık ve birlikte göç halini alıyor; barış ve bolluk zamanlarında ise gruplar fiziki olarak birbirlerinden ayrılabilirse bile gerektiğinde hızlıca bir araya gelebilmek adına iletişimin özenli bir şekilde sürdürüldüğü bir hale dönüşüyordu.

⁴⁴ Bates, **a.g.e.**, s. 230.

⁴⁵ Burton Pasternak, **Introduction to Kinship and Social Organization**, Englewood Cliffs, Prentice-Hall Inc., 1976, p. 16.

Kendine yetecek miktarda ve çeşitlilikte hayvana sahip göçebe çoban bir aile, kural olarak bozkırda tek başına hayatta kalabilir. Ancak pratikte bu çeşitli sebeplerden ötürü mümkün olmamaktadır. İlk mesele güvenlidir. Ailenin hayvan varlığı ve kadınları bozkırda onların karşısına çıkabilecek diğer grupların saldırgan niyetlerini besleyecektir. İkinci mesele ise hayvanlar için otlak ve su kaynağı bulmanın fiziksel değil fakat davranışsal zorluğudur. Bütün otlak alanlar, geçit yerleri ve su kaynakları muhakkak belirli bir grubun üzerinde hak iddia ettiği bir mülkiyet konusudur ve herhangi bir gruba bağlı ve o grubun desteğinden yoksun olan; grup üyelerine tanınan haklardan faydalanmaya ehil olmayan bir ailenin bunlardan faydalanması mümkün olmayacaktır. Bu kapsamda örneğin toprağın ortak mülkiyet oluşunun temelinde toprağın başka grupların saldırılarına karşı ancak ortak bir şekilde savunulabileceği düşüncesi yatmaktadır⁴⁶. Üçüncü mesele ise ticarettir. Tek başına bir ailenin pazara ulaşarak fazla ürünlerini elden çıkarması ve ihtiyaç duyulan başkaca ürünleri edinmesi son derece güç; hatta pratik olarak imkansızdır. Bütün bu sebepler göçebe çoban ailelerini daha kapsamlı gruplar halinde örgütlenmeye ve bir arada yaşamaya itmiştir. Bu etkenlerin belirlediği göçebe çoban organizasyonları sosyal yapılanmanın temel dinamiği olmuştur. Ancak göçebe çoban toplumların geniş veya dar toplumsal birimler halinde örgütlenmesinin değişmeyen ve en önemli özelliği bu birimlerin doğuş nedeninin askeri olmasıdır⁴⁷.

Toplumsal birimler halinde örgütlenme ve dayanışmanın hayatta kalabilmek için temel gereksinim oluşu, bu sosyal yapıların toplum tarafından bir şekilde akılcılaştırılıp içselleştirilmesini ve meşrulaştırılmasını; hatta yükümlülük haline getirilmesini zorunlu kılmıştır. Göçebe çoban toplumlarda bu gereksinim kendini birlikteliğe dayalı işbirliği ve yardımlaşma ile akrabalığa dayalı işbirliği ve yardımlaşma olmak üzere iki şekilde ortaya koymuştur.

a. Birlikteliğe Dayalı İşbirliği ve Yardımlaşmalar

⁴⁶ Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, s. 83.

⁴⁷ A.e., s. xxviii.

Khazanov, göçebe çoban toplumlarında işbirliği ve karşılıklı yardımlaşmanın iki ana istikameti olduğunu ifade ediyor. Birincisi, genellikle üretimle ilgili konularda ortaya çıkan komşuluğa bağlı işbirliği ve dayanışma ikincisi ise daha ziyade sosyal olaylarda devreye giren akrabalığa bağlı işbirliği ve dayanışmadır⁴⁸. Burada ifade edilen komşuluğu yerleşik toplumlardaki gibi bir komşuluk olarak algılamamak gerekir. Bu nedenle ben komşuluk yerine göçebe çoban toplumlar için anlamı daha doğru karşıladığını düşündüğüm “birlikteliğe dayalı işbirliği ve yardımlaşmalar” kavramını kullanmayı tercih ediyorum.

Ormanlar ve engebelerle kaplı bir arazide işgallerden ve saldırılardan küçük birimler halinde korunmak mümkündür hatta çoğu zaman küçük birimlere ayrılıp sahaya yayılmak daha avantajlıdır. Ancak bozkırda, geniş düzlüklerde işgalden ve saldırıdan korunmak ancak hep birlikte hareket etmekle mümkün olur⁴⁹. Bu birlikteliklerin temelinde ortak düşmana karşı ortak menfaatlerin korunması ilkesi yatar. Başlı sıkışan grupların önce etrafındakilerden karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma beklemesi kaçınılmazdır. Böylece göçebe çoban toplumlar öncelikle kendi etraflarındaki diğer göçebe çoban gruplarla ortak düşmanlara karşı birlikte hareket etme refleksi geliştirmişlerdir. Tehdit altında oldukları zamanlarda kendi içlerindeki otlak vs. diğer nedenlere dayanan uyuşmazlıklar önemini yitirir ve yapay bir birliktelik meydana getirilir. Bu türden birlikteler genellikle aynı zamanda akrabalık temeline dayansa da salt dayanışma bağlarıyla da oluşabilmektedir. Öyle ki kimi gruplar bazen sırf birlikteliğe dayalı işbirliğinden faydalanmak için başka gruplara yamanarak kendilerini güvenceye almaktadırlar⁵⁰.

Birliktelik için ön koşul sürdürülebilir bir iletişimdir. Bu iletişim, özellikle iklim koşullarına ilişkin bilginin hayatta kalabilmek için önemli olduğu, sert ve ne olacağı önceden kestirilemeyen bir iklimde yaşayan göçebe çoban toplumlar için

⁴⁸ Örneğin koyun kırkma gibi işlerde işbirliği içindeki göçebeler birbirine yardım etmekle mükellef tutulurken düğün hazırlığı veya kan parası ödenmesi gibi hallerden sadece akrabalar sorumlu tutulur. Bkz.: Khazanov, **a.g.e.**, s. 242.

⁴⁹ Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, s. 16.

⁵⁰ Bates, **a.g.e.**, s. 228.

diğer toplumlara nazaran çok daha önemli olmaktadır. Birlikteliklerin en önemli sebebi savunma olsa da birlikteliğin tek görünüş biçimi askeri değildi. Örneğin gruplar dayanışma amacıyla hayvanlarını diğer gruplara ödünç olarak verebilir. Böylece salgın hastalık ya da baskın nedeniyle kaybedilecek hayvan sayısı en aza indirilir⁵¹. Ödünç alan da ödünç alma süresince sürünün semerelerinden faydalanarak menfaat elde eder. Görüldüğü üzere bu da bir işbirliği ve yardımlaşma biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Ariaaller⁵² kendi yaş grubundan birine verdiği ineğin karşılığını hemen almaz ancak gelecekte ineği verdiği kişinin sürüsü üzerinde hak kazanmıştır. Elinde tutarak koruyamayacağı ineği arkadaşına vererek güvence altına almış olur⁵³.

Bütün ilkel toplumlar için geçerli olan gerçeklerden birisi de şudur: Birbirleriyle akraba olmayan insanların bir arada yaşayabilmeleri her zaman sorun yaratmıştır. Akrabalık temelinde örgütlenen toplumlarda uyuşmazlıklar ortak akrabaların araya girmesiyle kolaylıkla çözülür. Ancak arada akrabalık bağı olmayan insan gruplarını bir arada ve barış içinde tutmak için başka şeylere ihtiyaç duyulur. Ortak ideoloji ya da din, akrabalığa dayanmayan bir bağla insanları birbirine bağlayarak birbiriyle akraba olmayan insanların birbirlerine zarar vermeden bir arada yaşayabilmeleri sorununu çözer⁵⁴. Göçebe çoban toplumlar için gereken bağ genellikle göçebe yaşam tarzının getirdiği ideoloji olmuştur. Bu göçebe ideoloji sayesinde toplumlar bir arada kalmış, dış dünyaya karşı bir göçebe dayanışması yaratabilmeyi başarabilmişlerdir. Böylece göçebe çoban toplumlarda en önemli birleştirici görevini her zaman akrabalığa dayalı olmak zorunda olmayan “*esprit de corps*” almıştır.

b. Akrabalığa Dayalı İşbirliği ve Yardımlaşmalar

⁵¹ Barclay, **a.g.e.**, s. 83.

⁵² Kenya’nın kuzeyinde yaşayan göçebe çoban bir toplum.

⁵³ Bates, **a.g.e.**, s. 355.

⁵⁴ Diamond, **a.g.e.**, s. 373.

⁵⁵ Dayanışma.

İşbirliği ve yardımlaşmanın ikinci kaynağı hiç şüphesiz akrabalıktır. Ortak bir atadan geliyor olma bilinci ve/veya sıhri hısımlık bir dayanışmayı da beraberinde getirir. Ortak atadan geliyor olmak sadece kana dayalı yakınlığı imlemez aynı zamanda o toplumun değerlerine ve ideallerine olan bağlılığın da vurgulanması anlamını taşır. Göçebe çoban toplumlar akrabalığa dayalı beraberliklerden oluşsa da bu akrabalığın önemi siyasi ya da sosyal bir birimi ifade etmesinde yatar. Bu nedenle deklare edilen akrabalık bağlarının doğru ya da uydurma olmasının bir önemi bulunmamaktadır⁵⁶. Akrabalığın manipölasyonu⁵⁷ olarak ifade edebileceğimiz bu kurum sayesinde gerçekte akraba olmayan grupların muhtemel çatışma halinde daha kolay barışçıl çözümler geliştirmesine yardım ettiği gibi dış tehditler karşısında daha kolay birliktelikler oluşturulmasına da hizmet etmektedir. Tamamen yapay akrabalıklar yaratılabildiği gibi bazen mevcut akrabalık ilişkilerinin görünüşte değiştirilmesi gerekebilir:

“Şecereler, bilinçli veya bilinçsiz olarak değiştirilebileceği gibi, genişletilip daraltılabilir. Belli bazı tarihi hadiseler karşısında birleştirilmesi veya bazı bölümlerinin kesilip atılması da gerekebilir. Bu özellikler göçebe topluluğa yeni duruma uyum gösterebilme ve tekrar teşkilatlanabilmek için gerekli ideolojik esnekliği kazandırır⁵⁸”.

Akrabalığa dayalı işbirliği ve yardımlaşma kaynaklarından bir diğeri sıhri hısımlıktır. Titizlikle kurulan evlilik bağları birbirine yakın akraba olan birçok ferdin doğumunu sağlar. Örneğin baba soylu örgütlenen Yörükler birinci derece paralel kuzen evliliğine (özellikle amca kızı veya oğlu) son derece önem verirler ve bu tercih sonucunda grubun birçok üyesi sayısız akrabalık bağıyla birbirine kenetlenmiş olur⁵⁹.

Akrabalığa dayalı işbirliği ve yardımlaşmanın diğeri bir görünüş biçimi, akraba olmayan bireylere verilen zararlardan bütün akrabaların sorumlu tutulması

⁵⁶ Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, s. 101.

⁵⁷ Bates, *a.g.e.*, a. 276.

⁵⁸ Khazanov, *a.g.e.*, s. 250.

⁵⁹ Bates, *a.g.e.*, s. 296.

şeklinde olur. Aynı şekilde akraba olmayan biri tarafından haksızlığa uğratıldığını düşünen bireyler de adaletin sağlanması bakımından akrabalarının arkasında durmasını ve bu konuda onların yardımını görmeyi bekler⁶⁰.

Akrabalığa dayalı işbirliği ve dayanışma ne kadar önemli olursa olsun akrabalığa dayalı grupların varlığını devam ettirmeleri ortak menfaatlerin varlığına bağlıdır. Ortak menfaat kalmadığı zaman akrabalık birliktelikleri, birliği oluşturan soy çizgileri esas alınarak kolayca dağılabilir. Bu nedenle akrabalık gruplarını bir arada tutan unsur sadece akrabalık değildir. Akraba gruplarının bu akrabalıklarını sürdürebilmeleri ortak ekonomik, hukuki, sosyal vb. çıkarları sağlamaları ve bu çıkarları akrabalık ilişkileri ile temellendirerek savunabilmelerine bağlıdır⁶¹. Yani akrabalığa dayalı işbirliğinin bireylere ve/veya gruplara getirdiği hak ve külfetler, birlikteliğe dayalı işbirliği ve yardımlaşmanın getirdiklerinden nitelik olarak farklılık arz etse de akrabalığa dayalı işbirliği ve yardımlaşmanın sürdürülebilir olması bu dayanışmanın aynı zamanda birlikteliğe dayalı bir karşılığının da olmasına bağlıdır. Örneklendirmek gerekirse, aile gruplarının birlikte hareket ederek toplu göç etmeleri onları göçün olası tehlikelerinden yüksek oranda korur. Ancak birbirlerine bu anlamda bir koruma vadetmeyen akraba birliklerinin bu akrabalıklarını artık ön plana almaları pratik bir fayda sağlamaz ve ne kadar gerçek olursa olsun kan bağına dayalı bu akrabalık zamanla görmezden gelinerek yok olur gider. Beraberlik bağlarının gücünün beraberlik çapıyla ters orantılı olduğu⁶² unutulmamalıdır.

2. Ekonomik Yapılanmalar ve Üretim Esasları

Göçebe çobanlığın hiçbir çeşidi sürekli olarak kendine yeterli değildir. Bu nedenle göçebe çoban toplumlar diğer toplumlardan izole şekilde var olamazlar⁶³. Bu durum aynı zamanda göçebe çobanlığın doğrudan avcı-toplayıcılıktan evrilmediğini ve fakat diğer toplumlarla geliştirilen ilişkilerle ortaya çıkarak geliştiğini kanıtlar.

⁶⁰ A.e., s. 288.

⁶¹ A.e., s. 286.

⁶² Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, s. 96.

⁶³ Khazanov, *a.g.e.*, s. 315.

Göçebe çoban toplumların varlığı üretime ve mübadeleye bağlıdır. Üretim ve mübadelenin temeli örgütlenmeye dayanır ve bu örgütlenme sonuç olarak insanları yapısal olarak birbirine bağlar. Ekonomiyi kontrol edenler örgütlenmenin kontrolünü de eline geçirir. İster hane düzeyinde ister küresel ölçekte olsun bütün ekonomik faaliyetler kaynaklara erişimin düzenlenmesi, üretim ve mübadele olmak üzere üç temel süreçten oluşur⁶⁴. Her ne kadar bir üretim faaliyeti olmasa da toplumsal yapının durumuna göre yağma, haraç ve vergi de göçebe çoban ekonomisinin önemli bir belirleyicisi olması bakımından burada anılmalıdır. Göçebe çoban toplumların çoğu besin ihtiyaçlarının önemli bir miktarını ticaret veya haraç yoluyla elde ederler⁶⁵. Göçebe çoban ekonomisinin karakteristiği arasında tarımsal faaliyet yer almaz. Ekonomik faaliyet ağırlıklı olarak göçebeliğe dayalıdır, ilkel karakterlidir, toplumun tamamının ya da büyük çoğunluğunun hayvanlarla birlikte belirli bölgeler arasında dönemsel yer değiştirmelerine dayanır ve üretimin hedefi pazar değil geçimdir⁶⁶. Ancak Türklerde ve Moğollarda görüldüğü üzere göçebe çoban toplumlar zaman zaman tarımsal faaliyette bulunmaktadırlar⁶⁷.

Göçebe çoban toplumların diğer toplumlardan edindikleri mallara karşılık onlara sattıkları başlıca meta hayvan ve hayvansal ürünlerdir. Bunun sonucunda büyükbaş hayvan diğer bütün metaların kendisiyle değerlendirildiği ve bunların karşılığı olarak her zaman kabul gören bir meta ve tedavül aracı haline gelir⁶⁸. Ancak hayvanların tedavül aracı olma durumu sürünün devamlılığını engellemeyecek noktaya kadar olabilir. Zira göçebe çobanın sürünün tamamını tedavül aracı olarak kullanması yerleşik bir tarımcının tarlasını tedavül aracı olarak kullanmasına benzer. Oysa tedavül aracı olarak kullanılan, tarladan elde edilen üründür; göçebe çobanlar için elden çıkarılabilecek olanlar mevsimsel olarak çoğalmış hayvanlardır; yoksa

⁶⁴ Bates, **a.g.e.**, s. 356-357.

⁶⁵ **A.e.**, s. 228.

⁶⁶ Khazanov, **a.g.e.**, 95.

⁶⁷ Lawrence Krader, **Formation of the State**, New Jersey, Prentice - Hall Inc., 1968, p. 84.

⁶⁸ Engels, **a.g.e.**, s. 188.

sürünün devamlılığını sağlayacak olan esaslı unsurlar değil. Eski Moğollarda ve Türklerde bir kişinin malvarlığı birim yetişkin at (bordo) değeri referans alınarak ifade edilirdi⁶⁹. Yetişkin at dışındaki diğer metalar da değeri kaç yetişkin at değerinde görülüyorsa ona göre değer biçilir ve yetişkin at birimi üzerinden ifade edilirdi.

Göçebe çoban toplumların ekonomik yapılanmalarını anlamak için onların çevrelerindeki yerleşik tarımcılarla olan ekonomik ilişkilerini de irdelemek gerekmektedir. Böyle bir ekonomik ilişkinin örneğini Moğollar ve Çinliler göstermiştir. Moğolların ve tarihsel anlamda Çin'in kuzeyinde yer alan diğer göçebe çoban toplumların üretim esasları, Çin'in ileri düzey tarımsal üretimi dikkate alınmadan anlaşılamaz. Çin tarımı, bozkır ekonomisi için büyük bir öneme sahipti. Çin'in ürettiği ürünler sürekli biçimde göçebe çobanlar için ya ticarete ya da yağmaya konu oluyordu⁷⁰. Krader, Çin'in gelişmiş ve tekelci tarımsal faaliyetlerinin bozkır toplumları bakımından şu dört önemli sonucu doğurduğunu ifade etmektedir: İlk olarak bozkır toplumları tarıma yalnızca batıya doğru hareket ettikleri ve Çin'den uzaklaştıkları zaman yönelmektedirler. Çin'e yakın oldukları zamanlarda tarımsal faaliyete girişmemektedirler. İkincisi, Moğollar ve diğer bozkır toplumları birincil faaliyet olarak göçebe çoban ekonomisine odaklanmışlardır. Üçüncüsü, göçebe çoban toplumlar Çin'e sivil ulaştırma faaliyetleri, askeri faaliyetler ve deri üretimi için at; ağır nakliye işleri için deve; deri ve et temini için sığır; yün, post ve et temini için keçi ve koyun tedarik ediyorlardı. Çeşitli hayvanlar Çin'in tarım alanlarında çalıştırılmak üzere bozkırlardan getiriliyordu. Boynuz, hayvanlardan elde edilen değerli kemik ve dişler çeşitli aletlerin ve silahların üretiminde ve tıpta kullanılmak üzere bozkırdan tedarik ediliyordu. Son olarak Çin, bozkır toplumları için çay, tahıl ürünleri, ipek ve pamuk gibi ürünleri tedarik ediyordu. Bütün bu ürünler karşılıklı olarak kamusal otoriteler veya özel girişimciler tarafından pazarlanıyordu. Bütün bu ekonomik faaliyetlerin vergilendirilmesi de taraflar açısından hayati önemi haizdi⁷¹.

⁶⁹ Krader, **Formation of the State**, p. 84.

⁷⁰ A.e., p. 83.

⁷¹ A.e., p. 84.

Çin tarımının bozkır ekonomisi bakımından doğurduğu sonuçlardan en önemlisi hiç şüphesiz bozkır toplumlarının tarıma Çin'den uzaklaştıkları dönemlerde yöneliyor olmalarıdır. Yani göçebe çoban toplumlar tarımsal faaliyeti biliyorlar ancak Çin'in tarım imkanları karşısında ellerindeki tarım alanları ve mevcut konumları tarımsal faaliyeti sürdürmek bakımından akılcı ve ekonomik olmadığı için böyle bir girişimde bulunmuyorlardı. Çin'de uygun iklim ve coğrafi koşullarda tarımsal faaliyet yapılıyor ve tarımsal ürünler mübadeleye, haraca ya da yağmaya konu olabiliyorken göçebe çoban toplumlar için geriye izlenecek bir tek akılcı yol kalmıştır. O da göçebe çobanlıktır.

a. Kaynaklara Erişimin Düzenlenmesi

Her ekonomi gibi göçebe çoban ekonomisi de belirli üretim kaynaklarının paylaşarak sürdürülebilir bir ekonomi yaratılması esasına dayanır. Göçebe çoban toplumlar için en önemli üretim kaynağı ise hayvanlar, otlaklar ve su kuyularıdır. Göçebe çoban toplumların bu kaynakları güvence altına alabilmesi için kaynaklara ve kaynakların bulunduğu bölgeye sürekli erişim imkanına sahip olmaları gerekir ve böyle bir ekonomik davranış siyasi örgütlenmeyi doğurmakla birlikte siyasi örgütlenmeyle örtüşür⁷². Göçebe çoban ekonomisinin hayvan kaynağı dışındaki diğer iki kaynağı bireysel değil ortak mülkiyetin konusudur. İstisnalar hariç tutulursa göçebe çoban toplumların otlak alanları ve su kuyuları ya da birlikte göç eden (birlikteliğe dayalı işbirliği ve yardımlaşma içinde bulunan) ya da akraba olan (akrabalığa dayalı işbirliği ve yardımlaşma içinde bulunan) grupların ortak kullanımı ve denetimi altında bulunur⁷³. Bu kaynaklara erişimin başlıca ihtilaf kaynağı olduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle Moğollar izinsiz sınır geçme ve yabancı bölgede göçebelik etmeyi ceza hukukunun konusu yapmışlardır⁷⁴. Bu normun amacı kaynaklara erişimde grupların kollektif haklarının korunmasıdır. Böylece güçsüz grupların kaynaklarının ellerinden alınarak yok olmalarının önüne geçildiği gibi (her

⁷² Bates, **a.g.e.**, s. 363.

⁷³ **A.e.**, s. 366.

⁷⁴ Curt Alinge, **Moğol Kanunları**, Çev. Coşkun Üçok, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 227, 1967, s. 139.

bir grubun aynı zamanda birer vergilendirme ve asker alma birimi olduğu unutulmamalı) bazı grupların da diğer grupların kaynakları üzerinde dengesiz ve haksız bir egemenlik sağlayarak ekonomik ve askeri anlamda aşırı ölçüde güçlenmeleri önlenmiş olacaktır.

b. Üretim

Üretim bütün toplumlar için örgütlenmiş bir süreçtir⁷⁵. Üretim, özel olarak da yiyecek üretimi yerel nüfusun yoğunluğunu ve toplumların karmaşıklık düzeyini belirleyen en önemli etkidir⁷⁶. Bu nedenle üretim, toplum yapılarını irdelerken ele alınması gereken ölçütlerden birisi olmuştur. Diamond bu unsurun önemini şu şekilde açıklamaktadır:

“Yiyecek üretimi, yiyecek üretimiyle uğraşmayan uzmanları besleyebilecek yiyecek fazlasının yaratılabilmesi için çok önemliydi, sonra toplumların teknolojik ve siyasal üstünlük kazanmadan önce bile sırf sayıca çokluk yüzünden askeri üstünlük kazanmalarını sağlayacak kalabalık nüfusların oluşması için de çok önemliydi. Bu iki nedenden dolayı, ekonomik olarak karmaşık, toplumsal olarak katmanlı, siyasal olarak merkezileşmiş toplumların, küçük olgunlaşmamış şefliklerin düzeyini aşan bütün gelişmeleri gösterebilmeleri yiyecek üretimine bağlıydı⁷⁷”.

Sanayileşmemiş toplumların neredeyse tamamında üretim birimleri aile ya da daha geniş olan hanelerden meydana gelir⁷⁸. Göçebe çoban toplumlar için üretim birimleri sırasıyla aile, hane ve aşirettir. Üretilen maddeler göçebe çoban ekonomisinin ürünleri olan başlıca hayvansal ürünlerdir. Bunların bir kısmı yiyecek maddeleridir. Diğer kısmı ise deri, yün, kemik ve boynuz gibi hayvansal hammaddelerden el işçiliği ile üretilen ihtiyaç malzemeleridir. Bunun dışında madencilik de göçebe çoban toplumların diğer önemli üretim kaynaklarından biridir. Cengiz Han'ın haleflerinin el sanatları sektörü oluşturma çabaları neticesinde zanaatkarlar ile sanatçıların bir kısmını köle olarak üretime zorladığı bir kısmını ise

⁷⁵ Bates, **a.g.e.**, s. 373.

⁷⁶ Diamond, **a.g.e.**, s. 472.

⁷⁷ **A.e.**, s. 534-535.

⁷⁸ Bates, **a.g.e.**, s. 374.

vergi ödeme yükümlülüğü altına soktuğu bilinmektedir⁷⁹. Böylece üretim kaynaklarından birinin daha süreklilik ve kararlılık arz etmesinin amaçlandığı görülmektedir.

Göçebe çoban gruplar, yenilgiye uğrattıkları diğer göçebe çoban grupları kendileri adına üretim yapmaya zorlamaktadırlar. Örneğin Göktürler Juan-Juanların esareti altında iken onların silah üreticisi olmuşlardır⁸⁰. Göçebe çobanlar, diğer göçebe çoban grupları ezerek vassal konumuna getiriyor ve hatta onları kendi namlarına göçebe hayvancılıktan men ederek ya kendileri için çoban kılıyor ya da ihtiyaç duydukları zanaat ürünlerini üretmeye zorluyorlardı. Hun toplumu içinde dahi el sanatları ve tarımın gelişmeye başladığı ve bu sektörlerde kısmen esir Çinliler ile asker kaçaklarının kullanıldığı bilinmektedir⁸¹. Bozkır göçebelerinin üretim faaliyetlerinin boyutunu ve çeşitliliğini göstermesi bakımından aşağıdaki alıntı kayda değerdir:

“Koyun, çadırların keçesi için gerekli yünü verir; deri, kışlık elbiselerin dikimine yarar; koyunların sütü peynire dönüştürülür; koyun eti tüketilir; bir de bu hayvanların dışkıları yakıt olarak kullanılır. At, hem taşıma, savaş ve araçtır, hem de değiş tokuşta para yerine geçer. (...) Kısırak sütünden değerli bir içki yapılır: Kımız. İhtiyaç halinde, eğer el altında başka bir besin yoksa, göçebe, atının bir miktar kanını içer. Öküzler ve inekler koşum hayvanlarıdır. Onlar, sökülmeyen göçebe çadırlarının yerleştirildiği arabaları çeker. Deve, özellikle çöl bölgelerinde kullanılır⁸²”.

Avcılık bir üretim modeli değildir. Ancak göçen çoban ekonomisine sunduğu katkılar bakımından avcılıktan bahsetmek gerekmektedir. Göçebe çobanlar geçimlerini çobanlığın yanında avcılıktan da sağlamaktaydılar. Av, bireysel ve toplu av (sürek avı) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır⁸³. Sürek avlarına ciddi bir önem

⁷⁹ Khazanov, **a.g.e.**, s. 365.

⁸⁰ Gerard Chaliand, **Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V. yy - XVI. yy**, Çev. Engin Sunar, 1. Baskı, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2001, s. 61.

⁸¹ Khazanov, **a.g.e.**, s. 380.

⁸² Chaliand, **a.g.e.**, s. 25.

⁸³ Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, s. 93.

atfedilir ve bu avlarda avlanan hayvanların kime ait olacağı Moğol Kanunları'na giren normlarla belirlenmiştir⁸⁴. Göçebe çobanların avlak alanlarının tespiti ve buralarda avlanma haklarının temini otlak alanlar gibi önemli meselelerin birisidir⁸⁵. Doğu Afrika göçebe çobanlarında çobanlığın haricinde avcılıkla ilgilenen avcı kastlarının veya avcı etnik gruplarının bulunduğu bilinmektedir⁸⁶.

Sonuç olarak göçebe çoban yaşamında evcil hayvanlardan elde edilen ve ekonomiye kazandırılma kabiliyetini haiz ürünler temel ürünlerdir. Avcılık ise bu üretim biçiminin en önemli tamamlayıcı uğraşısı olarak karşımıza çıkmaktadır⁸⁷. Bu uğraşının Türk ve Moğol göçebe çobanlarında besin maddesi sağlama yanında samur, ayı, tilki ve sincap gibi hayvanların kürklerinin satılıp karşılığında mücevher ve ipek gibi malların alınmasına imkan tanıdığı da görülmektedir⁸⁸.

c. Mübadele

Göçebe çoban ticaretinin yani mübadelesinin toplumun kendi ürettiği ürünleri doğrudan satmak ve kendi üretmediği ürünlerin alınıp satılmasına aracılık etmek olmak üzere iki görünüş biçimi vardır⁸⁹. Bununla birlikte göçebe çoban ticaretinin geçim tarzından kaynaklanan iki önemli handikapı vardır: Birincisi toplumda görülen tek yönlü uzmanlaşma nedeniyle ürün fazlasının topluluk içi alıcısının olmamasıdır⁹⁰. İkincisi göçebe çobanlığın dönemlere göre değişkenlik gösteren istikrarsız yapısının düzenli bir ticaret hacminin oluşmasına engel olmasıdır⁹¹. Tek yönlü uzmanlaşma, göçebe çoban toplumları diğer toplumlarla ticari ilişkiler geliştirmeye mecbur bırakmıştır. Böylece ticaretle uğraşan kesimin her türlü tehlikeye karşı korunup kollanması gerekliliği diğer toplum türlerine göre daha fazla

⁸⁴ Alinge, **a.g.e.**, s. 72.

⁸⁵ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 70.

⁸⁶ Khazanov, **a.g.e.**, s. 347.

⁸⁷ Krader, **Formation of the State**, p. 83.

⁸⁸ **A.e.**, p. 85.

⁸⁹ Khazanov, **a.g.e.**, s. 320.

⁹⁰ **A.e.**

⁹¹ **A.e.**, s. 323.

ortaya çıkmıştır. Bunun somut örneği Bedevi Arap kabilelerinde görülür. Tüccarların çadırları tipik Bedevi kara kıl çadırlarından kolayca ayırt edilebilsin diye beyaz renkli yapılır, böylece ani baskınlarda yanlışlıkla da olsa tüccar çadırlarının saldırıya uğraması ihtimali ortadan kaldırılırdı⁹². Çatışmalarda tüccarlar zarara uğrarsa zararları teminat altına alınırdı. Pazar yerlerine yakın konumlanma isteği de göçebe çoban toplumlar arasında bir diğer ihtilaf sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır⁹³. Göçebe çobanların diğer toplumlarla gerçekleştirdikleri ticarete bağımlı olmaları onları bir takım tedbirler almaya sevk etmiştir. Göçebe çobanlar çiftçi toplumların hayvancılıkla uğraşmalarına engel olarak onların tarım ürünlerine⁹⁴ karşılık kendilerinin mübadele için teklif edebilecekleri hayvan ve hayvansal ürüne sahip olmalarını sağlıyordu. Bu tedbirlerin en ilginç göçebe çobanların diğer toplumlara sattığı erkek hayvanları iğdiş etmeleridir⁹⁵. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere göçebe çobanların mevcut sürülerini genişletmelerini sağlayan en önemli motivasyon kaynağı sürülerini yılın belli dönemlerinde yerleşik toplumlara satmalarıdır⁹⁶.

Göçebe çobanlar belirli hayvanları belirli yerleşim merkezlerinin yakınlarında satmak ve sınırlarda satış merkezleri kurma hakkını elde etmek için çeşitli girişimlerde bulunuyor ve yerleşik toplumlara ticaret heyetleri gönderiyorlardı⁹⁷. Pazar mübadelesi ya da ortak bir değişim aracı ile mal veya hizmet⁹⁸ ticareti ise ancak uzmanlaşmış siyasi kurumlar ile altından kalkılabilecek bir iştir⁹⁹. Malları bir yerden bir yere göndermek için egemenlikleri altında bulunan düzlüklerin sunduğu geniş hareket kabiliyetinden yararlanıyorlardı. Ticaret hayatında oynanan rolün

⁹² Bates, **a.g.e.**, s. 216.

⁹³ Khazanov, **a.g.e.**, s. 324.

⁹⁴ Merkitlelerin un kullandığı bilinmektedir. Bkz.: Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 60.

⁹⁵ Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, s. 109-110.

⁹⁶ Honeychurch, **a.g.e.**, p. 287.

⁹⁷ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 188-189.

⁹⁸ Bu hizmetlere kervanlar için deve kiralamak, hayvan bakıcısı olarak çalışmak ve koruma hizmeti sunmak örnek verilebilir. Bkz.: Khazanov, **a.g.e.**, s. 330.

⁹⁹ Bates, **a.g.e.**, s. 382.

önemini artıran etkenlerden bir diğeri yerleşik toplumların kendi aralarında yaptıkları ticareti göçebe çoban toplumlar aracılığıyla yapmak zorunda bırakılmalarıydı. Birbirleri ile ticari ilişkisi bulunmayan ticaret merkezleri arasındaki aracılık göçebe çobanlar sayesinde kuruluyor, ticaret ağı genişliyordu. Göçebe çobanlar ticarete var olabilmek adına kendileri ile ticari ilişki içinde olmayan grupların mallarını güven içinde sevk etmelerine mani oluyorlardı. Böylece daha sonra anlaşmalar çerçevesinde sunulacak olan güvenli geçiş ve rehberlik hizmetinin bedeli talep edilebiliyordu. Kendileri ile ticari ilişki kurmayan, mevcut ticari ilişkilerini sınırlandıran ya da durduran toplumlarla yeniden ticaret yapmak için hiç çekinmeden onların üzerine saldırarak ticaret yapma hakkını elde etmek için savaşıyorlardı¹⁰⁰.

d. Yağma, Haraç ve Vergi

Göçebe çoban toplumlarının ekonomik yapılarının yağma, haraç ve vergi unsurları mübadele unsuru ile yüksek oranda ilintilidir. Göçebe çoban toplumlarda çeşitli sebeplerle olağan mübadele yolları işlemez hale geldiğinde derhal askeri faktörler devreye girmiştir¹⁰¹. Başarılı bir askeri müdahale ile amaçlanan ilk hedef ticaret mallarının baskın ve zor kullanmak suretiyle ele geçirilmesi yani yağmadır. Fakat yağma göçebe çoban toplumların öncelikli amaçları değildir. Yağmanın sürdürülebilir bir faaliyet olmadığının bilincindedirler. Diğer yerleşik toplumlar onlar için altın yumurtlayan tavuk olarak görülür¹⁰². Yağmaya kontrolsüzce devam etmek bu tavuğu kesmek demektir. Ne var ki sürekli yağma ile geçinmek de mümkün değildir¹⁰³. Yağmanın korkutucu etkisini göstermekle hedeflenen asıl amaç düşman tarafı haraca razı etmektir. Böylece askeri anlamda üstün olunduğu müddetçe sürdürülebilir bir kaynak akışı sağlanmış olacaktır. Yağma yoluyla mülk edinme sonradan meşrulaştırılmadığı müddetçe gayrimeşru bir olaydır ve toplumsal iletişim

¹⁰⁰ Khazanov, **a.g.e.**, s. 325.

¹⁰¹ Krader, **Formation of the State**, p. 85.

¹⁰² Khazanov, **a.g.e.**, s. 345.

¹⁰³ Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, s. xviii, 11 ve 96.

kanallarını tıkar¹⁰⁴. Haraç ilişkileri başlangıçta gelişigüzel yağmalardan doğsa da sonradan kurumsal bir hal alır ve toplumsal bir bağımlılık ilişkisi doğurur¹⁰⁵. Yerleşik bir devletin göçebe bir devlete haraç ödemesi görülen bir durumdur¹⁰⁶. Tahakküm altına alınan göçebe çoban toplumlar da vergiye tabi tutulur. Kırgızlar 1689 yılında Cungan Hanı *Galdan Haan*'a yirmi bin baş hayvanı vergi olarak göndermişlerdir¹⁰⁷. Haracın daha geliştirilip merkezileştirilmesiyle vergiye bağlama durumu ortaya çıkmaktadır. Vergilendirme politikaları ancak bir maliye idaresi ve devlet aygıtı ile mümkün olmaktadır¹⁰⁸. Vergilendirme politikası dönemsel olarak kimin ne kadar güçlü olduğuna göre değişmektedir¹⁰⁹. Aynı nevi ve birimden oluşan bir ticaret metasından alınan vergi, dönemsel olarak dalgalanabilmektedir. Bu durum göçebe çobanların o anki askeri güçleri ile doğrudan ilintilidir. Göçebe çobanların askeri bakımdan hazırlıklı ve tehditkar olduğu dönemlerde aldıkları vergi oranları artış göstermiş, askeri anlamda zayıf oldukları ya da kargaşa içinde oldukları dönemlerde ise vergi oranları azalmıştır. Çin de göçebe çobanların anlık askeri güçlerini titiz bir biçimde izlemiş ve buna bağlı olarak birim bazlı vergi değerlemelerini dikkatlice gözden geçirmiştir¹¹⁰. Vergi oranının yanı sıra Çin'den alınan ithal ürünlere biçilen değerler de göçebe çobanların askeri güçleri ile orantılı olarak dalgalanmaktadır. Haraç, vergi, ticari mallara biçilen değerler; hepsi sonuç olarak doğrudan askeri üstünlüğe endeksli ekonomik birer yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum göçebe çoban ekonomisini kararsız ve öngörülemez yapmaktadır.

Bu alt başlıkta incelenen yağma, haraç ve vergi unsurları göçebe çobanların diğer toplumlar üzerinde tahakküm kurmalarının bir aracı olduğu gibi aynı zamanda toplum içi bir sınıfın diğer sınıflara boyun eğdirmesinin de aracı olmuştur. Örneğin

¹⁰⁴ Özcan, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 199.

¹⁰⁵ Khazanov, **a.g.e.**, s. 345.

¹⁰⁶ Çin'in Hunlara ya da Rus Knezlikleri'nin Altın Orda'ya haraç ödemesi gibi. Bkz.: **A.e.**, s. 346.

¹⁰⁷ Ekrem Kalan, **Cungan Hanlığı'nın Siyasi Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 31.

¹⁰⁸ Khazanov, **a.g.e.**, s. 346.

¹⁰⁹ Krader, **Formation of the State**, p. 85.

¹¹⁰ **A.e.**

her yüz attan bir kısrak; sığır ve koyunlar için ise her yüz baştan bir baş ödeme¹¹¹ alınması gibi kararlar Moğollarda sıklıkla görülen uygulamalardandır¹¹².

C. Göçebe Çoban Toplumlarda Akrabalık ve Soy Ağacının Önemi

Göçebe çoban toplumlar iki temel evrensel kurum üzerine inşa edilmiştir: Aile ve aşiret¹¹³. Bu kurumların temel ve görünüşteki birliktelik sebebi akrabalıktır. Bu nedenle akrabalık ve dolayısıyla yakınlık dereceleri, göçebe çoban toplumların örgütlenmesini sağlayan ve onları bir arada tutan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Göçebe çobanlarda emeğin verimliliğinin düşük olduğu söylenebilir. Göçebe çobanlarda servet birikimini sağlamak da oldukça zordur. Çünkü değerli olan şeyleri yani hayvanları güvenli bir şekilde kişisel amaçlarla uzun süre elde tutmak çeşitli sebeplerle mümkün olmaz¹¹⁴. Emeğin verimliliğinin düşüklüğü servet birikiminin azlığıyla bir araya geldiğinde kan bağının belirleyici etkisi görülür¹¹⁵. Bu belirleyici etki toplumsal örgütlenme düzleminde de kendini göstermektedir.

Aile diğer toplumlarda olduğu gibi göçebe çoban toplumlarda da sosyal yaşamın temelidir. Aile, geniş aile tipinden ziyade çekirdek aile tipine yakındır; karı, koca ve evlenmemiş kız ve oğullardan oluşur¹¹⁶. Göçebe çoban aileleri genellikle kadının kocanın yanına gelmesi şeklinde kurulur¹¹⁷. Kocanın böyle bir imkana sahip olması baba ile çocuklar arasındaki kandaşlık ilişkisinin tanınmasını¹¹⁸ ve bu kandaşlığa değer verilmesini de beraberinde getirir. Koca yanında aile kurulmasına

¹¹¹ “Qubçur vergisi.” Ayrıca bkz.: Khazanov., **a.g.e.**, s. 372.

¹¹² Vladimirtsov. **a.g.e.**, s. 171.

¹¹³ Khazanov, **a.g.e.**, s. 232. Khazanov, bu iki kurumu aile ve cemaat şeklinde ifade etmektedir. Ancak ben akraba temelli örgütlenen toplumlarda cemaat terimi yerine aşiret teriminin anlamı daha iyi ifade ettiğini düşünüyorum. Bu nedenle Khazanov’un cemaat terimi ile ifade ettiği yapısal kurumu ben aşiret terimi ile anlatmayı tercih ediyorum.

¹¹⁴ Bates, **a.g.e.**, s. 413.

¹¹⁵ Engels, **a.g.e.**, s. 12.

¹¹⁶ Khazanov, **a.g.e.**, s. 232-233.

¹¹⁷ **A.e.**, s. 232.

¹¹⁸ Özcan, **İlkel Toplumlar Toplumsal Kontrol**, s. 126.

paralel olarak göçebe çoban toplumların büyük bir kısmı baba soylu örgütlenme yapısına sahiptir¹¹⁹. Ailenin kadının kocanın yanına gelmesiyle kurulması soyun erkek üzerinden yürüdüğü kabul edilmesine neden olmuş ve kadın mübadelesinin önemini artırmıştır. Göçebe çoban toplumlarda kız kaçırma vakalarına sıklıkla rastlanmasının sebebi budur. Kan bağı olmayan belirli bir kabileden kız alma geleneğiyle bazen iki kabile arasında görülen karşılıklı kız (gelin) mübadelesi anlaşmaları¹²⁰ yapılmaktadır.

Eski Türkler ve Moğollar güçlü bir erkek egemen yapısına ve bakış açısına sahipti. Akrabalık ve soyağacı yukarıda ifade edildiği gibi erkek bireyler üzerinden tutuluyordu¹²¹. Akrabalığın getirdiği nimetler ve külfetler, örneğin mirastan pay sahibi olma ya da zora düşen akrabaya yardım yükümlülüğü gibi, ailenin erkek üyelerinin hakkı ve ödevi idi. Malvarlığı ve şeref babadan oğula, kardeşten kardeşe, amcadan erkek yeğene gibi erkek soyunu takip eden bir çizgisellikte intikal etmekteydi. Kadınlar ise evlenerek kocasının yanına gelir ve onun ailesi ile yaşardı. Ailelerin yönelimi ve temel amacı soyu devam ettirecek olan erkek evlatlar yetiştirmek üzerine kuruluydu ve aileye evlenerek gelen bir kadın, kocasının ailesi içindeki toplumsal konumunu ancak bir erkek evlat anası olarak pekiştirebilirdi. Örneğin çocuksuz bir kadının kocasının ailesinin içindeki konumu çok zayıftı. Koca, çocuk doğuramayan kadını ailesine göndermek suretiyle boşama hakkına sahipti. Ancak kadın, bir erkek evlat doğurmuşsa onun aile içindeki konumu tartışmasız bir şekilde kabul edilmiş olurdu¹²². Yazı kullanılmamasına rağmen klan üyeleri, soy

¹¹⁹ Bates, **a.g.e.**, s. 280.

¹²⁰ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 77.

¹²¹ Krader, **Formation of the State**, p. 86.

¹²² Eski Türklerde ve Moğollarda leviratla ilgili şöyle bir ayrıntı vardır: Eşini kaybeden çocuksuz veya yalnızca kız çocuk sahibi bir kadının, eşinin küçük kardeşi ile evlenmesi gerekmekteydi. Ancak sağ kalan eş erkek çocuk annesi ise ölen eşinin küçük kardeşi ile evlenmesi gerekli değildi; erkek çocuğu yetişkinliğe erişene kadar çocuğun ve çocuğa babasından kalan mal varlığının koruyucusu olarak bekleyebilirdi. Erkek çocuğu olmasına rağmen kadın yeniden evlenmek de isteyebilirdi. Bu durumda kadının müstakbel ikinci eşi, yeğeninin canını ve mal varlığını korumakla mükellef olurdu. Yani sağ kalan eşin erkek çocuğu yoksa (kız çocuğunun böyle bir etki yaratmadığı anlaşılıyor), kadın yeniden evlenmek durumunda kalırken, bir erkek çocuğun varlığı durumunda kadının tercih hakkının doğduğu anlaşılıyor. Bkz.: **A.e.**, p. 89.

ağaçlarını titiz bir şekilde öğrenmekte ve gelecek kuşaklara sözlü olarak aktarmaktaydı. Soy ağaçlarının önemi toplumsal düzlemlerden birini oluşturmasında yatmaktaydı. Bir bozkır özdeyişi, her çocuğun kendi soyunu onuncu kuşağa kadar sayabildiğini aktarmaktadır¹²³.

Aşiret üyeleri otlaklardan, göç yollarından ve su kaynaklarından yararlanma hakkına sahipti¹²⁴. Başka bir aşirete mensup kimseler bu haklardan faydalanamazdı. Her bir aşiret esasında bir lider veya ihtiyar heyeti tarafından idare edilen politik ve ekonomik bir birim meydana getirmekteydi. Bu liderlik, aşiretin genel siyasetini belirlediği gibi klan üyeleri arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları da çözüme kavuşturmaktaydı¹²⁵. Aşiretlerin bir konfederasyon altında toplanması sıklıkla olmaktaydı. Konfederasyonlara katılımda aşiretlerin zenginliği ve gücü, aşiret liderinin kişisel nitelikleri, aşiretin diğer aşiretlerle geçmişten gelen dostane ilişkileri ve ülke dışından gelen güncel ve ciddi tehditler belirleyici olmaktaydı¹²⁶. Konfederasyon kural olarak bir tek liderin egemenliği altında toplanmaktaydı. Bu lider aynı zamanda konfederasyonu oluşturan en güçlü aşiretin lideri olmaktaydı. Bu liderlik ve soyluluk en büyük erkek evlada aktarılmaktaydı¹²⁷. Konfederasyon içinde anlaşmazlık yaşayan aileler veya aşiretler, aşiretlerini veya konfederasyon birliklerini terk edip bir başka politik birim altında bir araya geliyor veya başarabilirlerse ayrı bir politik birim oluşturabiliyorlardı. Ancak bu durum, konfederasyonun zayıfladığı dönemlerde görülen bir durumdu. Başka bir konfederasyona katılma veya yeni bir konfederasyon oluşturma sıklıkla uydurma bir soy ağacını ve ortak atayı da beraberinde getiriyordu¹²⁸. Konfederasyonlar arasında görülen bu hareketliliğin başlıca sebepleri otlak ve su kaynaklarıyla ilgili çatışmalar, yetersiz kaynaklar, sürüyü etkileyen salgın hastalıklar ve aşiretler arasında çeşitli sebeplerle görülen

¹²³ A.e., p. 87.

¹²⁴ A.e.

¹²⁵ A.g.e., p. 87-88.

¹²⁶ A.g.e., p. 88.

¹²⁷ A.e.

¹²⁸ A.e.

sürtüşmelerdi¹²⁹. Bağlı olduğu konfederasyondan ayrılan aşiret gittiği yere yeni sosyal, politik, ekonomik ve yapay da olsa akrabalık ilişkileri ile adapte olmakta ve bağlanmaktaydı¹³⁰.

Pek görülmemekle birlikte göçebe çobanlarda bazen kan bağına dayalı akrabalık yerini toprak bağına dayalı akrabalığa bırakır¹³¹. Belirli bir otlak alanı üzerinde ortak egemenlik kuran ve fakat akraba olmayan ekonomik örgütlenme birimlerinin böyle yapay akrabalık birlikleri oluşturduğu ve bu birliklerin gerçek bir akrabalığa tanınan bütün sonuçları içerdiği bilinmektedir. Bu da şunu göstermektedir: Akrabalık ve soy bağı adı altında birleşme görünüşte önemli olsa da göçebe çoban yaşam biçiminin özü birlikteliğe dayalı işbirliği ve yardımlaşmalara dayanır. Akrabalığa dayalı birlikteliklerin pratik faydası grubun büyüklüğünün eldeki kaynaklara göre ayarlanması için esneklik sağlamasında yatmaktadır. Gruplar akrabalık çizgilerini izleyerek birleşebilir ve ayrılabilirler¹³² zira birlikteliklerin çapı birlikteliğe temel teşkil eden amaç ile doğrudan ilintilidir¹³³. Kaynaklarına oranla gereğinden fazla büyüyen birliktelikler birkaç parçaya ayrılır¹³⁴, farklı siyasi amaçlarla tekrar birlikte hareket etme gereği doğduğunda yine aynı akrabalık çizgilerini takip ederek bir araya gelirler.

Ekolojik uyarlama biçimi geniş alanlara yayılmayı ve hareket halinde olmayı gerektiren toplumlarda soy bağı ilişkileri ve klan tipi yapılanmalara pek rastlanmaz¹³⁵. Bu önerme avcı-toplayıcı toplumlar için geçerli olmakla birlikte göçebe çoban toplumlar için geçerli değildir. Göçebe çoban toplumlarda yeni doğan her bireye babası, dedesi ve bilinen şeceresi öğretilir; menşeyini ve kabilesini

¹²⁹ A.e.

¹³⁰ A.e.

¹³¹ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 196.

¹³² Bates, **a.g.e.**, s. 197-198.

¹³³ Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, s. 96.

¹³⁴ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 198.

¹³⁵ Bates, **a.g.e.**, s. 286.

bilmeyen bireye rastlanmaz¹³⁶. Göçebe çoban toplumlarda örgütlenme ve işbirliği hayatta kalmak için son derece önemlidir. Sürekli göç halinde olan bir toplumun belli bir coğrafi alan birlikteliği oluşturması mümkün değildir. Bu nedenle göçebe çoban toplumlarda yer soylu örgütlenme değil kan soylu örgütlenme öne çıkmıştır. Göçebe çoban toplumlar için akrabalık ilişkilerinin önemi bu ilişkilerin sosyal, politik ve ekonomik ilişkilerle birlikte görülmesinde yatmaktadır.

1. Aile

Göçebe çoban toplumlarda aile, özerk ve ideal şartlar altından kendi kendine yetebilen ekonomik bir birimdir¹³⁷. Aileyi meydana getiren bireyler esasen anne, baba ve çocuklardır. Aile bireylerinin arasında daha uzak alt ve üst soyların bulunmasına sıklıkla rastlanır. Bu bireyler yakın bir ilişki içinde birlikte yaşar, emeklerinin ve sahip oldukları kaynakların gelirlerini paylaşarak yaşamlarını devam ettirirler¹³⁸.

Göçebe çoban toplumların temelini diğer birçok toplum türünde olduğu gibi aile oluşturmaktadır. Aile, temelde bir ekonomik örgütlenme modelidir. Her ailenin kendi ekonomik çıkarları vardır. Birtakım metalar üretebilir, bu metaları üretmediği başka metalarla mübadele edebilir. Bu durum ailenin küçük de olsa politik bir önem kazanmasını sağlar. Ancak ailenin bu politik önemini ortaya çıkarabilmesi diğer ailelerle çıkar birlikteliği kurarak daha geniş bir örgütlenmede yer alması ile mümkün olmaktadır. Her bir aile, örgütlenme modelinin ilk aşamasını oluşturması bakımından son derece temel bir işlevi yerine getirir ancak ekonomik ve politik anlamda tek başlarına kayda değer bir anlam ifade etmezler. Bu nedenle göçebe çoban toplumlarda topluma yön veren esas unsur aşiretler ve aşiretlerin meydana getirdiği örgütlenmeler olmuştur.

2. Aşiret

¹³⁶ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 75.

¹³⁷ Khazanov, **a.g.e.**, s. 233.

¹³⁸ Bates, **a.g.e.**, s. 307.

Akraba aileler ve klanlar ortak bir isim ve kimliğe kavuştukları zaman bir aşiret meydana getirirler¹³⁹. Göçebe çoban ailelerini aşiret temelli örgütlenmeye iten belli başlı sebepler bulunmaktadır. Bunların başlıcaları göçebe çoban ekonomisini sağlamlaştırmak, otlakların işgali, işgal edilen otlakların diğer gruplara karşı savunulması, yağma akınları yaparak gelir elde etmek, sürekli avlarını gerçekleştirebilmek için gerekli insan gücünü toplamak ve göçün emniyet içinde gerçekleşmesini sağlamaktır¹⁴⁰. Bu nedenlerin temelde askeri olduğu göze çarpmaktadır.

Aşiret örgütlenmesi ortak atadan gelen geniş bir akrabalık örgütü olsa da bu örgütlenmenin varlığı her bir ailenin dayanışma içinde ve fakat kendi hayvanları üzerindeki özel mülkiyetini koruyarak ve esas olarak kendisi için yapacağı üretime bağlıdır¹⁴¹. Güçlü ailelerin birlikteliği beraberinde güçlü bir aşiret yapılanmasını getirecektir. Bu nedenle görünüşte akrabalığa dayanan bu tarz bir birlikteliğin asıl amacı askeri, siyasal, sosyal ve ekonomik bir birliktelik ve dayanışma olduğu için diğer gruplara karşı deklare edilen akrabalık bağlarının gerçekte uydurma¹⁴² olmasının bir önemi bulunmamaktadır¹⁴³. Göçebe çoban toplumlarda birçok uydurma şecerenin bulunmasının nedeni budur.

Akraba gruplarının ortak hak ve menfaatleri bulunduğu sürece akrabalıklarının sürdüğü, bu durumun çatışmaya dönüştüğünde ayrılıkların başladığı sosyolojik bir gerçekliktir. Birden fazla bireyin ya da grubun aynı akraba grubundan sayılmasının sürdürülebilir olması bu beraberlikten iki tarafın da ortak menfaat elde edebiliyor olmasına bağlıdır. Bu ortak menfaatlerin sürekli kılınması zorunluluğu bu grupları ileri düzey örgütlenmeleri geliştirmeye itmektedir. Aile birliklerini hızlıca bir araya getiren en önemli olgu yakın bir savaş tehdidinin varlığıdır. Böyle bir durumda

¹³⁹ A.e., s. 311.

¹⁴⁰ Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, s. 97-99.

¹⁴¹ Khazanov, *a.g.e.*, s. 242.

¹⁴² Eski Moğollarda görülen “kardeşleme müessesesi” uydurma akrabalık bağına tipik bir örnektir. Bkz.: Vladimirtsov, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁴³ Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, s. 101.

hızlıca bir araya gelen aile birlikleri örgütlenme düzeyleri ve kararlılıkları düşük olduğundan ve her aile birliği esasen kendi çıkarını gözettiğinden aynı hızla tekrar dağılır¹⁴⁴. Bu nedenle göçebe çoban toplumları idare eden her şefin öncelikli hedefi bu ayrılıkların önüne geçmeye çalışmaktır. Bunu kısmen de olsa başarabilen şefler güçlü bir merkezi otorite kurmayı ve ellerindeki askeri gücü belirli amaçlar için kanalize etmeyi başarabilir. Bunun başarılı bir örneğini Cengiz Han sergilemiştir. Cengiz Han ordusu gibi ulusunu da on, yüz, bin şeklinde aile birimlerine ayırmıştır. Ancak onu asıl başarılı kılan unsur bu birimlerin devamlılığını sağlamak adına düzenlediği yasadır. Bir kez böyle bir aile biriminde yer alan birey şayet bu yapıyı terk edecek olursa cezası ölümdür¹⁴⁵. Bu uygulamanın benzerini 17. yüzyılda Afrika'da bir başka göçebe çoban toplumu olan Zuluların lideri Shaka da uygulamış ve Zuluların devletleşmesine öncülük etmiştir.

Sonuç olarak aşiretler üretim temelinde ele alındığında bağımsız ailelerden oluşan ancak birbirlerine çeşitli çıkar örüntüleriyle bağlanmış küçük bir insan topluluğu görünümündedir¹⁴⁶. Khazanov bu insan topluluklarının genişliğini esas alarak aşiretleri birinci, ikinci ve üçüncü seviye olmak üzere üç farklı kategori şeklinde ifade etmektedir. Ben de aşiretleri aşağıda aynı eksenle ele almayı tercih ettim.

a. Birinci Seviye Aşiret

Göçebe çoban toplumların önemli özelliklerinden biri de dikey bir yapılanma içinde olmalarıdır¹⁴⁷. Bu yapılanmanın ilk basamağını birinci seviye aşiret olarak adlandırdığım yapı oluşturur. Birinci seviye aşiret, çoğunlukla birinci dereceden akraba grubuyla örtüşmektedir¹⁴⁸. Ancak yukarıda açıklandığı üzere akraba olmayan

¹⁴⁴ Chaliand, **a.g.e.**, s. 101.

¹⁴⁵ **A.e.**, s. 102 ve 137.

¹⁴⁶ Khazanov, **a.g.e.**, s. 238.

¹⁴⁷ **A.e.**

¹⁴⁸ **A.e.**

bireyler ve aileler de birinci seviye aşiret örgütlenmesi altında bir araya gelebilmektedir.

Birinci seviye aşiret yapılanmasına dahil olan aileler bütün yılı birlikte hareket ederek geçirirler. Sürülerin otlatılması, bakımı ve sağımı gibi gündelik işler çoğu zaman birlikte yapılır. Gruba dahil olan her birey karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma içindedir. Çoğu zaman birinci seviye aşiret yapılanması içinde yer alan bireylerden birinin yaptığı hatadan veya örf ve adet kuralına aykırı davranıştan bütün grup sorumlu tutulur¹⁴⁹. Birinci seviye aşiret yapılanmasına dahil olan birinin bir başka birinci seviye aşiret üyesine karşı işlediği suçlarda kollektif sorumluluk belirgin olarak ortaya çıkar. Ancak haksızlık unsuru içeren eylem birinci seviye aşiret üyeleri arasında gerçekleşmişse bu uyuşmazlığın çözümü genellikle birinci seviye aşiretin kendi içinde halledilir.

Birden fazla birinci seviye aşiret arasında çıkan uyuşmazlıkların çözüm yolu bu aşiretlerin ortak bir üst seviye aşiret yapılanması içinde bulunup bulunmadıklarına göre belirlenir. Şayet iki aşiret de ortak bir yapılanmanın içinde yer alıyor ve benzer güçte iseler uyuşmazlık genellikle uzlaşıyla çözülür. İki aşiret farklı yapılanmalar içinde yer alıyorsa bu sefer uyuşmazlığın çatışmaya dönüşme riski daha yüksektir. Çünkü artık mesele ikinci veya üçüncü seviye aşiretler arası bir meseleye dönüşmüştür.

Genelleştirmek gerekirse birinci seviye aşiretler arası çatışmalar kolay çözülür. İkinci seviye aşiretler arası çatışmalar daha zor çözülür. Üçüncü seviye aşiretler arası çatışmalar ise çoğu zaman yaygın bir çatışma ortamının oluşmasına neden olabilecek düzeydedir.

b. İkinci Seviye Aşiret

İkinci seviye aşiret, birinci seviye aşiretlerin bir araya gelmesiyle oluşur ve aşireti oluşturan unsurların bir araya gelme amacı ve genişliğiyle birinci seviye aşiretten ayrılır. İkinci seviye aşiret aynı otlak alanlarını ve su kaynaklarını kullanır,

¹⁴⁹ A.e., s. 240.

birlikte göç ederler, birbirlerine akrabalığın yanı sıra çeşitli sosyal bağlarla bağlanırlar ve özel işbirliği kanalları geliştirirler¹⁵⁰.

Bu aşiretlerin bir araya gelme şekilleri karşılıklı işbirliği ve dayanışma olabileceği gibi zayıf grupların ekonomik ve askeri anlamda güçlenen daha geniş bir grubun yanında yer alarak daha iyi imkanlara kavuşma isteğiyle de olabilir. Ya da askeri anlamda güçlenen bir aşiretin, zayıf diğer aşiretleri ezerek onları kendi bünyesine katmasıyla oluşabilir. Bu tarz birliktelikleri meydana getiren yapıların yönetimi yapıyı oluşturan unsurların mutlak katılımıyla değil, yapının çıtasını oluşturan baskın grubun iradesiyle şekillenir. Herhangi bir bölgede kararlı bir şekilde askeri üstünlük kuran bir grup ortaya çıktığında, onunla baş edemeyeceğini anlayan diğer gruplar hem baskın gruba karşı sonucu baştan belli olan bir mücadeleye girmemek hem de baskın grubun başarılarından az da olsa pay almak adına onun yanında yer almayı ve o grubun bir parçası olmayı tercih ederler¹⁵¹.

İkinci seviye aşiretin oluşumuna öncülük eden gruplar böylece artık yalnızca kendi grup üyelerinin hareketlerinden değil, kendisine katılan diğer grupların da hareketlerinden sorumlu hale gelir¹⁵². Bu sorumluluk ikinci seviye aşiret içinde yer alan grupların birbirleri ile olan çatışmalarını ve uyuşmazlıklarını çözüme kavuşturmanın yanı sıra yeri geldiğinde yabancı başka gruplara karşı verilen zararlardan da sorumlu olmayı gerektirir. Böylece ikinci seviye aşirete öncülük eden baskın grubun liderlerinin konumu yükselir ve doğal bir yönetici haline gelirler.

c. Üçüncü Seviye Aşiret

İkinci seviye aşiretlerin bir araya gelmesiyle üçüncü seviye aşiretler oluşur¹⁵³. Bu aşiretler bulundukları coğrafyada tamamen söz sahibi olurlar. Doğal kaynaklara erişimin düzenlenmesi, bütün ticari kararlar, savaş ve barış kararı gibi toplumun tümünü ilgilendiren bütün önemli kararlar bu aşiret liderleri tarafından alınır.

¹⁵⁰ A.e., s. 239.

¹⁵¹ Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, s. 99.

¹⁵² A.e.

¹⁵³ Khazanov, *a.g.e.*, s. 239.

Üçüncü seviye aşiret, geniş bir coğrafyaya dağılmış birbirinden uzak ve farklılıkları bulunan ancak ortak bir örgütlenme altında bir araya gelen çok geniş bir insan kitlesini bir araya getirmektedir. Bu aşiret içindeki gruplar nereye giderlerse gitsinler mevcut ilişkilerini karşılıklı olarak korurlar. Bu durum onların uluslaşma süreçlerine de katkı sağlamaktadır. Alt seviye aşiret ilişkilerinin nitelik ve nicelik bakımından genişlediği bu yapılar göçebe çoban toplumlarının toprak esasına dayalı (territorial) yer soylu örgütlenmeden uzak olan toplumsal yapılarına bir alternatiftir. Yerleşik toplumlar kendilerini üzerinde bulundukları coğrafya ile tanımlarlar. Bu tanımın amacı, aynı yerde yaşayan insanları ortak bir çatı altında tanımlayarak bir birliktelik yaratmaktır. Göçebe çoban toplumlar bu imkandan yoksundur. Bu nedenle göçebe çoban toplumlarda aşiret yapılanmaları öne çıkmıştır. Göçebe yapıları gereği nereye giderlerse gitsinler aşiret örgütlenmelerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Bu sayede zor zamanlarda kolayca örgütlenerek bir araya gelmiş, ortak dış tehditlere karşı birlikte hareket etmişlerdir. Bu örgütlenmecî yapı, göçebe çoban toplumların erken devlet aşamasına geçmelerinde kilit rol oynamıştır.

D. Göçebe Çoban Toplamların Yerleşik Toplamlarla İlişkisi ve Kentleşme Olgusu

Göçebe çoban yaşam biçimini sürdüren toplumlar tarih boyunca yerleşik toplumlarla yoğun bir ilişki içinde olmuştur. Bu ilişki bazen barışla bazen savaşla sürüp gitmiştir ve temeli ekonomik çıkarlara dayanır. Göçebe üretim modeli tek yönlü bir üretimdir. Bu nedenle diğer yerleşik toplumlarla yoğun bir ilişki içine girmeyi zorunlu kılar. Göçebe çobanlar ellerinde biriken fazla ürünleri bir şekilde ekonomik olarak değerlendirmek zorundadır. Biriken ürünlerin mübadeleye sokulması bu bakımdan önem arz eder ve diğer toplumlarla yapılan ticaret sayesinde bu ürünler elden çıkarılır. Diğer toplumlarda bulunan ürünlerin alınması ise yine ticaret sayesinde gerçekleştiği gibi bazen bunun yerini yağma alır. Sonuçta göçebe çoban toplumlar diğer toplumlarla sürekli etkileşim içinde bulunur. Bu etkileşimin temeli ticaret ve savaştır. Göçebe çobanlar diğer yerleşik toplumların ekonomik ve askeri durumlarını sürekli olarak izleyip ona göre bir pozisyon alma eğilimindedirler.

Göçebe çoban toplumların yerleşik toplumlarla ilişki kurmak zorunda kalmaları onların temelde yerleşik toplumlara bağımlı olduklarını göstermez. Yerleşik toplumlar da çoğu zaman başka yerleşik toplumlarla ilişki kurmak zorundadırlar. Göçebe çobanlar kendi üretemedikleri ya da üretmekle zaman kaybetmek istemedikleri bazı materyalleri diğer toplumlardan sürekli bir biçimde edinmenin yollarını geliştirmeyi tercih etmişlerdir. Böylece bu yolda harcamaktan kazandıkları zaman ve enerjilerini diğer toplumları boyunduruk altına almak¹⁵⁴ ya da ilişkileri kendileri bakımından daha verimli hale getirmek için kullanabileceklerdir.

Göçebe çoban toplumlar diğer yerleşik toplumlarla sürdürülebilir bir ilişki geliştirmek için onların yakınında bulunmayı tercih ederler. Yerleşik toplumların hareket kabiliyeti bulunmazken göçebe çobanların hareket kabiliyeti daha geniştir. Sürekli belirli köy veya kent yerleşimlerinin yakınında olmak bir noktadan sonra ufak çaplı ve yılın belirli dönemlerinde kullanılan yerleşim birimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sürüleri ve üretilen diğer ürünleri satmak için belirli periyotlarla pazar kurmak göçebe çobanlar için bilinen bir adettir. Yerleşik toplumların, göçebe çobanları kendi şehirlerine satış yapmak için almak istememeleri ve yerleşik tacirlerin ticarete aracılık etme arzuları bu tarz pazar yerleşimlerinin kurulmasında etkin bir rol oynamıştır. Ayrıca göçebe çoban toplumlar içindeki zanaatçıların da belirli ölçüde yerleşikleşmeye ihtiyaç duymaları olağandır. Sonuç olarak kentleşme olgusu göçebe çoban yaşamının ruhuna aykırı olsa da toplum içinde belirli gereksinimler nedeniyle ortaya çıkma eğilimi göstermiştir. Bu bilgi son yıllarda yapılan arkeolojik kazılarla desteklenmektedir.

1. Yerleşik Toplumlara İlişkiler

Göçebe çoban toplumların yerleşik toplumlarla ilişkileri iki ayrı devreye ayrılarak incelenebilir. İlk devre atlı okçular nedeniyle göçebe çoban toplumların askeri üstünlüğü, ikinci devre ise ateşli silahların yaygın kullanımı sonrası yerleşik toplumların askeri üstünlüğüdür¹⁵⁵. Ateşli silahların yaygın kullanımı sonrası göçebe

¹⁵⁴ Oppenheimer, **a.g.e.**, s. 76.

¹⁵⁵ Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, s. 106.

çoban toplumların tarihsel anlamda önemi de kalmamıştır. Burada inceleyeceğim devre göçebe çoban toplumların askeri anlamda üstün olduğu ilk devre olacaktır. Askeri anlamda güçlü olan göçebe çobanlar galip geldikleri savaşlar sonucunda yenilen toplumları kendi köleleri olarak yanlarında getirirler. Ancak göçebe yaşam tarzında kölelerin yoğun iş gücünden faydalanılacak bir çalışma kolu olmadığı gibi onların kaçmasını engellemek¹⁵⁶ de oldukça zordur. Bu nedenle köleler belirli bölgelerde iskana zorlanarak onların bağımlı statülerinin bir şekilde devam etmesi sağlanır¹⁵⁷. Böylelikle göçebe çobanlar eliyle kurulmuş bazı yerleşim birimleri ortaya çıkar. Buralarda iskana zorlanan toplumlar ya zaten yerleşik yaşama modelini benimsemiş toplumlardır ya da uğradıkları yenilgi nedeniyle göçebe çobanlığı terk ederek galip gelenlere hizmet etmek zorunda kalan zayıf göçebe çoban gruplardır. Bu grupların çoğunlukla göçebe çobanların dış dünya ile olan ilişkileri sonucu ortaya çıktığı bilinmektedir¹⁵⁸. Diğer yerleşik toplumlar bu şekilde kullanılmamış olsaydı muhtemeldir ki göçebe çoban toplumlar kendi içlerindeki zayıf grupları yerleşmeye iteceklerdi. Çünkü yerleşik toplumların varlığı göçebe çoban toplumların kendi varlıklarını ve yaşama biçimlerini sürdürebilmeleri için gereklidir. Yerleşik toplumlarla olan bu ilişkiler ağı göçebe çoban toplumlar için zenginlik edinme fırsatı yaratmaktadır¹⁵⁹.

Diğer bir ilişki biçimi de hem yerleşik toplumların hem de göçebe çoban toplumların aynı arazileri farklı amaçlarla ve kendi kullanımları için elde etme çabaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Örneğin Rus prensleri ile bozkırın göçebe çoban kabileleri şimdiki Ukrayna ve Moldova toprakları için kıyasıya mücadele etmişlerdir. Rus prensleri bu toprakları tahıl üretimi için elinde tutmak isterken göçebe çobanlar

¹⁵⁶ Khazanov, **a.g.e.**, s. 272.

¹⁵⁷ **A.e.**

¹⁵⁸ **A.e.**

¹⁵⁹ Barclay, **a.g.e.**, s. 107.

hayvan sürüleri için otlak arayışı içindedir¹⁶⁰. Bu durum iki toplum için sonu gelmez bir mücadeleye neden olmuştur.

Göçebe çoban toplumlarla ilişkisi olan yerleşik toplumları ikiye ayırmak gerekir: Göçebe çoban toplumlarla aynı etnisiteye mensup yerleşik toplumlar ve farklı etnisiteye mensup yerleşik toplumlar. Aynı etnisiteye mensup yerleşik toplumlar genellikle yerleşik hayata geçen göçebelerden oluşur. Bunların yerleşik hayata geçme sebepleri diğer göçebe çoban toplumlarla girdikleri mücadeleyi kaybederek otlak alanlarını başka kabilelere bırakmak zorunda kalmalarıdır¹⁶¹. Göçebe çobanlarla aynı etnisiteye mensup diğer yerleşik toplumlar ise orman kavimleridir. Bunlar ormanlık ve dağlık arazide yaşayan kavimlerdir. Coğrafyaları göçebe çoban yaşam tarzına uygun olmadığı için ormancılıkla geçinirler. Savaş zamanı göçebe çoban toplumlarla birlikte hareket ederler. Bazıları zamanla ormanı terk ederek göçebe çoban yaşam tarzını benimsemiştir¹⁶².

Farklı etnisiteye mensup yerleşik toplumlar ise göçebe çobanların fetihler yoluyla karşılaştıkları çeşitli kavimlerden oluşan yerleşik toplumlardır. Ayrıca göçebe çoban fatihlerin fethettikleri bölgelerden çiftçi ve zanaatkarları kendi topraklarına götürerek onları yerleşik bir üretim modeline zorladıkları da bilinmektedir¹⁶³. Bölgede hangi toplum hakim unsursa, diğer toplumlar hakim unsura bağlı ve onun ayrılmaz parçası konumunda bulunmaktadır. Göçebe çoban toplumların hakim unsur olduğu yerlerde yerleşik toplumlar bağlı bir statüde yaşamaktadır. Bu bağlılık yerleşik toplumları göçebeler için üretim yapmaya zorlamanın yanı sıra göçebe çoban grupların elinde bulunan arazilerin tarımsal faaliyet için kullanımı nedeniyle yerleşik toplumların göçebe unsurlara belirli bir bedel ödemesi¹⁶⁴ şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

¹⁶⁰ Chaliand, **a.g.e.**, s.83.

¹⁶¹ Khazanov, **a.g.e.**, s. 319.

¹⁶² Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 58.

¹⁶³ Khazanov, **a.g.e.**, s. 347.

¹⁶⁴ **A.e.**, s. 348.

Göçebe çoban yaşamının sürdürülebilmesi kalıcı vergilendirme ve yeni otlak fetihlerini zorunlu kılmaktadır. İmparatorluk aşamasına gelen göçebe çoban toplumlar bir yandan imparatorluğun getirmiş olduğu zorunlu bürokratik kurumları oluşturabilmek adına yerleşik şehirlere ve bir başkente ihtiyaç duyarken diğer yandan askeri üstünlüklerini kaybetmemek adına kendi göçebe çoban toplumuna yerleşik hayata geçmeyi ve şehirlere yerleşmeyi yasaklamaktadır¹⁶⁵. Sonuç olarak yerleşik toplumların varlığı göçebe çoban yaşamı için de zorunlu bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zorunluluk, yerleşik toplumların uygarlığa sunduğu geniş imkanlar sayesinde göçebe çoban yaşamının günümüzde terk edilerek tamamen yerleşik bir yaşamın benimsenmesi sonucunu doğurmuştur.

2. Kentleşme

İnsanlık tarihinde yerleşik düzene ve dolayısıyla kentleşme aşamasına geçilmesini tarımsal faaliyetin başlangıcına endeksleyen görüş günümüzde güncelliğini yitirmiştir. Tarımsal faaliyetlerin başlangıcından çok önceleri yerleşik köyler kuruldu ve bundan birkaç bin yıl sonra o köylerin etrafında tarımsal faaliyete geçildi¹⁶⁶. İlk başlarda kent hayatı, bugünkü anlamıyla insanlar için kolaylıklar ve çeşitli imkanlar sağlamıyordu. Şehirler eskiden büyük oranda sadece zanaatçıların toplandığı ve çarşı pazar ile panayırların kurulduğu yerlerdi. Şehirlerin büyük politik merkezler olarak sivrilmesi, sanatsal gelişmelere, bilime ve eğitime merkezlik etmesi daha sonraları oldu¹⁶⁷. Göçebe çoban kabileler elbette belli bir bölgeyi kontrol etmekteydi ve bu açıdan üzerinde hayvancılık faaliyetlerini sürdürmekte olduğu toprağa bağlı bir birim olarak nitelenebilirdi ancak, bu toprak parçasının tarihsel ve idari bakımından günümüz anlamında kesin sınırları bulunmuyordu¹⁶⁸. Tarihsel süreçte göçebe çoban kabileleri zaman zaman yerleşik çobanlığı denemişler ve

¹⁶⁵ A.e., s. 364.

¹⁶⁶ Diamond, a.g.e., s. 188.

¹⁶⁷ Krader, **Formation of the State**, p. 94.

¹⁶⁸ Khazanov, a.g.e., s. 259.

bunun için zengin tarım topraklarına yakın bölgeleri yerleşmek için seçmişlerdir¹⁶⁹. Ancak bu denemelerin genellikle beklenen ekonomik verimi sunmadığı görülmüş ve göçebe çoban yaşamına geri dönmüş ya da çoban yaşamı tamamen terk edilerek tarımsal faaliyet ön plana çıkarılarak geçim tarzı değiştirilmiştir.

Erken devlet oluşumlarının ortaya çıkmasında kentleşme unsuru kesin bir rol oynamaz. Bazı erken devlet örnekleri hiçbir kasaba veya kenti olmaksızın gelişirken bazılarında var olan küçük kentler devletin ortaya çıkmasından çok sonraları önemli birer merkeze dönüşür¹⁷⁰. Bu gerçeklik göçebe bir devletin ortaya çıkış sürecinin sınırlı da olsa beraberinde yerleşikleşmeyi ve kentleşmeyi taşıdığını¹⁷¹ yadsımaz. Bu durumu Khazanov şu şekilde ifade etmektedir:

“Göçebe aristokrasisi, ticaret, el zanaatları ve siyasi gücün merkezi olan şehirlerden uzakta kalamadığı gibi, kimi zaman göçebe aristokrasisi bizzat şehirlerin ortaya çıkışına ön ayak olurlar. Ancak bu tür şehirler suni yapılar olup, devlet bundan doğmaz; devlet bu şehirleri yaratır¹⁷²”.

Bu ifade oldukça önemlidir. Yani uygarlık ve devletin doğuşu için kentleşme yukarıda da ifade ettiğim gibi şart değildir. Kent, uygarlığı doğurabileceği gibi uygarlık da kenti doğurabilir. Kaldı ki yerleşik uygarlık, varlığının doğal ve zorunlu bir sonucu olarak kentleri doğurmaktadır. Ancak göçebe uygarlıkların doğurduğu kentlerde her zaman geri dönüşü olan bir süreç gözlenmektedir¹⁷³. Göçebe çoban toplumlar tarafından kurulan devletler güçlerini yitirip çözülmeye başladığında kentlerde gelişen mevcut toplumsal yapı da devletle birlikte çözülür ve eski göçebe kültürüne geri döner¹⁷⁴. Devletleşme ile birlikte ortaya çıkan ve aslında birer

¹⁶⁹ Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, s. 109.

¹⁷⁰ Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik “Modellerde ve Gerçeklikte Erken Devlet”, Ed. Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik, **Erken Devlet**, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s. 311.

¹⁷¹ Khazanov, **a.g.e.**, s. 353.

¹⁷² **A.e.**, s. 354.

¹⁷³ **A.e.**

¹⁷⁴ **A.e.**

ekonomik/politik merkez olma işlevi gören kentler de göçebe çoban yaşam tarzı için elverişsiz bir toprak parçası olmaktan öteye geçmez. Devletleşmenin getirdiği bürokratik örgütlenme ve yerleşik merkezi otorite gereksinimi devletin çözülmesiyle birlikte yok olur. Göçebe çoban yaşam tarzını benimsemiş bir toplum için devletleşmenin dayattığı zorunlu kent yaşamını sürdürmenin artık bir anlamı kalmaz. Örneğin Altın Orda devletinin yıkılmasından sonra göçebelik bölgeye tekrar hakim olmuş ve bir asır önceki şehir hayatının bütün izleri tamamen yok olmuştur¹⁷⁵.

Tek yönlü bir üretim modeli olan göçebe çoban ekonomisi, erken devlet seviyesine ulaşan toplumlar için yetersiz ve kararsız kalmaktadır. Bu aşamada ekonomiyi geliştirmek için farklı üretim modellerine yönelmek bir zorunluluk olmaktadır. Bunun farkına varan yöneticiler sınırları içinde tarım ve diğer üretim sektörlerinin de yer alması için girişimlerde bulunurlar. Bunu sağlamanın yolu göçebe çobanların yaşadıkları yerlere yeni yerleşim birimleri kurarak buraları birer üretim ve ticaret merkezi haline getirmektir. Altın Orda hanlarının bu yöndeki uygulamaları bilinmektedir¹⁷⁶. Yeni kurulan bu şehirlere yerleştirilenler ise fakirleşerek göçebe çoban yaşamını sürdüremez hale gelenler¹⁷⁷ ve idari örgütlenmede yer alan bürokratlardan oluşmaktadır¹⁷⁸.

Göçebe çobanların yerleşik hayata geçerek kentler kurmasına sebep olan etkenlerin bir diğeri savaşlarda yenilerek yerleşik hayata geçmeye zorlanmalarıdır. Örneğin bağımsızlığını yitiren Göktürkler Kuzey Çin'e yerleşmeye zorlanmış ve kısmen tarımla uğraşmak zorunda bırakılmışlardır. Ancak daha sonra tekrar bağımsızlıklarını kazandıklarında yerleşik yaşamı terketmiş ve eski göçebe çoban yaşamlarına dönmüşlerdir¹⁷⁹. Diğer bir şehirleşme nedeni askeridir. Özellikle

¹⁷⁵ A.e., s. 368.

¹⁷⁶ A.e., s. 366.

¹⁷⁷ “Göçebelerin yerleşik hayata geçmemelerinin asıl sebebi, göçebe savaşçının durumunun basit çiftçiden çok daha iyi olması idi. Reaya adı verilen çiftçiler, hiçbir hakka sahip olmayan, baskı altında tutulan ve sömürülen bir sınıftı”. Bkz.: A.e., s. 377.

¹⁷⁸ A.e., s. 367.

¹⁷⁹ A.e., s. 383.

Asya'da, göçebe çoban kültürünün egemen olduğu alanlarda sadece ordu karargahı şeklinde ortaya çıkan şehirler bulunmaktadır¹⁸⁰. Eski Cermen şehirlerinde de benzer bir yapı görülmektedir. Büyük Cermen şehirleri savunma mecburiyetinden ortaya çıkan birer bey kampları şeklindedir¹⁸¹. Askeri amaçlarla ortaya çıkan yerleşim birimleri bir süre sonra yönetim merkezlerine dönüşür. Şehirleşmenin getirdiği çeşitli imkanlara kavuşur. Göçebe çoban erken devlet modellerinin önem verdiği bir diğer unsur merkezi otoritenin ülkenin her yerinden hızlıca bilgi alması ve emirlerini aynı hızda gönderebilmesinin sağlanmasıdır. Bu amaçla posta istasyonlarının¹⁸² kurulduğu bilinmektedir. Bu istasyonların kurulduğu yerlerin zamanla küçük birer yerleşim birimine dönüşme potansiyeli her zaman bulunmaktadır. Diğer göçebe çoban yerleşim birimleri ise ticaret duraklarıdır. Bu duraklar belirli güzergahlar üzerinde belirli aralıklarla kurulan, tacirlerin çeşitli gereksinimlerini giderdiği birer dinlenme noktası işlevindedir. Durak yerlerinin ticaretin de getirisiyle zamanla zengin şehirleşmelere dönüştüğü bilinmektedir¹⁸³.

Eski Moğolların bazı yerlerde yerleşik yaşamı deneyimlediklerine, tarım ve balıkçılık yaptıklarına dair kanıtlar bulunmaktadır¹⁸⁴. Cengiz Han'dan sonra Moğolistan'da çeşitli zanaatkarlardan müteşekkil kasabalar kurulduğu bilinmektedir¹⁸⁵. Modern Moğolistan topraklarında 13 ve 14. yüzyıllarda var olduğu bilinen 23 farklı şehre ait kalıntılara¹⁸⁶, Trans-Baykal bölgesinde ise büyük bir ticaret merkezi olduğu anlaşılan bir Hun şehrinin kalıntılarına¹⁸⁷ ulaşılmıştır. Moğol İmparatorluğu'nun başkenti Karakorum'da muhteşem mimari eserlerin bulunduğu, Avrupanın ve Asyanın çeşitli yerlerinden teknisyenlerin ve usta mimarların

¹⁸⁰ Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, s. 49.

¹⁸¹ **A.e.**, s. 83.

¹⁸² Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁸³ Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, s. 110.

¹⁸⁴ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁸⁵ **A.e.**, s. 72.

¹⁸⁶ Khazanov, **a.g.e.**, s. 372.

¹⁸⁷ **A.e.**, s. 381.

getirilerek bu eserlerin meydana getirildiği bilinmektedir¹⁸⁸. Bütün bu arkeolojik bulgular göçebe çoban toplumların yerleşik yaşamı deneyimlediğini göstermektedir. Ne var ki yerleşiklik ancak zorunlu olduğu durumlarda gündeme gelen ve göçebe kültürüne ters bir olgudur. Yerleşik yaşamı deneyimlemek zorunda kalanlar bunu ya ekonomik zorunluluklar ya siyasi baskılar ya da bürokrasinin getirdiği bir takım ihtiyaçlar nedeniyle yapmaktadırlar. Yerleşik yaşamı zorunlu kılan durum ortadan kalktığında ya da bir fırsatını bulduklarında derhal özlemini duydukları eski yaşamlarına dönmektedirler. Bu nedenle göçebe çoban yaşam tarzı arkasında süreklilik arz eden ve modern anlamda bir şehirleşme kültürünün oluşmasına imkan vermemiş, zaman zaman ortaya çıkan ancak sonrasında yok olup giden kalıntılar bırakmıştır.

E. Göçebe Çoban Toplumlarında Toplumsal Farklılaşma ve Eşitsizlikçi İlişkiler

Göçebe çoban yaşam modelinde ekonomik etkenleri göz ardı ettiğimiz zaman bile bireyler ve gruplar arasında son derece belirgin bir mülkiyet ve gelir farklılaşmasının olduğu göze çarpar¹⁸⁹. Bu farklılaşma beraberinde sınıflaşmayı getirerek eşitsizlikçi ilişkilerin kalıcı hale gelmesine neden olur. Devlet otoritesi altında yaşamayan toplumlarda servet farklılaşmasının süreklilik kazanma ihtimali zayıftır. Çünkü yeniden dağıtım mekanizmaları servetin sürekli ve yoğun bir şekilde tek elde toplanmasına engel olmaktadır. Bu nedenle göçebeler arasında mülkiyet eşitsizliğinin kalıcı etki yarattığı iki hal vardır. Birincisi göçebelerin devlet kurmaları ikincisi de yerleşik bir devlet bünyesine dahil olmalarıdır¹⁹⁰. Kurumsallaşmış bir mekanizma içinde gelişen eşitsizlikçi ilişkiler meşru ve kabul edilebilir hale gelmektedir. Bu ilişkilerin meşrulaştırılmasında kullanılan argümanların başında

¹⁸⁸ Krader, **Formation of the State**, p. 102.

¹⁸⁹ Oppenheimer, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁹⁰ Khazanov, **a.g.e.**, s. 269.

şecere yer almaktadır. Şecere yoluyla eşitsizlikçi ilişkiler nesiller boyu aktararak meşruiyet ve süreklilik kazanmaktadır¹⁹¹.

Sınıf, belirli bir topluluk içinde saygınlığa, iktidara ve kaynaklara erişim bakımından belli ayrıcalıkları paylaşan bireylerin oluşturduğu yapıdır¹⁹². Bu ayrıcalıklara sahip olanların ayrıcalıklı haklara sahip olmayanlar üzerinde bir takım hak ve yetkileri olmaktadır. Örneğin Kalmuk noyanları, kendi uyruğu olan sıradan göçebelere fiziki cezalar vermek veya vergi koymak gibi yetkilere sahiptir¹⁹³. Bu yetkilerin kullanılmasını sürekli kılmak ve yetkinin aşırı veya ölçüsüz kullanılması durumunda uyrukların kendilerini terk etmesinin önüne geçmek için göçebe çoban liderleri sıradan göçebelerin bir alt birimden diğerine serbestçe geçmeleri yasaklanmıştır¹⁹⁴.

Bu ayrıcalıkları yaratan ve sürdürülebilir kılan diğer etken ise sonraki nesillere aktarılabilen özel mülkiyet hakkıdır. Göçebe çoban toplumların mülkiyet ilişkileri iki esas üzerine inşa edilmiştir: Hayvanlar üzerindeki özel mülkiyet ve otlaklar üzerindeki ortak mülkiyet. Zengin sürü sahipleri sürülerini otlatmak için başkalarını tutarak; hayvanlarını kendi bölgeleri dışında başka bölgelerde otlatmak isteyen sürü sahipleri ise o yer sahibi topluluktan otlatma izni alarak ekonomik birer ilişki yaratmaktadırlar¹⁹⁵. Bu ekonomik ilişkiler sistemli bir sömürü ortamı yaratarak ileride toplumsal farklılaşmaya varmaktadır. Bu farklılaşmanın kalıcı hale gelmesi ayrıca hayvan pazarına sahip olmayı da zorunlu kılmaktadır¹⁹⁶. Elinde biriken fazla ürünü çıkarıcı bir şekilde elinden çıkaramayan grupların ekonomik üstünlüklerini sürdürmeleri beklenemez. Ayrıca göçebe çoban toplumlarda çobanlık yaşamının dışında özel uzmanlık isteyen demircilik ve marangozluk gibi zanaat kollarında

¹⁹¹ A.e., s. 150.

¹⁹² Bates, a.g.e., s. 336.

¹⁹³ Khazanov, a.g.e., s. 338.

¹⁹⁴ A.e., s. 360.

¹⁹⁵ A.e., s. 284.

¹⁹⁶ Bates, a.g.e., s. 200.

uzmanlaşmış grupların olduğu bilinmektedir¹⁹⁷. Bu da başkaca toplumsal katmanların bulunduğunu göstermektedir.

W. Radloff, göçebe çoban toplumların göçebe çoban ailelerin bir araya gelmesiyle oluşan, servet birikimi bakımından farklılık gösteren ve sosyal anlamda eşit olmayan toplumlar olduğunu ifade etmiştir. Zengin aileler geniş sürülere, sayısız akrabaya ve destekçiye sahiptir¹⁹⁸. Büyük sürülere sahip zengin aileler, birtakım düzenleme ve hazırlık yapmadan göç etme kabiliyetine sahip değildir¹⁹⁹. Bu hazırlık işlemleri ile geniş sürülerin göç esnasındaki sevk ve idaresi zengin ailelerin tek başına altından kalkabileceği bir iş değildir. Zengin ailelerin elinde ciddi bir hayvan popülasyonu vardır ancak ailenin iş gücü bu sürüleri idare etmekten uzaktır. Bu nedenle zengin ailelerin yanına onlara yardımcı olmak üzere toplumdaki en zayıf kesimler yaşanmaktadır. Bu yaşama işi zengin aileler için beklenen iş bakımından nitelikli ve ucuz iş gücü kazandırarak son derece olumlu bir sonuç doğururken yaşama aileler için durum iç açıcı değildir. Sonuç olarak zengin aileler ve onların geniş bir alana yayılmış akrabaları, ticaret yaptıkları diğer gruplar ve hizmetçileri; hepsi birlikte göçebe çoban toplum sisteminin temelini oluşturmuştur²⁰⁰.

Askeri bakımdan da güçlü olmak zorunda olan göçebe çobanlar daimi savaş gücü beslemek, başka yerlere keşif kolları göndermek ve fetih savaşları düzenlemek için bürokrasiye ihtiyaç duymaktadır²⁰¹. İşlerin çekip çevirilmesi için gelişen bürokrasi toplumsal bir elit yaratır ve eşitsizlikçi ilişkileri geliştirir. Gereksiniminden fazlasını sürdürülebilir bir şekilde üreterek pazarlayabilen veya üretenlerden düzenli olarak yağmalayabilen bir göçebe çoban toplumu doğrudan üretime katılmayan kendi içindeki bu elit-bürokrat kesimi besleme imkanına kavuşur.

1. Toplumsal Düzlemler

¹⁹⁷ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 71.

¹⁹⁸ Krader, **Formation of the State**, p. 100.

¹⁹⁹ **A.e.**, p. 87.

²⁰⁰ **A.e.**

²⁰¹ Diamond, **a.g.e.**, s. 24.

Göçebe çoban toplumlar kendi içinde üç farklı toplumsal düzleme ayrılmaktadır. Bunlardan ilki servet farklılaşmasına dayalı iktisadi düzlem, ikincisi soy ağacına dayalı şecere düzlemi, üçüncüsü ise sosyal ve politik gelişmelerle şekillenen sosyo-politik düzlemidir. Bu düzlemlerin hepsi bir bütün olarak bireylerin toplumsal konumunu belirlemektedir. Şecere düzlemi kişinin değiştiremeyeceği bir düzlemidir ancak diğer düzlemler bireysel çabalarla değiştirilebilir. Bir düzlemin değiştirilme imkanı diğer düzlemlerin bu değişime uyumlu olduğu ölçüde olanaklıdır. Örneğin köklü bir şecereye sahip olmayan birey ekonomik düzlemde ne kadar üst basamaklara çıkarsa çıksın toplumsal anlamda söz sahibi olma ihtimali zayıftır ve bu nedenle sosyo-politik düzlemde gelebileceği en üst seviye daha başlangıçta sınırlıdır. Ancak ekonomik anlamda zayıf ve fakat şeceresi köklü olan biri ekonomik durumunu iyileştirerek kolaylıkla toplumsal anlamda etkili biri olabilir. Sonradan Cengiz Han adıyla bilinecek olan Temuçin başlangıçta babasının ölümüyle çevresinde birkaç uşak ve pek az sayıda hayvanla kalakalmıştır. Hatta bu aile bir süre hayvan beslemeyi bırakıp küçük kemirgen hayvan ve balık avıyla geçinmek zorunda kalmıştır²⁰². Bu haliyle kimsenin kendisini takip etmediği fakirlik içinde yaşayan biri olan Temuçin zamanla ekonomik anlamda güçlendikçe çevresinde insanları toplayarak durumunu geliştirecek ve köklü bir aileden gelmekle diğer insanlar üzerinde egemenlik iddiası ileri sürme hakkını sonuna kadar kullanacaktır.

a. İktisadi Düzlem

Toplumsal sınıf tanımıyla yakından ilişkili olan iktisadi düzlem, belirli bir iktisadi düzlemde yer alan bireyleri üretim araçları ile ilişkilendirerek onları zenginlikleri ve ekonomik denetim güçleri ile tanımlayan²⁰³ toplumsal bir yapıdır. Göçebe çoban toplumlarda bireylerin iktisadi düzlemdeki yerini sahip olunan hayvan sayısı belirlemektedir. Ankole İrularının bir efsanesine göre bir zamanlar İruların da sığırları bulunmaktaydı ancak Himalar onların sığırlarına el koymuşlardı. Ne var ki

²⁰² Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 118.

²⁰³ Bates, **a.g.e.**, s. 338.

Bunyoro’da hayvan varlığında ciddi bir düşüş yaşanınca Himular ile İrular arasındaki ekonomik temele dayalı bu sosyal ayrım önemini yitirmiş ve büyük sürüsü olan herkes Hima olarak kabul edilmiştir²⁰⁴. Bu örnek hayvan temelinde sermaye yoğunlaşmasının önemini açıklamaktadır. Uygun zemin sağlandığında kişinin sahip olduğu hayvan sayısı onun ne olduğunu belirleyen bir kriter olmaktadır. Göçebe çoban yaşam biçimine geçmenin bir gerekçesi de burada yatmaktadır. Şayet sürüler, taşınabilir servetin bir kaynağı olarak kabul görmeselerdi, göçebe çoban yaşam biçimine olan eğilimin bir anlamı kalmazdı²⁰⁵. Ekonomik durum belirteci olan sürüler, bu sürüleri beslemek için zorunlu olan otlak alanlardan bağımsız ele alınamaz. Güçlü aileler nasıl sürüler üzerinde sahiplik kurmakta iseler benzer şekilde otlaklar üzerinde de hak iddia etmekte idiler. Antik Danimarka’da Thy şeflerinin aynı zamanda birer mezarlık olan ve otlak alanlar üzerinde mülkiyet ve miras hakkı doğuran, üzerinde şecere çizgilerinin olduğu anıtları toprağa diktikleri bilinmektedir²⁰⁶.

b. Şecere Düzlemi

Bazı ilkel toplumlarda şecere tutmak yalnızca aristokratlara ve yöneticilere tanınan bir ayrıcalıktır. Antik Hawai’de şeflerin çok eskilere giden şecerelerini ezberlemek ve sonraki nesillere aktarmakla görevli hafızları bulunmaktaydı ve böyle bir imkandan yoksun olan sıradan insanlar kendi şecerelerini tutamıyorlardı. Hatta şecere, diğer insanlardan farklılık yaratan bir unsur olduğundan sıradan insanların şecere tutması yasaktı²⁰⁷. Ancak göçebe çoban toplumunda şecere tutmak her kesimden insan için son derece olağandı. Eski Moğollarda uyruklar dahi şecere bilgilerini korumakta ve sonraki nesillere aktarmakta idi²⁰⁸. Bunun önemini yukarıda izah etmiştim: Dağınık halde bulunan göçebe birimleri şecere bilgileri sayesinde

²⁰⁴ Khazanov, **a.g.e.**, s. 427-428.

²⁰⁵ Earle, **Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi**, s. 120.

²⁰⁶ **A.e.**, s. 224.

²⁰⁷ **A.e.**, s. 51.

²⁰⁸ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 102.

gerekli görüldüğünde hızlıca bir araya gelebilme imkanına kavuşmaktaydı. Genellikle biyolojik olarak bazen de sonradan dayanışma için yapay olarak ileri sürülen uzak ortak atadan gelen bütün gruplar birleşerek klanları, klanlar birleşerek konfederasyonları meydana getiriyordu²⁰⁹. Bunun yanında şecere düzleminin toplumsal farklılaşma ve eşitsizlikçi ilişkilere hizmet eden yönü de bulunmaktaydı. İktidar olabilme şansı sadece soylu ailelere mensup bireylere tanınan bir haktı ve rütbe sırasına göre paylaşılmaktaydı. Yüzbaşı, binbaşı ve tümenbaşı rütbeleri soy yoluyla intikal etmekteydi²¹⁰. Köleler ise yenilgiye uğratılmış boylardan temin edilmekteydi. Moğol subaylarının hepsi istisnasız ak kemik (bozkır asilzadeleri) idiler; geriye kalanların hepsi de kara kemik mensubuydu²¹¹.

Eski Moğollarda toplum üç ana kümeye bölünmüştü²¹². İlk grubu han ve ailesi oluşturmaktaydı. İkinci grup devlet bürokrasisinde önemli görevler edinen soylulardan oluşmaktaydı. Üçüncü grup ise sıradan halktan meydana gelmekteydi. Bu üç ana kümeye köleleri de ekleyebiliriz. Göçebe çoban toplumunda çok fazla ihtiyaç duyulmayan köleler sıradan halklarla birlikte toplumun bir kesimini meydana getirirken diğer kesimde ise han ailesi ile soylular bulunmakta idi. Köleler ile sıradan halk arasındaki bariyer çok güçlü değildi. Köleler sosyal rıza ve onaylama yoluyla, hanın oluruyla ya da gösterecekleri yiğitlik veya üstün yetenekleri sayesinde kolaylıkla bu bariyeri aşabilmekteydi²¹³. Kolaylıkla başka bir sosyal kümeye geçiş toplumun bütün kesiminin aynı kültürü ve etnisiteyi paylaşması sayesinde mümkün olmaktaydı.

c. Sosyo-politik Düzlem

Evan-Pritchard, Güney Sudan'daki bir göçebe çoban topluluğu olan Nuerler üzerine yapmış olduğu antropolojik çalışması sonucunda onların akrabalık

²⁰⁹ Krader, **Formation of the State**, p. 87.

²¹⁰ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 157.

²¹¹ Alinge, **a.g.e.**, s. 6.

²¹² Krader, **Formation of the State**, p. 94.

²¹³ **A.e.**, s. 96.

sisteminden farklı bir de siyasal sistemleri olduğunu vurgulamıştır²¹⁴. Ancak bu siyasal sistemi meydana getiren toplumsal düzlemlerin gerçek anlamda bir sınıf yaratmadığı açıktır. Göçebe çoban Türk aristokratlarının sadece bağlı ülkeler ve onların halklarına karşı gerçek bir sınıf meydana getirdiği; kendi toplumu içindeyse ancak önder zümre oldukları ifade edilmektedir²¹⁵. Göçebe çobanlarda her ne kadar sınıf çatışması kuramında işlendiği gibi bir sınıftan söz edemesek de ayrı sosyo-politik düzlemlerin varlığı da yadsınamaz bir gerçektir. Bu düzlemin ilginç bir örneği Tuareg²¹⁶ kabilelerinde görülmektedir. Asil Tuaregler ile vassal Tuaregler arasındaki tebaiyet ilişkisinin doğuşu Sahra'nın antik dönemlerinde deve çobanlığı yapan kabilelerin keçi çobanlığı yapan kabileleri yenip onlar üzerinde hakimiyet kurmalarına dayanmaktadır²¹⁷. Böylece Tuaregler sosyo-politik anlamda iki düzleme ayrılmışlardır.

Göçebe çoban geçim tarzına yönelik başlangıçta toplumun ihtiyaç duyduğu temel ürün üretimini istikrarsız bir yapıya kavuştursa da toplumsal elitlerin mübadele araçları üzerindeki kontrolünü artırarak²¹⁸ finansal kaynakların mevcut toplumsal yapının kurumsallaşması için harcanmasının önünü açmıştır. Mübadele araçları üzerindeki denetim egemen konumdaki zümrenin bu üstünlüğünü korumasını sağlamıştır. Sürdürülebilirlik bakımından sınırlı olan göçebe çoban ekonomisinde egemen zümre başka toplumlardan mal alıp vermek zorunda kalmaktadır. Başka toplumlarla ürün mübadelesi belirli bir zümrenin hak ve yetkisi dahilinde kaldıkça, topluluk içi üretilen ürünleri sıradan halktan toplayarak dış ülkelere gönderme tekeli, ihraç edilen ürünleri ise toplumun diğer kesimlerine istenilen ölçüde ve istenilen fiyat politikasıyla ulaştırma inisiyatifi ile birleşmektedir.

²¹⁴ Evan-Pritchard'dan aktaran: Marc Abeles, **Devletin Antropolojisi**, Çev. Nazlı Ökten, 1. Baskı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2012, s. 115.

²¹⁵ Khazanov, **a.g.e.**, s. 382.

²¹⁶ Kuzeybatı Afrika'da yaşayan ve Berberi dillerinden birini konuşan toplum.

²¹⁷ **A.e.**, s. 407. Ayrıca: "Pershits, deve sığırtmaçlarının askeri açıdan daha kuvvetli, dolayısıyla daha avantajlı olduklarını ve deve sahibi olma, hatta bazı silahları edinebilme hakkı gibi bazı hakları kendilerinde tekelleştirmiş olduklarını öne sürer."

²¹⁸ Earle, **Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi**, s. 125.

Farklı göçebe çoban toplumlarda çeşitli sosyo-politik düzlemler görülmesi olasıdır. Eski Moğollarda görülen “inje” kurumu bunlardan biridir. Buna göre hakim kabilenin kızlarının çeyizi olarak ayrılan ve kendilerine inje denilen bu adamlar gelinle birlikte giderler ve damadın kabilesine hizmet ederlerdi²¹⁹. Evliliğin sadece evlilik olmadığı ilkel toplumlarda görülen inje gibi kurumlar bir grubun diğer grup karşısındaki statüsünü veya tebaiyetini göstermesi bakımından önemlidir. İnje kurumu ile grup değiştiren bireyler yeni grupları içinde kendilerine yer edinerek başlı başına sosyo-politik bir düzlem meydana getirmektedirler.

Shaka'nın düzlemleri ise daha spesifikti. Shaka, toplumu kadın ve erkek grupları şeklinde ayırmıştı. Özel olarak seçilen ve gruplara ayrılan erkekler 40 yaşına gelene kadar aynı grubun mensubu olarak kalırlar ve Shaka'nın emrinde savaşırlardı. Ancak 40 yaşlarından sonra kendi yerleşim birimine dönerek evlenmelerine izin verilirdi. Grup aidiyeti ve kimliği o kadar baskındı ki bu aidiyetlerini ölene kadar muhafaza ederlerdi. Erkekler gibi kadınlar da güçlü ve sağlıklı anneler olmaları için gruplara ayrılmaktaydı. Kadın ve erkek alayları feshedilene kadar kadın ve erkeklerin birlikte yaşamaları, aşık olmaları ve cinsellik yaşamaları yasaktı. Hatta Shaka, her bir kadın alayına kendine yakın üst düzey bir kadın akrabasını yerleştirerek her türlü dedikodu ve gelişmeden ve hatta olası isyan hazırlığından bile anında haberdar olmaktaydı²²⁰. Bu sistemin doruğa ulaştığı dönemde Shaka'nın emrinde toplamda on beş alay olmak üzere yaklaşık 40.000 asker ve 10.000 kadın bulunmakta idi. Moğollar da toplumu benzer şekilde her bir grubun savaş durumunda çıkarabileceği savaşçı sayısına göre gruplara ayırmıştı. Buna göre bütün Moğollar onluk, yüzlük, binlik ve on binlik olmak üzere “ayıl” gruplarına bölünmüştü²²¹. Vladimirtsov, bu şekilde meydana gelen büyük grupların başında bulunan noyanların toplumun diğer

²¹⁹ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 106.

²²⁰ David Shingirai Chanaiwa, **The Zulu Revolution: State Formation in a Pastoralist Society**, *African Studies Review*, Vol. 23, No 3 (Dec., 1980), p. 13.

²²¹ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 157.

kesimlerinden tamamen ayrı duran feodal bir sınıf olduğunu ifade etmektedir²²². Ancak Moğollar'da Shaka'nınki kadar katı kurallar yoktu.

Burada toplumun kendi bünyesi içinde mevcut olan ancak göçebe çobanlığın dışında bir başka alanda uzmanlaşmış gruplardan bahsetmek yerinde olacaktır. Bu gruplara örnek olarak demirci klanlar, şaman yetiştiren klanlar sayılabilir. Cengiz Han'ın hükümdarlığının ilk yıllarından aktarılan bilgilere göre bir şaman ancak belirli bir klana mensup ise şamanlar için öngörülen en yüksek mertebeye çıkabilmekteydi. Bu ayrıcalığın sebebi bu klanın öteden beri Moğolların şaman ihtiyacını karşılıyor oluşuna bağlanmaktadır²²³. Bu kurum klan temelli toplumsal örgütlenmenin yarattığı sosyo-politik düzeylerden birisidir. Diğer bir tipik uzmanlaşmış grup ise demirci klanlarıdır. Demirci klanına mensup bireyler genellikle kuşaklar boyu demircilikle uğraşırlar ve toplumun işlenmiş metal ihtiyacını karşılarlar. Metalurji sırları nesiller boyu aktarıldığı ve başka klanlara mensup bireylerle paylaşılmadığından bu zanaat bir toplumsal düzlem yaratacak şekilde korunmuş ve geliştirilmiştir.

2. Göçebe Çoban Toplumlarda Mülkiyet Eşitsizliği ve Toplumsal Farklılaşmaya Etkisi

Bir toplumun yapısını incelerken üzerinde durulması gereken hususların başında o toplumun ekonomik yapısı ve mülkiyet şekli gelmektedir. Mülkiyet şekline göre toplumları ortak mülkiyetin hakim olduğu toplumlar ve ortak mülkiyetin özel mülkiyetle birlikte görüldüğü toplumlar olarak ikiye ayırabiliriz²²⁴. Göçebe çoban toplumlar ortak mülkiyetin özel mülkiyetle birlikte görüldüğü toplumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Vladimirtsov, eski Moğol toplum yapısının özel mülkiyet tipinde şekillendiğini ancak ekonomik yaşamda özel mülkiyet hakkı mevcut olmakla birlikte otlakların kabilelerin ortak malı olduğunu ifade etmektedir²²⁵. Göçebe

²²² A.e., s. 175.

²²³ Krader, **Formation of the State**, p. 91.

²²⁴ Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, s. 14.

²²⁵ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 86 ve 92.

çobanlarda özel mülkiyete ve dolayısıyla servet farklılaşmasına konu olan başlıca meta hayvan sürüleridir. Hayvan sürüleri ile ilintili olan ikinci önemli husus otlakların statüsüdür. Hayvanların kime ait olduğu tartışmaya açık bir konu değildir. Her ne kadar çoğu zaman bireye ya da aileye ait bir işaret olmasa da birçok göçebe çoban toplumunda hayvanlar üzerindeki mülkiyet kabileye ait özel bir damgayla²²⁶ işaretleniyordu²²⁷; kabile içinde ise kimin hangi hayvana sahip olduğu bilinmekteydi zira sınırlı sayıdaki bir toplumda belirli bir hayvanın kimin malı olduğu açık seçik anlaşılır. Damga, damgayı taşıyan hayvanın spesifik bir kabilenin herhangi bir üyesine ait olduğunu gösterir ancak tekil olarak hangi bireye ait olduğuna işaret etmez. Bu durum kanımca hayvanın kabile içinde kime ait olduğunun kabile üyelerince zaten bilinir olduğu ve her birey veya aile için farklı damga yapmanın zorluğu ve kafa karışıklığı yaratacağı göz önüne alınarak gelişmiş bir uygulamadır.

Ne var ki otlakların durumu göçebeler bakımından yerleşik toplumlarda olduğu kadar belirgin ve anlaşılabilir değildir. Yerleşik toplumlarda mülkiyet ve zilyetlik kuralları genellikle açıkken göçebe çoban toplumlar bakımından bunlar belirsiz olup uyumsuzluklara sebebiyet vermektedir²²⁸. Ancak göçebe çobanlarda her topluluğun çeşitli sebepler ileri sürerek belirli bir otlak alanını sahiplendiği ve elinde tuttuğu görülmektedir. Bireylerin otlaklar üzerindeki hakları ise genellikle geçici kullanım hakkı şeklinde ortaya çıkar ve hakkın dayanak noktası belirli bir topluluğa mensup olmaktır.

Gerek toplumsal gerek bireysel anlamda sahip olunan sürüler ve hakim olunan otlaklar belirgin bir mülkiyet eşitsizliği yaratmaya elverişli olabilmektedir. Sürülerin canlı birer varlık olmaları son derece varsıl birinin bir gecede yoksul birine dönüşme ihtimalini sürekli olarak içinde barındırmaktadır. Bu nedenle göçebe çoban toplumlarda uzun süreli ve kararlı bir toplumsal yapı gözlemlemek oldukça güçtür.

²²⁶ Bilinen aynı soyu paylaşan ve buna bağlı olarak belirli hak ve ödevlere sahip bireylerden oluşan bir toplumun sahip oldukları develerin böğürlerini kızgın bir demirle geometrik bir şekil ortaya çıkaracak şekilde damgalamalarına ilişkin örnek için bkz.: Bates, **a.g.e.**, s. 229.

²²⁷ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 191.

²²⁸ Khazanov, **a.g.e.**, s. 238.

Ancak buna rağmen belirli bir zaman dilimi aralığında ortaya çıkan mülkiyet eşitsizliği toplumsal farklılaşma ile sonuçlanmakta; bu farklılaşmayı doğuran etkenler sonradan ortadan kalksa bile farklılaşma ile ortaya çıkan roller ve statüler kalıcı hale gelebilmektedir. Soylu hanelere mensup bireylerin zaman zaman yoksul düşseler dahi kendilerine hala saygı duyulması ve fikirlerine danışılması, ekonomik güçlerini geri kazandıklarında ise aslında unutulmayan ancak kısmen etkisini yitiren eski toplumsal statülerine tekrar kavuşmaları bu durumu açıklamaktadır.

Göçebe çoban toplumlarda topluluk içinde mülkiyet eşitsizliği yerleşik toplumlar kadar yoğun görülmez. Bunun nedeni göçebe çoban geçim tarzının böyle bir farklılaşmaya izin vermemesidir. Fakirleşen ve elinde geçimini sürdürmek bakımından yeterli sayıda hayvanı kalmayan aileler için iki seçenek söz konusudur. Ya göçebe çoban yaşamını terk ederek kısmen veya tamamen yerleşik yaşama geçmek ya da kabileye mensup varlıklı birinin hizmetine girerek onun sürülerine çobanlık etmek. Ancak göçebe çoban toplumlarda kendi iş gücünü aşan sayıda hayvana sahip olan aile sayısı fazla değildir ve bu nedenle ekstra iş gücüne ihtiyaç duyan aile sayısı sınırlı kalmıştır²²⁹.

a. Özel Mülkiyet

Göçebe çoban toplumlarda otlakların statüsü tartışmalı olmakla birlikte onun dışında taşınabilir bütün mallarda belirgin bir özel mülkiyet statüsü göze çarpmaktadır. Özel mülkiyete konu metaların başında hayvan sürülerinin geldiğini yukarıda ifade etmiştim. Bahse konu meta, geçim tarzının birincil kaynağı olmakla göçebe çoban toplumların en değerli malıdır. Kabile örgütlenmesi içinde yer alan her aile aynı sayıda hayvan varlığına sahip değildir. Özverili bir şekilde çobanlık yapan ailelerin hayvan varlığını artırmaları her zaman olasıdır. Böylece eşitsizlikçi ilişkiler belirginleşmeye başlamaktadır. Elinde çok sayıda hayvan varlığı biriken birisi hayvan edinmek için yapılacak saldırılara açık hale gelmektedir. Bedevilerin “gazve”, Türkmenlerin “alaman” ve Kırgızların “barymta” gelenekleri (Türkmenlerin alamanı yerleşik toplumlara yönelik olmakla diğer ikisinden farklıdır) hayvan varlığı

²²⁹ A.e., s. 267.

transferine yöneliktir²³⁰. Bu tür akınlarda elde edilen başarılar ise kişiseldir, yani akın toplu olsa da herkes ancak bizzat edindiği hayvanı kendine mal edinmektedir.

Göçebe çoban toplumlarda hayvan sürüleri özelinde gelişen yüksek özel mülkiyet bilincinin en önemli itkisi sürüde meydana gelebilecek olası kayıplardan doğacak zarara sürüsüne sahip çıkamayan bireylerin veya ailelerin katlanması gerektiği prensibinde²³¹ yatmaktadır. Böylece sürülerde meydana gelebilecek zararlardan bütün kabile mensupları etkilenmemiş olacak, bireyler ve aileler ise zarara uğramamak adına sürülerine göz kulak olmak zorunda kalacak, herkes sürüsüne bizzat sahip çıktığı için neticede olumlu etkilenen kabile olacaktır. İkinci önemli itki ise toprak zenginliğinin aksine göreceli olarak daha kolay çoğaltılabilen hayvan zenginliği imkanındır²³². Bireysel çaba ile artırılan hayvan varlığı bütün bir kabileye değil bizzat çaba gösteren sürü sahibine ekonomik katkı sağlayacak ve zenginleşme imkanının varlığı bireylere sürülerini semirtmek adına geçerli bir neden yaratacaktır.

Fakir hanelerin toplumdan kopmasının önüne geçmek ve göçebe çoban toplumun çözülerek dağılmasını engellemek için göçebe çoban toplumlarda varlıklı aileler tarafından yoksul ailelere belirli şartlarla bakılmak üzere emanet edilen sürülerin olduğu görülmektedir²³³. Sürüsünü yitiren ailelerin göçebe çoban yaşamına devam etme imkanını da kaybettiğini yukarıda ifade etmiştim. Kazakların “saun”, Bedevilerin “vadiye” dedikleri bu sisteme göre sürüler belirli şartlar altında bakılmaları için fakir ailelere emanet edilir. Hayvan patronajı da denen bu sistemde sürülerin mülkiyeti sürü sahibinde kalmaya devam ederken başkasının sürüsüne çobanlık eden fakir aileler sürüden elde edilebilecek belirli menfaatler karşılığında göçebe çoban yaşamlarına devam etme imkanına kavuşmaktadırlar²³⁴.

²³⁰ A.e., s. 266.

²³¹ Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, s. 95.

²³² A.e.

²³³ Khazanov, *a.g.e.*, s. 265.

²³⁴ Sovyet antropologlar Orta Asya bozkırında görülen saun sistemini feodal bir sömürü yolu olarak nitelermişlerdir. Bkz.: A.e.

Gelişmiş bir özel mülkiyet bilincinin toplumsal hayatta hayvanların başlık parası veya mübadele aracı olarak kullanılmasının yanı sıra çok daha önemli ve pratik sonuçları görülmektedir. Haksız fiile maruz kalan bireylerin zararlarını tazmin etmeleri gelişmiş bir özel mülkiyet sistemi sayesinde mümkün olmaktadır. Göçebe çoban ceza ve hukuk normları belirli bir haksız fiilin karşılığı olarak zarar görene belirli sayıda ve nitelikte hayvan verilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bireysel mülkiyet hakkı olmayan birinden bu cezalara uyması beklenemeyeceği gibi bireysel mülkiyet hakkı olmayan mağdur bakımından uğramış olduğu zararının tazmini imkanı da olmayacaktır. Sonuç olarak gelişmiş bir özel mülkiyet sistemi göçebe çoban toplum düzeninde gerek ekonomik ve sosyal düzenin idamesinde gerekse hukuk düzeninin sağlanmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

b. Ortak Mülkiyet

İlkel toplumlarda her şeyin ortak mülkiyete tabi olduğu yanlışlığı yaygın olsa da ilkel toplumlarda ortak mülkiyete konu olan şey sadece topraktır; bunun dışında zenginlik kaynağı yaratan araç gereçler, kaynaklar, hayvanlar, av sahalarının ve otlak alanlarının kullanım hakkı şahıslara aittir²³⁵. Örneğin bozkır göçebe çobanlarıyla benzer yaşam tarzına sahip ilkel Cermen kabileleri tarımla çok nadir iştigal olurlar. Bu nedenle Cermenler toprağın çıplak mülkiyetinin kime ait olduğu ile ilgilenmez. Cermenler için önemli olan içinde bulunulan zaman diliminde işgal edilen toprak parçasından alınacak sezonluk mahsuldür ve o mahsulü kaldırıldıktan sonra toprak parçasının geleceğinin ne olacağı düşünülmez²³⁶. Zira ufak çaplı ve geçici ekip biçmeler dışında tarımsal üretimin toprak temelinde sermaye yoğunlaşmasını sonuçlamadığı toplumlarda toprak üzerindeki özel mülkiyet belirginleşmez²³⁷ ancak toprak kamusal mülkiyet alanında önemini korumayı sürdürür. Göçebe çobanlar bakımında da geçimi hayvanların ve doğanın imkanlarına dayanan bir ekonomik modelde önemli olan belirli bir arazi parçasını sahiplenmek değil ancak yılın belirli

²³⁵ Barclay, **a.g.e.**, s. 5.

²³⁶ Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, s. 85-86.

²³⁷ Earle, **Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi**, s. 121.

dönemlerinde belirli alanlardan faydalanmak suretiyle sürülerle birlikte göç edebilme imkanına sahip olmaktadır²³⁸.

Göçebe çoban toplumlar her ne kadar sürekli ve düzenli bir göç halinde olsalar da üzerinde göç edilen toprak parçası belirsiz değildir. Göçebeler, göçlerini düzenli bir şekilde sürdürebilmek için belirli göç bölgelerini kontrol altında tutmak mecburiyetindedirler ve bu itibarla bir noktada toprağa bağlı bir birim teşkil ederler²³⁹. Yerleşik toplumlardan farklı olan nokta bağlı olunan toprak parçasının son derece geniş olması ve verili zaman diliminde bu geniş arazinin son derece sınırlı bir bölgesinde konaklanıyor oluşudur. Üzerinde egemenlik kurulan toprak parçası bütün kabilenin kullanımına açıktır. Kabile üyelerinin hepsinin belirli kurallar dahilinde bu toprak parçasını kullanma hakkına sahip olması toprağın kamusal mal olarak kabul edildiğini göstermektedir²⁴⁰. Otlak alanlarının mevsimsel döngüler takip edilerek devrevi olarak kullanılması gerekliliği de Eski Türklerde veya Kırgızlarda otlak alanlarının kamu mülkiyetine ait olmasını sonuçlamıştır²⁴¹. Kendi bölgesinin dışında başka bir gruba ait otlak alanında sürüsünü otlatmak isteyenler o bölgenin hakim toplumundan izin almak mecburiyetindedirler²⁴². Eski Moğollarda bir kimse sürüsünü başka bir göçebe gruba mensup bir arazide otlatmak isterse o grubun liderinin himayesi altına girmek mecburiyetinde olduğu gibi, himaye süresince büyüyen sürü himaye eden ve himaye olunan tarafından yarı yarıya paylaşıldı²⁴³. Sonuç olarak her kabile; sürülerinin otladığı, sınırları belirli bir otlak alanından diğerine uzanan belirli göç yollarına sahiptir²⁴⁴. Bu toprak parçasının kabile mensupları tarafından kullanılması ise kabile içi kurallara tabi olmaktadır. Kabile içi kurallara örnek olarak Moğol Kanunları'nı gösterebiliriz:

²³⁸ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 166-167.

²³⁹ Khazanov, **a.g.e.**, s. 259.

²⁴⁰ Barclay, **a.g.e.**, s. 116.

²⁴¹ Özcan, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 200.

²⁴² Khazanov, **a.g.e.**, s. 284.

²⁴³ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 248.

²⁴⁴ Krader, **Formation of the State**, p. 87.

“Yurt’un kurulmasıyla birlikte bir de biçme hakkı doğardı. İki kişi aynı zamanda yurtlarını kurmuş olurlarsa, bu hak, ilk önce havaya bir ot atmış olana veya nizalı toprağa kırbaçla vurmuş olana ait bulunurdu. Otlatma hakkı bakımından, otlayan hayvanların bir harat-sagan uzaklıktaki bir çizgiyi geçemeyecekleri hususunda bir hüküm konulmuştur. Harat-sagan (hara=kara, sagan=ak) karanın akdan ayırt edilebildiği uzaklıktır²⁴⁵”.

Bu otlak alanlar kamusal nitelikte olsalar da zaman zaman kabile reisinin ve ailesinin ayrıcalıklı pozisyonu gözlemlenmektedir. Örneğin Moğol kabile reisleri kendi iradesiyle kabilenin egemen olduğu otlak veya avlak sahasında sadece kendi kullanımına ayırdığı bir takım yasak alanlar ilan edebilmekteydi²⁴⁶. Kabile reislerine tanınan yasak alan ilan etme yetkisi, kamusal mülkiyet rejimini ortadan kaldıracabilecek nitelikte geniş değildir. Bir nevi kabile reisinin kabileyi bir arada tutmak için sarf ettiği emek ve mesaisinin karşılığı olarak kabul edilebilir ölçüdedir. Kabile reislerine benzer ayrıcalıkların yapılan hizmet karşılığı bağlı bulunulan üst birliğin reisi veya han tarafından tanınabildiği de kayıtlarda geçmektedir²⁴⁷. Bu anlayış bazı kabilelerde zamanla egemen olunan bütün toprak parçasının mülkiyetinin kabile reisine ait olduğu²⁴⁸ anlayışına evrilmiş olabilir. Bu noktada eski Türk devletlerinde ülke topraklarının han ve ailesinin ortak malı olduğu unutulmamalıdır.

Otlaklar üzerindeki kamusal mülkiyet çeşitli yollarla diğer kabilelere deklare edilmektedir. Araziye defnedilen cenazeler, inşa edilen höyükler²⁴⁹ veya dikilen balballar diğer kabilelerin görmesi istenen birer aidiyet sembolü olarak yorumlanabilir. Otlakların ve göç yollarının işgali ve savunulması ortak bir çabayı zorunlu kılmaktadır. Bu durum otlak alanlarının kabilenin kamusal mülkiyetine ait olması sonucuna katkı sağlamış görünmektedir. Vladimirtsov, Eski Moğollarda göç

²⁴⁵ Alinge, **a.g.e.**, s. 127.

²⁴⁶ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 169.

²⁴⁷ **A.e.**, s. 155.

²⁴⁸ **A.e.**, s. 167.

²⁴⁹ Earle, **Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi**, s. 123, 191 ve 225.

yoluna sahip olmayan bir grubun oymak olarak nitelenemeyeceğini ifade etmektedir²⁵⁰. Cengiz Han zamanında her kabilenin sahip olduğu otlak alanlarının sınırları kesin olarak belirlenmişti ve bu sınırların aşılmaması gerektiği hüküm altına alınmıştı²⁵¹. Kabile reisleri, her ne kadar göçlere önderlik etse ve belirli hayati konularda karar alma yetkisine sahip olsa da otlak alanları başka gruplara devretmek veya diğer göçebe gruplara otlak alanları kullanma izni vermek gibi yetkileri haiz değildir²⁵². Kamusal otlak alanlar üzerinde kabile reislerinin dahi tasarruf hakkının bulunmaması özellikle sürüler üzerinde görülen özel mülkiyet hakkının yanında güçlü bir kamusal mülkiyet kavramının geliştiğini göstermektedir.

3. Göçebe Çoban Toplumlarda Kölelik

Emeği kendisine ait olmayan bireye köle denir²⁵³. Kanımca bu tanımı şu şekilde genişletmek mümkündür: Emeği karşılıksız kalan ya da sarf ettiği emek karşılığında emeği ile ciddi ölçüde orantısız ve sınırlı bir karşılık alabilen bireye köle denir. Sosyal eşitsizlik kaynaklarından biri olan köleliğin varlığı, diğer toplumlarda olduğu gibi göçebe çobanlarda da tek taraflı bağlılık ilişkisiyle emeği sömürülen kişi veya grupların varlığını sonuçlamıştır²⁵⁴. Ancak göçebe çoban ekonomisinin iş gücüne katılmayan yoğun nüfusları sürekli beslemeye imkan tanımaması ve bir kişinin aynı anda çok fazla miktarda hayvana bakma potansiyeli olması göçebe çobanların köle ihtiyacının minimal seviyede kalmasına neden olmuştur. Sınırlı sayıdaki köle ihtiyacı, ekonomik durumu kötüye giden ve kendine yetecek miktarda hayvanı kalmayan göçebelerin zengin göçebelerin yanına kölelik şartlarında yaşaması yoluyla veya fetih yoluyla ele geçirilen bölgelerdeki yerleşik çiftçi ve zanaatkarların²⁵⁵ göçebe topraklarına zorla götürülerek onların uzmanlık alanı olan

²⁵⁰ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 200.

²⁵¹ Alinge, **a.g.e.**, s. 84.

²⁵² Khazanov, **a.g.e.** s. 379.

²⁵³ Bates, **a.g.e.**, s. 343.

²⁵⁴ Khazanov, **a.g.e.**, s. 270.

²⁵⁵ Hatta bazı Çinli zanaatkarların gönüllü olarak Kırgızlar arasında yaşadıkları ifade edilmektedir. Bkz.: Khazanov, **A.e.**, s. 347.

işlerde kullanılması yoluyla sağlanmaktadır. Bu duruma göçebe çobanların bazı iş kollarını ve bu işlerin zorunlu kıldığı yaşam tarzını hor görmeleri de belirli ölçüde etki etmiştir. Cengiz Han'ın orduları askeri seferler ve şehirlerin zaptı esnasında gerekli olacak askeri hizmetlerin dışında kalan yan hizmetlerde kullanmak üzere köle toplamaktaydı. Örneğin her süvari on kişi yakalayıp getirmekle görevlendirilirdi ve bu esirler yakacak, ot, bitki ve taş toplamak gibi işlerde çalıştırılırdı²⁵⁶. Ayrıca göçebe çobanlarda görülen kölelik düzeni Antik Roma'da olduğu gibi sistematik ve katı kuralları haiz değildi, köleler ve hürler genellikle aynı kültürü paylaşmaktaydı. Öyle ki Eski Moğollarda efendilerin ve uşakların aynı yemeği paylaştığı²⁵⁷, özgürlüğünü yitirse dahi her bireyin şeceresini muhafaza etmeye devam ettiği²⁵⁸ kayıtlarda yer almaktadır.

Göçebe çoban toplumların köleye fazla ihtiyaç duymadıklarını izah etmiştim. Ancak durum böyle olsa da göçebe çobanlar sürekli civar toplumlar üzerine yağma akınları yapmakta ve bu akınların neticesinde ciddi bir esir/köle popülasyonuna sahip olmaktadır. İşte göçebe çobanların gelir kapılarından birisi de sahip oldukları bu köleleri uluslararası pazarlara satmaktır²⁵⁹. Böylece kölelik kurumu göçebe yaşam tarzı bakımından ihtiyaç duyulan bir kurum olmasa bile ele geçirilen kölelerin bir bedel karşılığı elden çıkarılması imkanı bu kurumun önemini korumasına neden olmuştur.

Eski Moğollarda bireysel kölelikten ziyade bir kabilenin veya ailenin başka bir kabile veya aileye tabi olarak yaşaması da sıkça rastlanılan bir durumdu. Bu tabiiyetin sebebi ekonomik olabileceği gibi topluca bir kabileye yenilmenin sonucu da olabilmekteydi. Bunlar azat edilebildikleri²⁶⁰ gibi, üçüncü kişilere verdikleri zararlardan kendileri değil efendileri sorumlu tutulmaktaydı²⁶¹. Bu hal tarzı, egemen

²⁵⁶ Uyar, **a.g.e.**, s. 72.

²⁵⁷ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 109.

²⁵⁸ **A.e.**, s. 102.

²⁵⁹ Khazanov, **a.g.e.**, s. 369.

²⁶⁰ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 108.

²⁶¹ **A.e.**, s. 112.

kabilenin sorumluluğunu genişletmekteydi. Başka bir gruba tabi olarak yaşayan bu vassal gruplara Moğolca'da *unagan-bogol* denmektedir²⁶². Ancak bu vassal gruplar gerçek anlamda köle değillerdir ve köle hayatı da yaşamazlar:

“Bunlar mülklerini muhafaza ederler, muayyen bir derecede şahsi hürriyetlerinden faydalanırlar, kazançlarının hepsi beylerine gitmezdi. Unagan-bogol'lar bir şahsa değil, bütün kabileye yahut kabilenin bir şubesine tabi vaziyette idiler. Bundan başka unagan-bogol'lar kendi aralarında kabile bağlarını kaybetmez ve sahipleri gibi kabile hayatı yaşarlardı. Bunların başlıca vazifeleri tabi oldukları kabileye hizmet etmektir; sahiplerine yardım etmeye, sulh ve harp zamanlarında hizmetlerini görmeye, umumiyetle sahiplerine, gerek akraba (urux), gerek yabancı (jad) olsun, kendi urux'larına imiş gibi bir muamelede bulunmaya mecbur idiler²⁶³”.

F. Göçebe Çoban Toplamların Şeflik Yapılanmaları

Şeflikler, küçük ölçekli politik birimler ile büyük ölçekli bürokratik devletler arasındaki evrimsel boşluğu tamamlayan, sayısı birkaç binden on bine kadar değişebilen miktarda bir nüfusu organize eden, kurumsallaşmış bir yönetime ve toplumsal tabakalaşmaya sahip birer politik birimdir²⁶⁴. Göçebe çobanlar kabileler halinde yaşamak ve birlikte hareket etmek zorundadırlar. İnsanların hep birlikte ve aynı anda bir yerden bir yere gitme mecburiyetine geniş hayvan sürüleri de dahil olduğunda ortaya ustalıkla çözülmesi gereken bir göç organizasyonu meselesi çıkmaktadır. Bu nedenle göçebe çobanlar ortak bir karar mekanizmasına ihtiyaç duyarlar ve bu sorun genellikle güçlü reislerin topluma önderlik etmesiyle aşılmaktadır. Yerleşik toplumlarda başlangıçta güçlü bir şeflik mekanizmasına ihtiyaç duyulmaz. Her birey konutu ve tarlasına dış kaynaklı bir saldırı olmadığı müddetçe bulunduğu noktada yaşamını idame ettirebilir. Ancak sürekli hareket halinde ve teyakkuzda olmayı zorunlu kılan göçebe çobanlık başlangıçtan beri güçlü liderlere ihtiyaç duymaktadır. Bu liderlerin başlıca görevleri göç işlerini düzene koymak, ne zaman hangi güzergah üzerinden göç edileceğini ve nereye konulacağını belirlemek,

²⁶² A.e., s. 100.

²⁶³ A.e., s. 101.

²⁶⁴ Earle, *Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi*, s. 27.

diğer kabilelerle olan ilişkileri gözetmek, kabilenin savunmasını ve gerektiğinde karşı saldırıları organize etmek, yağma akınlarını ve süreklilikli avlarını planlayarak yönetmektir²⁶⁵. Bütün bu işler ancak güçlü ve liyakatli bir şef ve onun buyruklarını eksiksiz yerine getiren bireyler sayesinde başarılabilecektir. Bu nedenle göçebe çoban yaşamı güçlü bir şeflik mekanizmasına ihtiyaç duymaktadır. Aksi takdirde toplum yapısı çözülecek ve kabile mensupları göçebe çobanlığı terk etmek zorunda kalacak ya da diğer kabilelere hizmet eden vassal statüsüne düşecektir. Bunun bilincinde olan kabile mensupları liyakatli olduğu sürece şeflerine itaat etmekte ve onun buyruklarını yerine getirmede tereddüt yaşamamaktadır. Topluluk içerisinde bir lidere duyulan ihtiyacın yüksekliği, öne çıkan liderin konumunu da aynı ölçüde sağlamlaştıracaktır²⁶⁶. Bu nedenle göçebe çoban şeflerinin otoritesi diğer toplumlarda görülen şeflik yapılanmalarına kıyasla çok daha güçlüdür. Ancak göçebe çoban ekonomik modelinin kararlı olmayışı ve doğal etmenlerin toplumun birdenbire çözülmesine neden olabilecek ölçüde etkili olması nedeniyle göçebe çoban şeflikleri birdenbire yükselen ancak sonrasında çabucak dağılan yani doğrusal olmayan ve döngü şeklini alan bir gelişim izlemiştir²⁶⁷. Göçebe yaşam tarzının takipçilerin şeflerini kolayca terk edebilmelerine imkan tanınması da bu şeflik yapılanmalarının çabucak çözülmesine neden olmaktadır. Bu durum erken devlet aşamasında insan unsurunun stabil kalamaması problemi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun örgütlenmeyi zaafa uğrattığını fark eden Cengiz Han, hiçbir tebaanın efendisinden izinsiz onu terk edemeyeceğine dair düzenlemeler getirmiştir.

Bütün şefler, şeflik kurumlarını oluştururken üç temel iktidar enstrümanını gözetirler: Ekonomi, askeriye ve ideoloji²⁶⁸. Bu enstrümanlar birbirleriyle uyumlu bir şekilde geliştiğinde şeflik yapılanmaları diğer şartların da varlığı halinde erken devlet yapılanmalarına doğru evrilirken; istikrarsız, uyumsuz ve merkezileşemeyen yapılar

²⁶⁵ Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, s. 97.

²⁶⁶ Khazanov, *a.g.e.*, s. 273.

²⁶⁷ Earle, *Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi*, s. 223.

²⁶⁸ *A.e.*, s. 219.

bir süre sonra çözülmektedir. Şeflik yapılanmalarının geleceğini belirleyen diğer unsurlar ise sosyal farklılaşmanın derecesi, topluluktaki gücün kurumsallaşma ve merkezileşme derecesi ile ilintilidir; dağınık siyasi güçler birçok göçebe çoban biriminde karşımıza çıkar²⁶⁹ ancak siyasi gücün merkezileşmesi halinde erken devlet aşamasına evrilme potansiyeli taşıyan göçebe çoban şeflik yapılanmaları gelişir.

Her toplumda olduğu gibi göçebe çoban şefleri de üstlenmiş oldukları önemli fonksiyonlarının karşılığı olarak bir takım imtiyazları haiz olmaktadır. Şeflerin ana görevleri ve fonksiyonları ihtilafları çözmek²⁷⁰, gerektiğinde ceza ve ödül vermek²⁷¹, grup üyeliği için başvuruları kabul veya reddetmek²⁷², askeri konularda önderlik etmek, dış ilişkileri yürütmek, hukukun uygulanmasını sağlamak, otlak alanları ve sulak alanlarını paylaştırmak, göçleri düzenlemek gibi²⁷³ konular iken imtiyazları topluluğun temsilciliğini üstlenme ve toplum adına davranma ayrıcalığı²⁷⁴, en iyi otlaklarda kendi hayvanlarını otlatma, hediye alma, sıradan göçebelerden malvarlıkları veya emekleri nisbetinde vergi alma gibi²⁷⁵ haklar şeklinde sıralanabilir. Şefin bütün bu enstrümanları işletebilmesini sağlayan en önemli kozu ise hiç kuşkusuz şiddet tehdidinde bulunma ve gerektiğinde bu tehdidi yaşama geçirme imkanına sahip olmasıdır.

Göçebe çoban şeflikleri her zaman süreklilik arz eden bir şeflik birimi olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bazen dağınık ve gevşek bağlarla birbirine bağlı bulunan nisbeten düzensiz gruplar savaş veya sürekli avları zamanında geçici bir yönetim

²⁶⁹ Khazanov, **a.g.e.**, s. 260.

²⁷⁰ “Kazak sözlü geleneğinde Abılay Han’ın oğullarına vasiyetinden bahsedilir ki, rivayete göre Abılay, oğullarına Kazak boyları arasındaki ihtilafları asla tamamen çözmemelerini vasiyet etmiştir. Zira, ihtilaflar ortadan kalktığı takdirde, hanın Kazak boyları üzerindeki etkinliği sona erecektir.” Bkz.: **A.e.**, s. 290.

²⁷¹ **A.e.**, s. 409.

²⁷² Barclay, **a.g.e.**, s. 117.

²⁷³ Özcan, **Hukuk Sosyolojisine Giriş.**, s. 206.

²⁷⁴ Khazanov, **a.g.e.**, s. 283.

²⁷⁵ **A.e.**, s. 273.

oluşturmaktadırlar²⁷⁶ ve bunun neticesinde geçici yönetimin başında bulunan şefin konumu da savaş zamanı ile askeri konularla²⁷⁷ sınırlı ve geçici olmaktadır. Ancak savaş zamanı gibi geçici sebeplerle başa gelen şeflerin olağan zamanlarda da şeflik konumlarını devam ettirdikleri olur²⁷⁸. Şefin konumu geçici olduğunda onun emirleri savaş zamanında geçerliliğini korurken barış zamanında şefin işlerine zarar verilmesi mümkün hale gelmektedir²⁷⁹.

Eski Moğollar'da küçük şeflerin daha büyük şeflere hiyerarşik bir silsile ile bağlı bulunduğu örgütlenme modelleri bulunmaktadır. Bu modelin temeli yukarıda andığım sosyo-politik düzleme dayanmaktadır. Her bir şef kendi tebaasının niceliğine göre kendisine verilen otlakların sınırlarını ve mevsimsel döngülere göre hangi mevkilerde otlatma hakkı olduğunu bildiği gibi; hiyerarşik yapılanmanın halkası olan hiçbir şef kendisine verilen alanın dışına çıkamamaktadır²⁸⁰. Kabile tipi örgütlenmenin kabilenin başına geçecek bir şeflik mekanizmasının gelişimini sonuçlaması²⁸¹ göçebe çoban şefliklerinin toplumsal alt yapısını oluşturmaktadır. Göçebe çoban şefleri çoğunlukla aynı zamanda yasa koyucu, yargıç ve en yüksek rahip sıfatlarını üzerinde taşımaktadır ve şefin gücünü belirleyen temel ölçüt kendisine bağlı takipçilerinin sayısıdır²⁸². Şeflik aşamasının ötesinde devletleşme sürecinde örneğin Ashanti kralı en yüksek yargısal otorite sıfatını taşımaktaydı²⁸³. Şeflerin diğer şeflerle birlikte hiyerarşik bir düzlemde yer aldığını yukarıda açıklamıştım. Zulu göçebe çoban şefliklerinde ast şefler üst şeflerle karşılaştıkları zaman onlara olan saygılarını göstermek, üst şeflerin düzenlediği toplantı ve

²⁷⁶ A.e., s. 357.

²⁷⁷ Bates, a.g.e., s. 406.

²⁷⁸ Vladimirtsov, a.g.e., s. 122.

²⁷⁹ A.e., s. 124.

²⁸⁰ A.e., s. 168.

²⁸¹ Bates, a.g.e., s. 231.

²⁸² Chanaiwa, a.g.e., p. 9.

²⁸³ Alachaher (Mme Benzerdjeb) Fazilet, **The Ashanti's Political, Military, Judicial, and Economic Organization Evolution and Change (1750-1824)**, (Çevrimiçi), <https://theses.univ-oran1.dz/document/TH3999.pdf>, 28 Nisan 2019, p. 22.

davetlere, örneğin üst şefin yakınlarının cenaze törenlerine katılmak zorundadır. Ast şefler kendilerine intikal eden yerel uyuşmazlıkları çözme hak ve yetkisine sahiptir. Ancak bunun karşılığında topladığı para cezalarının bir kısmını üst şefe aktarmak zorundadır²⁸⁴.

Şeflik yapılanmaları, şefin kişisel statüsünü ve otoritesini korumak adına alacağı önlemleri kurumsallaştırması halinde erken devlet aşamasına doğru evrilme eğilimi içine girer. Bu nedenle şeflikler, erken devlet aşamasından önce göçebe çoban toplumun içinde bulunduğu bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Şeflerin kurumsallaşma adımları, sıklıkla etkinlik alanlarını genişletme çabalarıyla birlikte görülür. Şefin ne zaman yol gösterici bir önder ne zaman yönetici; takipçilerin ne zaman yön gösterilen kitle ne zaman yönetilen konumunda oldukları çok defa birbirinden ayırt edilemez. Bu nokta şefliğin erken devlet aşamasına evrildiğini gösterir²⁸⁵. Şefliği kabileden farklı kılan nokta şefliklerde bir şefin başkanlığında ekonomik, dinsel ve toplumsal faaliyetleri koordine eden siyasal bir aracının bulunmasıdır²⁸⁶. Siyasal araçlar ikincil konumda bulunurlar ve şefin emirlerini uygulamakla yükümlüdürler. Ancak bu örüntüler şefe olan akrabalık bağı sayesinde gelişim göstermektedir. Devlet ise, iktidarı akrabalık üstü bir temelde örgütlemesi bakımından şefliklerden ayrılır²⁸⁷. Emekleme evresindeki erken devletlerle gelişmiş şeflikler arasındaki ayrım bu bakımdan pek belirgin değildir ve ikincil konumdaki siyasal araçların geleneksel bir şekilde şefin akrabaları oldukları görülür.

Şefliklerin genişlemesine benzer ölçekteki şeflik yapılanmalarının birbirleri ile olan mücadelesi de katkı sunmuş olmalıdır. Her göçebe çoban şefliği özünde askeri bir güce dayanır ve her şef diğer şeflerin öncelikle çeşitli ticari girişimlerini boşa çıkarmak ve hayvan sürülerini ele geçirmek için akınlar düzenlemiştir²⁸⁸. Bu

²⁸⁴ Chanaiwa, **a.g.e.**, p. 9.

²⁸⁵ Barclay, **a.g.e.**, s. 188.

²⁸⁶ **A.e.**, s. 437.

²⁸⁷ **A.e.**, s. 415.

²⁸⁸ Earle, **Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi**, s. 226.

akınlar neticesinde kimi şeflikler dağılıp yok olurken kimi şeflikler açılan boşluğu doldurarak nüfusunu ve nüfuzunu genişletmiş olmalıdır. Ya da yenilgiye uğratılan şef diğer şefin üstünlüğünü kabul ederek bağımlı ve hiyerarşik yapılanmaya dahil olarak varlığını sürdürmüş olmalıdır. Üst şefler, egemenliği altına aldığı ast şeflerin askeri ve ekonomik desteğini alarak konumlarını perçinlemiş ve enerjilerini mevcut yapının devam etmesi için kurumsallaşmaya ayırmış olmalıdır.

Göçebe çoban şefliklerin diğer toplumlar üzerindeki baskısına değinmek konunun anlaşılması bakımından önemli olacaktır. Diğer yerleşik toplumlarla kıyaslandığında göçebe çobanların atın²⁸⁹ iş gücünden faydalanmaları ve askeri anlamdaki üstünlükleri göze çarpmaktadır:

“Özellikle inek ve koyun sahibi olan Bantu çiftçileri Batı Afrika’daki anayurtlarından çıkarak yayıldılar, kısa bir süre içinde Sahra’nın güneyinin geri kalan çoğu yerindenki avcı/yiyecek toplayıcıları ezip geçtiler. 2000 yıl önce hiç tarım ürünleri olmadan inekleri ve koyunları olan Koisan halkları Güney Afrika’nın çoğu yerinde avcı/yiyecek toplayıcıların yerlerini aldılar. Batı Afrika’ya evcil atın gelişiyle oradaki savaş işleri değişti ve o bölgede atlı askerlere bağlı bir takım krallıklar ortaya çıktı²⁹⁰”.

Sonuç olarak şeflikler, erken devlet aşamasına evrilme potansiyelini içinde barındırıdan, emir-komuta zinciriyle birbirine bağlı ast ve üst şeflerin bulunduğu, kabile yapılanmasının ötesinde bir örgütsel yapıdır. Kabile yapılanmasını aşan bir nüfusun bir arada bulunması beraberinde bir takım sorunları getirmektedir. Şeflik yapılanmasına dahil olan insanlar bakımından yapıda yer alan diğer bireylerin büyük kısmı kendisiyle ne kan ne de evlilik yoluyla akraba olmayan insanlardan meydana gelmektedir²⁹¹. Herkesin birbiriyle akraba olduğu kabile tipi örgütlenmelerde topluluk içi uyuşmazlıklar ortak ataya veya ortak akrabaya başvurularda kolayca çözümlenebilirken şefliklerde bu işlevi yerine getirmesi gereken kişi şeftir. Akrabalık

²⁸⁹ Eski çağlarda atın iş gücünü ulaşım ve askeri alanlarında kullanan toplumlar ile diğer toplumlar arasındaki gelişmişlik farkını kavramak için günümüzde klasik içten yanmalı motor teknolojisini her alanda etkin bir şekilde kullanan toplumlarla bu imkandan yoksun toplumları kıyaslamak yerinde olacaktır.

²⁹⁰ Diamond, **a.g.e.**, s. 213.

²⁹¹ **A.e.**, s. 367.

bağı olmayan kişiler arasındaki sorunu yine taraflardan biriyle akrabalığı olmayan şefin çözmesi ancak yüksek bir toplumsal mutabakat sayesinde mümkün olmaktadır.

Şefliğin merkezinde konumlanan şefe bağlı araçlar sayesinde şefliğin kararları icra edilebilir nitelik kazanmaktadır. Bu araçlar aynı zamanda şeflikte toplanan zenginliğin yeniden dağıtılmasını sağlamaktadırlar. Böylelikle şefin büründüğü yeniden dağıtıcı rol, şefliğin bir çekim merkezi haline gelmesi sonucunu verir. Şeflik, toplum tarafından kendiliğinden kabul edilen bir statü değildir. Şeflik, şefin kişisel başarısı ile kazanılan bir statüdür ve bu başarı toplumsal onaylama ile şefin liderlik vasıflarına dayanmaktadır²⁹². Yeniden dağıtım mekanizmalarını sağlıklı bir şekilde işleten şef, iktidarını kurumsal yapılar inşa ederek perçinleme başarısını gösterdiğinde ortaya çıkan yapı emekleme aşamasında bir erken devlet halini almaktadır. Şeflik yapılanmasına dahil olanların şefe hayvan başına ayın olarak verdikleri vergiler ya da şefin kestiği cezalarla verdikleri hayvanlar daha sonra şef tarafından yılın belirli dönemlerinde verilen ziyafetlerle veya çeşitli organizasyonlarla tekrar topluma dağıtılır ya da zor zamanların atlatılmasında kullanılmak üzere birtakım koşullarla ihtiyaç sahiplerine verilir. Yeniden dağıtım mekanizmaları merkezkaç kuvvetlerin etkisini azaltarak şefe bağlı unsurları şefliğe eklemlenmiş kılmaktadır. Zaten birlikte hareket etme mecburiyetinin getirdiği örgütlü yapıya muhtaç konumda olan göçebe çoban toplumlar, yaşamlarını devam ettirmelerini sağlayan bütün faaliyetleri denetim altına alarak üzerlerinde güçlü bir kontrol mekanizması kuran²⁹³ ve kendi konumunu kabul ettirme yeteneği ve gücüne sahip şefin üstün statüsünü kolayca kabul etmekte; neticede ortaya askeri anlamda güçlü, erken devlet aşamasına evrilme potansiyelini içinde taşıyan yapılar çıkmaktadır.

²⁹² Krader, **Formation of the State**, p. 87.

²⁹³ Earle, **Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi**, s. 124.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖÇEBE ÇOBAN TOPLUMLARDA ERKEN DEVLET ÖZELLİKLERİ VE SİSTEMATİK HUKUK UYGULAMALARI

A. Göçebe Çoban Toplumlarda Erken Devlet Özellikleri

Hiçbir devlet, devletsizlik halinden tamamen oluşmuş bir devlet haline bir anda dönüşmez; evrim geçirmeleri veya gelişmeleri gerekir¹. Olgunlaşmış bir devlet olma yolundaki süreç erken devlet aşaması olarak ifade edilmektedir. Bir toplumsal yapıyı erken devlet olarak nitelendirebilmek için öncelikle o yapının yöneticiler ve yönetilenler şeklinde iki farklı cephede bölünmüş olması gerekir. Her ne kadar bölünmüş olsa da birlikte yaşayan ve birbirlerinin varlığına ihtiyaç duyan bu iki grup arasındaki ilişkileri düzenleyen bir kuruma gereksinim duyulmaktadır. İşte erken devlet, yönetenler ve yönetilenler olarak ikiye bölünmüş bir toplumda, toplumsal ilişkileri düzenleyen ve devlet olmanın unsurlarını barındıran gelişim aşamasındaki örgütsel bir yapıdır².

Şefliklerin erken devlet aşamasına evrildiği noktada komuta zincirindeki halkalar çoğalmaktadır. Bir şef emirlerini yandaşlarına doğrudan iletirken, devletlerde veya erken devletlerde emirler farklı aşamalardan geçerek emri uygulayacak olan zincirin son halkasına iletilir. Bu nedenle şefliklerde emir veren şef ve emri yerine getiren yandaşlar şeklinde iki düzey görülürken erken devlet aşamalarında araya hiyerarşik bir komuta zincirinin girdiği ve en az üç zincir bulunduğu görülmektedir³. Şefliklerin ayrılıkçı unsurları güce başvurarak bastırma imkanı kısmen bulunmakla birlikte bu yol hukuki enstrümanlarla işlevsel kılınamamıştır. Erken devlet aşamasında güç kullanma imkanı hukuki ve resmi bir bünyeye kavuşmaktadır.

Birçok göçebe çoban devleti kuruluşundan yıkılışına kadar erken devlet özellikleri göstermektedir. Göçebe çobanlar tarafından toplumun kendi iç

¹ Barclay, a.g.e., s. 32.

² Claessen, Skalnik, “Erken Devlet: Kuramlar ve Varsayımlar”, **Erken Devlet**, s. 30.

³ Bates, a.g.e., s. 416.

dinamikleriyle, fetih yoluyla veya yerleşik toplumlar üzerinde egemenlik sağlanmak suretiyle kurulan devletler, devletin yerleşikleşmesine kadar erken devlet olarak kalmışlardır. Örneğin at sırtında savaşıarak devlet kurmakla övünen⁴ Hunlar, Hun Devleti yıkılana kadar erken devlet aşamasında kalmışlardı. At sırtında kurulan devletin temeli askeri zaferlere dayandığı içindir ki askeri zaferler yerini askeri yenilgilere bıraktığı anda bu erken devlet örnekleri kolayca yıkıldı. Ancak at sırtında kurulan devletler, atın üstünden inilerek idare edilmeye başlandığında erken devlet aşamasının ötesine geçmek mümkün olmaktaydı. Atın üstünden inmek yerleşik toplumun gereksinimlerini anlamayı ve sonuçta yerleşik bir toplum düzenine geçilmese bile hiç değilse ona saygı duyulması sonucunu vermektedir.

“1269 yılında, Orta Asya’daki Moğol devletinin resmen kuruluşu sayılabilecek olan Talas nehri kıyısında toplanan kurultayda ılımlı siyaset izleme taraftarları ağırlıktaydı. Bu kurultayda Cengiz soyundan gelenlerin yerleşik alanlardan elde edilen gelirlerden pay alma hakkı tanınmakla beraber, bunların idaresine karışmamaları, belirlenenler dışında ayrıca vergi toplamamaları, bozkırlarda yaşamaları, göç için belli güzergahları kullanmaları ve sürüleri ekili arazilerden geçirmemeleri kararı alınmıştı⁵”.

Güçlü bir liderlik unsuru, devlet oluşumu örneklerinin neredeyse hepsinde görülmektedir. Çünkü lider, egemenliğini korumak ve sürdürmek için merkezileşmiş ve fonksiyonel anlamda farklılaşmış bir yapı inşa etmek; politik rolünü özelleştirmek zorundadır. Savaş zamanı, harici bir düşmanın üzerine gitmek için birlik olmak önemlidir ancak daha da önemlisi barış zamanı kurumlarını inşa etmek ve toplumun iç dinamikleri ve kaynaklarını yasalar ile sürdürülebilir kılmaktır. Bu hedefe ulaşmak ise, liderin farklı siyasi rolleri merkezi olarak kurumsallaştırması ile mümkün olmaktadır⁶. Kurumsallaşmış yapılar süreklilik gösterdiğinde erken devleti tarif etmektedir. Zulu örneğinde erken devlet, içte ve dışta gerektiğinde şiddet kullanma,

⁴ Khazanov, **a.g.e.**, s. 381.

⁵ **A.e.**, s. 373-374.

⁶ Mathieu Deflem, “**Warfare, Political Leadership, and State Formation: The Case of the Zulu Kingdom, 1808-1879**”, *Ethnology*, Vol. 38, No. 4 (Autumn, 1999), (Çevrimiçi) <https://drive.google.com/file/d/19pC-jquPE6ceQLP-9PNipvhuuZHD-j0/view>, 9 Nisan 2019, p. 375.

kanun yapma, adalet mekanizmasını ve onun ihtiyaç duyduğu diğer mekanizmaları kurarak geliştirme, idari kararların icrası ve pazar ekonomisinin düzenlenmesi gibi siyasi otoritenin yerine getirmesi gereken bütün otorite ve yönetim fonksiyonlarını yerine getiren bir yapı olarak gelişti⁷.

Egemen olma fikri bütün insan toplumlarında bulunmaktadır. Ancak bu fikrin özü başlangıçta düzensiz ve rastgele bir şekilde işler. İlerleyen aşamada ilgili kurumlar kalıcı ve kararlı bir hal aldığı anda artık devletleşmeden söz edilir⁸. M.Ö. 3.700 yılından beri yeryüzünde devletlerin bulunduğu kabul edilmektedir⁹. Yeryüzünde tarih boyunca ortaya çıkan her bir tekil devlet kendine has bir vakıadır ve bir daha tekrarı mümkün değildir¹⁰. Buna rağmen tarihsel olaylar ve sosyolojik veriler birlikte ele alındığında erken devlet oluşumunu tarif eden asgari müşterek unsurların bulunduğu görülmektedir. Her bir devlet teorisi tarihsel verilerle ve sosyolojik mantık ile uyumlu olduğu ölçüde değerlidir. Ancak devlet teorilerinin ışığında göçebe çoban toplumlar için erken devletin yapısal unsurlarını ayrıca ele almak gerekmektedir.

1. Göçebe Çoban Toplumlarında Erken Devletin Unsurları

Bir oluşumu göçebe devlet olarak tanımlayabilmek için o oluşumun belirli bir gelişmişlik seviyesine ulaşması, toplumun bölünmüş olması, halkın çoğunluğunun göçebe olması ve bağımsız bir siyasi organizasyona sahip olunması gereklidir¹¹. Claessen ve Skalnik ise, erken devletin nedeni veya sonucu olabilecek 7 ayrı unsur olduğunu ifade etmişlerdir. Bu unsurları aşağıda ayrıntılı olarak göçebe çoban erken devletleri bağlamında incelemeye çalışacağım. Ancak bu unsurların içinde bölgesel bir sınırlama ilkesi çerçevesinde toprak unsurunun bulunmadığı göze çarpacaktır.

⁷ A.e., p. 376.

⁸ Krader, **Formation of the State**, p. 15.

⁹ Diamond, **a.g.e.**, s. 374.

¹⁰ Khazanov, **a.g.e.**, s. 353.

¹¹ A.e., s. 349.

Göçebe çoban toplumlar bakımından devlet, bölgesel sınırlamaya ihtiyaç duymaz¹². Devlet, doğası gereği elbette var olabilmek için belirli bir kara parçasına ihtiyaç duyar ancak bu kara parçasının net sınırları olmak zorunda değildir. Net sınırların bulunması günümüzde bir devlet için beklenen bir özelliktir. Ancak pek yakın geçmişe kadar birçok coğrafyada devletlerin net sınırlarından değil birbirlerine giren ve kısmen belirsiz olan egemenlik alanlarından bahsedilmekteydi. Ülkesellik, toprak temelli örgütlenmeye vurgu yapması bakımından önemlidir. Devletler, oba ve kabileler gibi akrabalık temellerine değil ülke toprağı temellerine dayanan gelişmiş örgütsel yapılardır. Ancak ülke toprağının sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğı uçsuz bucaksız bozkırlar ve göçebe çoban yaşam modeli söz konusu olduğunda diğer unsurların yanında ikincil önemde kalmaktadır.

İktidar, bütün toplumlarda resmi ve gayriresmi ilişkilerin toplamıdır. Karmaşık toplumlarda gelişen devlet ise salt iktidarın ötesinde basit toplumlara nazaran daha yüksek derecede bir ilişkiler ağı geliştirmiştir¹³. Göçebe çoban toplumların devletleşmelerinde fetih genellikle başlangıç noktası olmuştur. Burada bahsettiğim fethin konusu yerleşik toplumlar değil; göçebe çoban toplumlardır. Bu duruma verilebilecek örnek Zulu devletinin kuruluşudur. 1807 yılında rakibini öldürerek Mtetwa şefliğinin başına geçen şef Dingiswayo, gençleri yaş gruplarına göre alaylara ayırarak yüksek disiplinli askeri birlikler oluşturmuştur. Diğer 30 Zulu şefliğini bu askeri gücü sayesinde ele geçiren Dingiswayo, her şefliğin başına kendine bağlı bir akrabasını geçirmiş, anlaşmazlıkların çözülmesi için uyuşmazlık çözme merkezi oluşturmuş ve böylece kendisinden sonra gelecek olanların bu sistemi ve kuralları geliştirebileceğı bir erken devlet çekirdeğı yaratmıştır¹⁴. Zulu örneğinde somutlanan bütün bu ilişkiler bütünü, aşağıda ele alınacak temel unsurlar çerçevesinde gelişimini sürdürmektedir.

a. İnsan Unsuru

¹² Krader, *Formation of the State*, p. 16.

¹³ A.e., p. 21.

¹⁴ Diamond, *a.g.e.*, s. 389.

Erken devletin unsurları incelenirken insan unsuru ilk sırada ele alınması gereken unsurdur. İnsan sayısı ile ölçülen nüfusun tabakalaşmaya ve uzmanlaşmaya imkan tanıyacak ölçüde¹⁵ geniş olması devletin gelişimi için bir zorunluluktur. Geleneksel anlamda devlet, sembolik de olsa bir bütün olarak toplumu temsil eden merkezi otorite tarafından yönetilen politik ve askeri güç kurumlarına sahip ve en azından yüz binlerce üyesi olan büyük nüfuslu toplumlarda gelişmiştir¹⁶. Ancak insan unsuru bakımından nüfus tek başına ele alınamaz. Esasında nüfusla birlikte insan sayısının verili bir alana olan oranı olan nüfus yoğunluğu ölçütü daha anlamlı olacaktır. Nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu ve toplumsal artı değer üretebilme imkanının bulunduğu yerlerde yenen toplumlar yenilen toplumları topraklarından sürmek yerine onların bağımsızlıklarını ellerinden alarak kendileri için üretim yapmaya zorlarlar. Böylece bölünmüş bir toplum yaratılmış olmaktadır.

Göçebe çobanlar bakımından geniş bir nüfusa ulaşmak sorun olmamakla birlikte bu nüfusu tabakalara ayırarak farklı alanlarda uzmanlaştırmak ve bir arada tutmak yerleşik toplumlardaki kadar kolay değildir. Herkesin göçebe çoban olduğu bir toplumda uzmanlaşılacak pek fazla alan kalmamaktadır. Göçebe çoban toplumunun diğer sorunu ise insanların bağlı bulundukları toplumsal örgütlenme sistemini kolayca terk ederek başka bir birime dahil olma imkanlarına sahip olmalarıdır. Bu durum insan unsuruna kararsız bir yapı kazandırmaktadır. Bu nedenle göçebe çoban şeflerinin insanların topraklarını terk etmelerinden ve sonuçta insanlar üzerindeki hakimiyetlerini yitirmekten çekindiklerinden bu konuda tedbirler aldıklarına yukarıda işleştim. Moğol şefleri, firar edenler bakımından birbirlerine danışmakta¹⁷ ve şefini terk eden uyrukların diğer şefler tarafından kabul edilmeyerek ilgili şefe ihbarda bulunulması bakımından mutabakat sağlamaktaydı. *Galdan Haan* 1678 yılında bir *otonun* halkının bir başka *otona* katılmasının yasaklamıştı¹⁸. Zulu

¹⁵ Claessen, Skalnik, “Erken Devlet: Kuramlar ve Varsayımlar”, **Erken Devlet**, s. 30.

¹⁶ Krader, **Formation of the State**, p. 43.

¹⁷ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 249.

¹⁸ Kalan, **a.g.e.**, s. 58.

şefi Dingiswayo bu sorunu kalıcı olarak çözmüş ve fethettiği diğer şefliklerdeki insanları kendi bünyesine katarak başarılı bir politika sergilemiştir. Nüfus hacmi ve yoğunluğu ile teknolojik gelişme ve örgütlenme tarzı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Nüfus hacmi ve yoğunluğu arttıkça ilişkiler karmaşıklaşır, daha fazla uzmanlaşma görülür ve örgütlenme seviyesi yükselir¹⁹. Nüfus artınca bölünmeden ya da daha karmaşık bir toplumsal örgütün gelişmesinden başka bir yol yoktur²⁰. Örgütlenme seviyesinin yükselmesi devletleşme sürecini hızlandırmaktadır.

b. Tabiiyet Unsuru

Her birey, verili bir anda ve verili bir zamanda kendisini öyle ya da böyle belirli bir grubun üyesi olarak kabul etme eğilimiyle hareket etmektedir. Bir devletin egemen olduğu ülkesel alanda sürekli olarak yaşayan herkes kural olarak o devlete tabidir ve bu tabiiyet bireyin devlete; devletin bireye karşı sahip olduğu bir takım hak ve ödevler biçiminde kendisini göstermektedir²¹. Bu bağlamda göçebe çobanların belirli bir ülke bilincine sahip olduklarını, zaman zaman kendilerini belirli bir coğrafyanın insanı şeklinde tanımladıklarını ifade etmişim. İnsan unsurunu devlete bağlayan unsur olarak karşımıza çıkan tabiiyet unsuru, bireyin kendisini belirli bir devletin tebaası olarak görmesi ve bunun gereklerine uygun hareket etmesini sağlayan bir bağlam noktası görevi görmektedir. Göçebe çoban ülkesinde tabiiyetin bireyler için devletin egemen olduğu otlak alanları kullanmak ve verili alanda serbestçe hareket etme özgürlüğüne sahip olmak şeklinde iken devlet bakımından tebaasından vergi almak ve asker toplamak şeklinde başlıca temel sonuçları vardır.

Göçebe çoban ekonomisinin sürdürülebilmesi insan unsurunun tabiiyet bağıyla devlete bağlı kılınmasından geçmektedir. Bunun önemi nedeniyledir ki eski Moğollar'da izin almadan bir bireyin bir noyandan başka bir noyana iltihak etmesinin cezası idamdır²². Benzer tehlike Zulularda da gözlemlenmektedir.

¹⁹ Diamond, **a.g.e.**, s. 65.

²⁰ Claessen, "Erken Devlet: Yapısal Bir Yaklaşım", **Erken Devlet**, s. 231.

²¹ **A.e.**

²² Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 176.

Zulularda nüfus Orta Asya göçebelerine nazaran azdır ve bir şefe itaat ederek onu takip edecek insan unsurunu bulmak zordur. Bir şef için ise belirli bir alanı ele geçirip orada hüküm sürmekten daha önemli ve zor olan şey kendi takipçilerini yaratmaktır. İnsan unsuru bulununca güçlü bir şef için belirli bir alanı ele geçirmek ikincil ve daha kolay bir mesele olmaktadır. Ancak insan unsurunun şefe olan bağının zayıflığı bir handikapı da beraberinde getirmektedir. Takipçilerin şeflerini terk ederek şefliğin birdenbire yok olmasına neden olma tehlikesi her zaman güçlü bir şekilde kendini göstermektedir. Mutsuz takipçilerin elinde şeflerine karşı her zaman çekip gitme kozu vardı²³. Orta Asya göçebelerinin şefleri bu nedenle terk edilme riskini deneyimlemiş ve önüne geçmek için yasalarla bunu yasak kılmışlardı. Ayrıca bir şefe tabi olmadan serbest dolaşan bireyler, rakip şefler arasında sosyo-politik bütünleşmeyi engelleyen hukuki ve yönetsel sorunlar yaratmaktadır²⁴.

Tabiiyet unsuru, kan bağına dayalı kabile tipi örgütlenmenin ötesine geçilmesiyle önemli olmuştur. Aslında akraba olmayan grupların dayanışma için gerçekte olmayan akrabalık bağlarını ileri sürdüklerini ve birlikteliğe dayalı işbirliklerini anlatmıştım. Tabiiyet unsuru dinamiğini işbirliğinden almakta ve yersel bir birliktelik sağlayarak birbirlerini tanımayan geniş insan gruplarını belirli bir coğrafyada bir arada tutmayı sağlamaktadır.

Moğol devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olmanın yolu ancak soy bağı ile mümkün idi. Yabancılar yapay bir soy bağı kurularak vatandaşlığa kabul edilmezdi²⁵. Ancak bu hal tarzı herhangi bir nedenle ülkede bulunan yabancıları her türlü saldırıya açık ve korumasız bırakıyordu. Çünkü vatandaş olmayan birey yabancı; bir bakıma hiç kimse idi. Bu durum elbette ki toplumlar arası ilişkilerde kabul edilebilir ve sürdürülebilir değildir. Ticaret gibi çeşitli sebeplerle ülkede bulunan yabancılara bir statü verilmesi gerektiği açıktır. Yabancıların statüsünün belirlenmesi bağlamında çözüm, göçebe çoban toplumların meşhur konukseverliği oldu. Moğol ülkesine giren

²³ Chanaiwa, **a.g.e.**, p. 9.

²⁴ **A.e.**, p. 10.

²⁵ Krader, **Formation of the State**, p. 92.

ve geçici de olsa orada ikamet eden biri için kabul edilebilir tek statü ve dolayısıyla saldırılardan korunmanın tek yolu meşru bir Moğol vatandaşının misafiri olarak kabul edilmekten geçiyordu. Böylece misafire karşı herhangi bir suç işlenirse ev sahibi misafirlik hukuku çerçevesinde konuğuna yapılan saldırıyı kendine yapılmış kabul eder ve saldırganlara karşı misafirini ve onun haklarını kendi haklarını koruyormuşçasına koruyabilirdi. Bu bağlamda nüfuzlu ve hatırı sayılır birinin misafiri olarak ülkeye kabul edilmenin yabancılar için son derece hayati ve işleri kolaylaştırıcı olduğu ortadadır. Misafirin saygınlığı ve konumu da onu ağırlayan ev sahibinin saygınlığı nispetindedir.

c. Gücün Merkezileşmesi Unsuru

Merkezi otoritenin bütün fiziksel güçleri bir noktada toplaması devletin temel işlevi ve belirleyici özelliklerinden biridir²⁶. Merkezi bir güç unsuru sayesinde devlet, kurmuş olduğu düzeni güce başvurarak veya güce başvurma tehdidini kullanarak sürdürme imkanına kavuşmuş olmaktadır²⁷. Gücün merkezileşmesi güç kullanma tekeli de beraberinde getirmektedir. Basit bir şekilde ifade etmek gerekirse hiç kimse güç kullanarak bir başkasının hayatını sonlandıramaz, bir başkasına fiziksel zarar veremez, bir başkasının mülkiyet hakkına tecavüz edemez ya da bir başkasının saygınlığını zedeleyemez²⁸.

Göçebe çoban toplumlarında gücün merkezileşmesi nispeten zor sağlanan bir unsurdur. Geçici hedeflere ulaşmak için geçici bir merkezileşme sağlanmaktadır. Ancak geçici merkezileşmeler²⁹ bir erken devlet unsuru olarak yorumlanamaz. Geçici merkezileşmeler, geçici merkezileşmeye neden olan durum ortadan kalktığında bile varlığını sürdürebiliyor ve dağılmayı önleyici tedbirleri alabiliyorsa o noktada gücün kalıcı olarak merkezileşmesinden bahsedilebilmektedir. Göçebe çobanların genellikle geçici konfederasyon birlikleri şeklinde örgütlendikleri ve

²⁶ A.e., p. 21.

²⁷ Claessen, Skalnik, “Erken Devlet Kuramları ve Varsayımları”, **Erken Devlet**, s. 30.

²⁸ Krader, **Formation of the State**, p. 21.

²⁹ Khazanov, **a.g.e.**, s. 279.

amaçlanan hedefe ulaşıldığında kolaylıkla konfederatif yapının çözüldüğü tarihsel bir gerçekliktir.

Gücün ortaya çıkması ve merkezileşmesi; toplumun kendi içindeki idari zorunluluklar, diğer göçebe çoban toplumlarla girilen ilişkiler veya yerleşik toplumlarla girilen ilişkiler olmak üzere üç farklı gereklilikten meydana gelmektedir³⁰. Bütün gerekliliklerin temelini savunma ihtiyacı oluşturmaktadır. Savaş yoluyla insanlar gücün merkezileştiği örgütlü bir sisteme zorla dahil edilebilmektedir. Bireyler bu sayede yukarıda anılan unsurlar çerçevesinde bir topluluğa dahil olmakla hem o topluluğun güç merkezi karakterine katkı sağlayan bir özne sıfatını hem de aynı güç merkezinin gerektiğinde gücünü göstereceği nesne sıfatını taşımaktadır. Ancak savaş kurumsallaşmayı beraberinde getirmez. Savaşla elde edilen kazanımları ve merkezileşen gücün kurumsallaşmış yapılarla sürdürülebilir kılınması ve belirli hedeflere kanalize edilmesi gerekmektedir. Gücün merkezileşmesini sağladıktan sonraysa onu tek elde tutma sorunuyla başa çıkmak gerekmektedir. Örneklemek gerekirse metalürji döküm teknikleri karmaşıktır ve bu nedenle iyi yetişmiş ustaların sayısı azdır. Bu nedenle Thy şefleri yetişmiş ustaları silah yapımında çalıştırmak için kendi kontrolleri altına alarak gelişmiş silah üretimi ve mevcudiyetini kendi çıkarları doğrultusunda kontrol altında tutmaktaydı³¹.

Zulu devrimi öncesi Nguni siyasi sisteminin temel zayıflığı çok fazla parçalanmışlık ve özerk yerel şeflerin sayıca fazla oluşu idi³². Bir şefin otlak arazilerini ele geçirerek geçişleri kontrol etmesi ve araziye izinsiz girişleri önleyerek diğer şefleri sindirmesi devrim yarattı. Dingiswayo'nun ilk fethi ve devletin biçimlenişi esnasında söylediği söz efsaneleşmiştir. Bu sözünde Dingiswayo, şeflikler arasında bitmek bilmeyen çatışmalara bir türlü son verilemediğini çünkü kimin haklı kimin haksız olduğuna karar verecek bir üst şefin bulunmadığını ifade

³⁰ A.e., s. 272.

³¹ Earle, *Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi*, s. 154.

³² Chanaiwa, a.g.e., p. 9

etmiştir³³. Zulu devriminin alt yapısı bu düşüncede yatmaktadır. Bozkır göçebelerinin tarihi de Zulu devrimine benzerdir. Bir şefin etrafında merkezileşen güç unsuru sivrildiği vakit etrafına korku salan güçlü askeri yönetimler meydana gelmektedir. Ancak yapay olan bu birliktelikler genellikle liderin ömrü ile sınırlı kalmaktadır. Zulu devrimini başlatan ilk aşama (1790-1818) Dinigiswayo ve Zwide tarafından geleneksel şefliklerin sırasıyla Mtetwa ve Ndwandwe konfederasyonları oluşturulmak suretiyle birleştirilerek çatışma ve parçalanma süreçlerinin tersine çevrilmesiyle olmuştur³⁴. Gücün merkezileşmesine gücün spesifikleştirilmesi eklenmiştir. Shaka'nın daha önce kullanılmayan silahları (assegai) üretmesi ve takipçilerine askeri eğitim vermesi; ezici gücün merkezi bir şekilde kullanımı Zulularda devletin gelişimini tetiklemiştir. Shaka'nın askeri ve teknik yenilikleri muazzam bir politik önemi haiz olmuştur. Nihayetinde Shaka, vaktiyle bağımsız olan aşağı yukarı 300 şefliği savaş yoluyla Zulu Krallığı çatısı altında birleştirmiştir³⁵. Geleneksel aile bağlarını ve aile büyüklerinin otoritesini sarsan Shaka, bu başarıya savaşçıların belli bir yaşa kadar evlenmelerini yasaklayarak ve yaş grupları sistemini kurarak erişmiştir. Bunun yanı sıra Shaka iradesini yerine getirmek için krallığı altında birleştirdiği şeflere ihtiyaç duyarken aynı zamanda onların etkin güçlerini sınırlandırmaya ve kendisine bağlı küçük şeflerin birbirleriyle rekabet halinde olmalarına özen gösteriyordu. Böylece tek bir büyük krala bağlı küçük şeflerin gözü sürekli birbirlerinin üzerinde oluyor ve hiçbir zaman ne tek başlarına ne de birleşerek krala karşı gelemiyorlardı³⁶.

Yoğun engebeli topraklar iletişim imkanlarını kısıtlayarak siyasal birleşmeye engel olmaktadır³⁷. Göçebe çoban toplumların üzerinde yaşadığı açık alanlar iletişime ve ulaşım elverişli olduğundan siyasal bütünlük için avantaj sağlamaktadır.

³³ A.e.

³⁴ A.e., p. 12.

³⁵ Deflem, a.g.e., p. 377.

³⁶ A.e.

³⁷ Diamond, a.g.e., s. 64

Ancak açık ve düz arazinin handikapı, olası bir düşman saldırısı ve yenilgi halinde bütün bir ülkenin işgale açık hale gelmesidir. Bozkırda bir grup diğerini yendiğinde yenilen grup kaçır ve yeni bir yaşam alanı bulmaya çalışır. Bunu yaparken de başka bir üçüncü grupla mücadeleye girişir. Bozkır, çevreye yayılan böyle zincirleme tepkilerle sarsılır³⁸. Yenilen grupların kaçmadığı ve egemenlik altına alındığı noktada yenilen savaş gücü merkezi otoritenin emrine girerek gücün merkezileşmesine katkı sağlamış olmaktadır. Zira küçük birimler kendi istekleriyle kendi egemenliklerine son verip daha büyük birimler oluşturmak amacıyla bir araya gelmezler. Bir araya gelme işi ya fetihle ya da dış zorlamayla olur³⁹. Güç bir sefer merkezileşme eğilimine girince kurumsal yapıların oluşturulmasının önü açılmış olur.

“Anlaşmazlıkların çözümüyle, kararların alınmasıyla, ekonomiyle, mekanla ilgili nedenler büyük hacimli toplumların merkezileşmesi gereğini doğurmakta birleşir. Ama gücün merkezileşmesi, gücü elinde bulunduran, bilgi alma tekelini elinde tutan, kararları veren, malların yeniden dağıtımını yapanların, fırsatlardan yararlanmasının ve yakınlarını yararlandırmasının yolunu açar⁴⁰”.

Gücün merkezileşmesinin etkisiyle karar alma yetkisine sahip olan tek kişi, gücü oluşturan birlikleri ve kaynakları da bir noktada toplama imkanına kavuşur⁴¹. Ancak gücün zorla elde edilmesi kural olarak devletin ortaya çıkışının itici gücü olamaz. Zira devlet, biçimlenmesini tamamlayana kadar ortada devletin kendi çıkarı doğrultusunda kullanabileceği bir merkezi güç henüz oluşmamıştır. Bu merkezi güç ileride, gerektiğinde cebir kullanma yeteneğini haiz güçlerin merkezileştirilmesiyle oluşur⁴². Sonuçta gücün merkezileşmesi devleti doğurmaz; güç, oluşmaya başlayan devletin içinde merkezileşir ve devleti imler. Şiddeti önlemeye ve genel düzeni

³⁸ Chaliand, **a.g.e.**, s. 21.

³⁹ Diamond, **a.g.e.**, s. 379.

⁴⁰ **A.e.**, s. 386.

⁴¹ **A.e.**, s. 377.

⁴² Krader, **Formation of the State**, p. 102.

korumaya kanalize olan merkezi güç, gücün merkezileştiği toplumların gücün merkezileşmediği toplumlara karşı büyük bir üstünlüğü olarak karşımıza çıkar⁴³.

d. Siyasal Bağımsızlık Unsuru

Siyasal bağımsızlık unsuru, merkezileşmiş gücün içe karşı ayrılıkçı hareketleri bastırabilme kabiliyetini haiz olmasının yanı sıra mevcut bütünlüğünü dışa karşı koruyabilme gücüne sahip olmasını⁴⁴ ve kararlarını kendi menfaatleri doğrultusunda alarak yaşama geçirebilme gücünü ifade etmektedir. Erken devletlerde siyasal bağımsızlık unsuru askeri tedbirlerin alınmasıyla doğrudan ilintilidir ve bu nedenle gücün merkezileşmesi unsurundan ayrı düşünülemez. Merkezileşen gücün doğru bir şekilde kullanımı siyasal bağımsızlığın elde edilmesini ve muhafazasını sağlamaktadır. Askeri tedbirlere ve düzenlemelere örnek olarak egemenin aynı zamanda başkomutan olması, egemenin kişisel koruma birliğinin olması, sıradan halkın askerlik ödevinin bulunması, sürekli ordunun bulunması gibi haller sayılmaktadır⁴⁵.

Zulu devriminin önderi Shaka diğer bütün güçlü rakiplerini kanlı savaşlarla yenmiştir. Ancak onları bütünüyle yok etmek yerine kendine tabi kılarak varlıklarını sürdürmelerine izin vermiştir. Ve nihayetinde diğer iki güçlü şef olan Dingiswayo ve Zwide'nin yerini alarak Limpopo'nun güneyinde, sınırları güneyde Tukela Nehri, kuzeyde Pongola, batıda Buffalo ve doğuda Hint Okyanusu ile çevrilen Afrika'nın en büyük ve güçlü krallığını kurmuştur⁴⁶. Shaka askeri ve politik anlamda birçok yenilik yaparak savaş malzemelerini ve savaş yöntemlerini geliştirir. Profesyonel bir ordu kurar ve askerleri sivillerden ayrı tutar. Erkekler, ortalama kırk yaşına kadar profesyonel askerlik hizmeti görmekle mükelleftir. Kırkına kadar askerlerin kendi yerleşim birimlerine gitmelerine ve evlenmelerine izin verilmez. Bir askeri birlik, son üyesi kalana kadar özgün adını ve kimliğini muhafaza eder. Her bir askeri birlik

⁴³ Diamond, **a.g.e.**, s. 372.

⁴⁴ Claessen, Skalnik, "Erken Devlet Kuramları ve Varsayımları", **Erken Devlet**, s. 30.

⁴⁵ Claessen, "Erken Devlet: Yapısal Bir Yaklaşım", **Erken Devlet**, s. 232-233.

⁴⁶ Chanaiwa, **a.g.e.**, p. 13.

sivil yaşamdan, çiftçilikten ya da çoban hayatından uzak sadece askerlik hizmeti gören 2.000 ila 5.000 askerden oluşmaktadır. Shaka'nın en güçlü olduğu dönemde emri altında yaklaşık 15 askeri birlik, toplamda yaklaşık 40.000 profesyonel asker ve yine yaklaşık olarak 10.000 kadın vardır⁴⁷. Bu askeri düzenlemeler sayesinde Zulu Krallığı siyasal bağımsızlığını elde edebilmiştir. Bu durum bölgeyi istila eden sömürgeciler gelene kadar devam etti. Sömürgecilere karşı etkili mücadele eden Zulular tek bir günde 1.000 sömürgeci askerini öldürme başarısını göstermiştir. Ancak ateşli silahların üstünlüğü karşısında daha fazla dayanamayan Zulular mutlak yenilgiden kaçamamıştır.

e. Toplumsal Artı Değer Üretebilme Unsuru

Toplumsal artı değer üretebilme unsuru ile anlatılmak istenen verimliliğin devlet örgütünün sürdürülebilmesini sağlayacak bir noktaya erişmiş olmasıdır⁴⁸. Bunun için üretici kesimlerin salt kendi geçimlerinin teminini aşacak düzeyde bir gelire sahip olması beklenir. Böylece üretilen artı değer merkezi gücün beslenmesi için meşru ve kabul edilebilir yollarla -ki bunun sistematikleşmiş şekline vergi denir- siyasal otoriteye aktarılır. Göçebe çoban toplumların giriştiği savaşların asıl sebebi artı değer elde edebilmek amacıyla otlak alanlar, hayvanlar ve ganimet kazanmak; diğer göçebe çoban gruplara boyun eğdirmektir⁴⁹. Hayvancılığa dayalı ekonomi nispeten verimsiz ve kararsız bir yapıdadır. Bu nedenle servetin ana kaynağı ticaret yollarına egemen olmak, ticarete aracılık etmek ve yerleşik toplumlarla ilişki kurmaktan geçer. Kolaylıkla yönetilebilen ve aynı zamanda bir üretim, mülkiyet ve para birimi biçimini alan⁵⁰ büyükbaş hayvanlar artı değer aktarımının aracı olarak işlevsel bir şekilde kullanılır. Eski Nors dilinde⁵¹ büyükbaş hayvan anlamına gelen

⁴⁷ A.e.

⁴⁸ Claessen, Skalnik, "Erken Devlet Kuramları ve Varsayımları", **Erken Devlet**, s. 30.

⁴⁹ Khazanov, **a.g.e.**, s. 358.

⁵⁰ Earle, **Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi**, s. 122.

⁵¹ Vikingler döneminde 14. yüzyıla kadar İskandinavya yerlileri ve deniz aşırı yerleşim birimlerinde konuşulan dil.

“fé” sözcüğü aynı zamanda servet anlamına geliyordu⁵². Türkçedeki mal sözcüğü de Moğol kökenlidir ve benzer toplumsal yapıyı haiz Thy şefliklerinin dilindeki gibi hem büyükbaş hayvan hem de servet anlamında kullanılmaktadır.

Daha fazla üretim yapma ve kaynaklara erişimi denetleme imkanına kavuşan toplumlar geçim ekonomisini aşan kazanımlar elde ederek ürettikleri artı değerleri örgütlenme, kamusal hizmetlerin görülmesi ve diğer gruplara karşı girişilecek savaşların maliyetini karşılama amacıyla kullanmaktadır. Geçim ekonomisini sürdüren ve toplumsal artı değer üretemeyen toplumların devlet örgütlenmesinin gerektirdiği mali yükün altından kalkabilmeleri mümkün değildir. Geniş kamusal örgütlenmeyle birlikte yönetsel politikaların birbiriyle uyumlu bir şekilde tek elden idare edilmesi başlangıçta mali bir yük olmakla birlikte neticede devlet örgütlenmesi ekonominin denetim birimi ve yeniden dağıtım merkezi işlevi kazanmakla toplumsal artı üretiminin daha da artmasını ve süreklilik kazanmasını sağlamada etkili olmaktadır.

f. Tabakalaşma Unsuru

Devletin oluşumu için asgari iki sınıflı bir toplum yapısına ihtiyaç duyulur. Bu iki sınıftan biri doğrudan üretimle uğraşırken diğeri doğrudan üretimle uğraşmayan yönetici kesimdir. Devlet örgütü bu iki farklı sosyal grup arasındaki ilişkileri düzenlemek üzere gelişir⁵³. Göçebe çoban toplumların iç dinamikleri kalıcı bir sosyal farklılaşmaya izin vermez⁵⁴. Ancak hayvanlar üzerindeki özel mülkiyet eşitsizliğinin getirdiği sosyal farklılaşma yadsınamaz ve bu durum göçebe çoban toplumlarda bariz bir şekilde tabakalaşma unsuru olduğunu göstermektedir. Krader, Türklerde ve Moğollarda toplumun soylular ve sıradan halk şeklinde ikiye ayrıldığını ifade etmektedir⁵⁵. Vladimirtsov, Moğollarda birkaç tabakanın varlığını ifade

⁵² A.e.

⁵³ Lawrence Krader, “Devletin Asya Göçebeleri Arasındaki Kökeni”, Ed. Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik, **Erken Devlet**, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s. 135.

⁵⁴ Khazanov, **a.g.e.**, s. 276.

⁵⁵ Krader, **Formation of the State.**, p. 87

etmiştir⁵⁶. Örneğin Moğol toplumunda ortaya çıkan noyanlar bariz bir şekilde ayrıcalıklı haklara sahip ayrı bir toplumsal sınıf oluşturmaktadır. Noyanların yanında efendiler, uşaklar ve köleler de bulunmaktadır. Bütün bu katmanlar karmaşık bir sosyal yapı oluşturmaktadır. Ve her bir katmanın kaynaklara erişim imkanı farklı düzeydedir. Erken devlet aşamasında ve erken devlete evrilme potansiyelini barındıran tabakalaşmış şefliklerde ergin devletteki kadar belirgin ve üretim araçlarının denetimini eline geçirmiş bir sınıf bulunmaz. Bu nedenle sınıf savaşı, erken devletlerin karakteristik özellikleri arasında değildir⁵⁷. Ancak sınırlı da olsa bir tabakalaşma, erken devletin unsurlarından biridir. Bozkır aristokrasisi olarak adlandırılan kuvvetli ve kalabalık bir zümre, Cengiz Han'ın devlet kurması için yeteri kadar tabakalaşmıştır⁵⁸. Her bir kabilenin başındaki kabile reisi ve onun yakınları sıradan kabile üyelerinden farklı bir statüdedir. Kabileler de kendi arasında ast-üst ilişkisi içine girme eğilimindedir. Diğer göçebe çoban kabilelere boyun eğen vassal göçebe çoban kabileler bulunmaktadır. Moğol Devleti bu nedenle sadece göçebelerin yerleşiklerle mücadelesi ile değil aynı zamanda göçebelerin ayrıcalıklı unsurları ile onlara tabi sıradan gruplar arasındaki ihtilaflarla⁵⁹ doğmuştur.

Toplum daha yüksek üretim biçimlerine ve toplumsal tabakalaşmayla birlikte karmaşılaşmaya doğru evrildikçe, hukuku imleyen kurumların varlığı dikkat çekici hale gelir⁶⁰. Çünkü basit uyumsuzlukları çözmede başarılı olan mevcut sistemler karmaşık toplumsal yapının getirdiği girift sorunları gidermede yetersiz kalır. Bu bakımdan tabakalaşma erken devletin bir unsuru olmanın yanı sıra hukukun biçimlenmesine de önemli ölçüde etki eden bir unsur olarak karşımıza çıkar. Tabakalaşma, işlevsel bir sonuca etki edebileceği zaman belirginleşme eğilimindedir. İdari veya bürokratik elit gruplar, toplumun bölünmüş yapısını sürdürecek güç

⁵⁶ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 240.

⁵⁷ Claessen, "Erken Devlet: Yapısal Bir Yaklaşım", **Erken Devlet**, s. 232-233.

⁵⁸ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 128.

⁵⁹ Khazanov, **a.g.e.**, s. 362.

⁶⁰ Özcan, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 208.

unsurunu ellerinde tutarak tabakalaşmanın derinleşmesini ve kalıcı hale gelmesini sağlar.

g. Yöneticilerin Meşruiyeti Unsuru

Her devlette yönetici gruplar, oluşumu, konumu ve organizasyonu ile toplumun geri kalanından farklı ve ayrıcalıklı bir birim oluşturur⁶¹. Bütün örgütlü yapılarda yöneticiler yönetilenlere yönetici konumlarının meşru olduğunu kanıtlamak zorundadır. Yönetici konumunun meşruiyetini kanıtlamanın en bilinen yolu yönetim hakkının kan yoluyla geçtiğini ileri sürmektir. Göçebe çoban erken devletleri şefliklerin ileri düzeyde kurumsallaşmış halidir. Bu nedenle şeflerin meşruiyetleri ile erken devlet yöneticilerinin meşruiyet kaynakları benzerdir. Kan yoluyla geçen meşruiyet bir noktaya kadar açıklayıcıdır ancak atasından aktarılan yetkiye dayanmaksızın ilk defa yönetici olacak şefin meşruiyetini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Toplamların belirli dönemlerde belirli olaylar karşısında bir öndere ihtiyaç duyduklarını ve onun üstün konumunu kendiliklerinden kabul ettiklerini yukarıda açıklamıştım. İşte kan yoluyla yönetici olmayanlar meşruiyetlerini bu spesifik durumdan ve kendi yeteneklerinden almaktadır. Mitossal nitelik taşıyan, tanrı-soyluluk iddiası taşıyan veya tanrı tarafından görev tevdi edildiği savıyla meşruiyet iddiasında bulunan şefler de azımsanmayacak ölçüde fazladır. Bunlar mitolojinin ilgi alanına girmekle konu dışında kabul edilmelidir.

Bir iktidar kaynağı olarak ideoloji, aynı zamanda yöneticilerin de meşruiyet kaynağı olmuştur. Topluma mesaj veren ideolojiler şeflerin ve yöneticilerin yüksek konumlarını onaylarken sıradan insanların görevinin bu yöneticilere itaat etmek olduğunu vurgulamaktadır⁶². Bunu yaparken mitossal verilere dayanılması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Örneğin Dan şeflerinin soylarının Thy topraklarından çıkan savaşçılara dayandığı ileri sürülmektedir⁶³. Meşruiyet bir kere soya dayandırılınca o soydan gelen herkesin konumu kendiliğinden meşru olmaktadır.

⁶¹ Barclay, **a.g.e.**, s. 28.

⁶² Earle, **Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi**, s. 217.

⁶³ **A.e.**

Geriye kalan iş bu meşruiyet argümanını unutturmamak ve sürekli hatırlatmaktan ibarettir. İnsanlar yöneticilerin meşru ya da ahlaki temelden yoksun olduğunu düşünmeye başladığında hiçbir yönetim biçimi bu düşüncüyü bertaraf etmeden varlığını uzun süre koruyamaz⁶⁴. Bu nedenle toplum, yöneticilerinin meşru olduğunu görmeli ve meşruiyet bakımından ileri sürülen argümanları kabul etmelidir.

Meşruiyetin bir diğer dayanağı ise toplumun ileri gelenlerinin bir araya gelerek yönetici pozisyonuna birini seçmeleridir. Örneğin Cengiz Han'ın meşruiyetinin temel dayanağı, 1206 yılında (Kaplan Yılı) Onon Nehri'nin kaynağının bulunduğu yerde toplanan kurultayda alınan kararlardır. Bu kurultayda atamalar yapılmış, bazı kabileler müttefik olarak kabul edilmiş, bazı kabilelerin üzerine saldırma kararı alınmıştır. Ancak en önemlisi kurultay üyelerinin temsiliyle bütün toplum, Cengiz'e "Han" ünvanı vererek onu en yüksek yönetici olarak kabul etmiş ve onun hükümdarlık iddiasını meşru kılmıştır⁶⁵. Hükümdarlığı bir kere meşru kılınan bir yöneticinin aldığı her karar, açıkça teamüllere ya da kurultayın açık iradesine aykırı olmadıkça meşruiyet zemininde olduğu kabul edilir. Yani, egemenliği meşru olan bir hükümdarın yaptığı atamalar ve bu atamalarla göreve gelen bütün yöneticiler ve onların kararları da meşrudur. Klan şeflerinin han seçimine katılması⁶⁶ hanın konumu için klanı oluşturan bütün bireyler bakımından kabul edilmesi zorunlu bir meşruiyet kaynağı yaratır çünkü her bir şef kural olarak kendi klanının mutabakatı sayesinde şeflik konumuna gelmiştir. Ancak otorite sahibi olma iddiası kabul edilebilir bir meşruiyet ideolojisi olmaksızın sadece güce veya gerektiğinde güç kullanma tehdidine dayandığında bunun açıklaması geleneklerde veya teamüllerde aranamaz. Böyle bir durum açıkça gücü zorla elde etmedir⁶⁷ ve çoğunlukla meşru kabul edilmez.

⁶⁴ Bates, **a.g.e.**, s. 419.

⁶⁵ Krader, **Formation of the State**, p. 91.

⁶⁶ **A.e.**, p. 97.

⁶⁷ **A.e.**, p. 101.

Devlet bürokratlarının seçiminde ölçüt şefliklerde olduğu gibi akrabalık değil; eğitim ve yetenektir. Böylece devlet başkanının dışındaki devlet yöneticileri meşruiyetlerini hem kendi yeteneklerinden hem de devlet başkanı tarafından görevlendirilmiş olmalarından alır. Bu yöneticilerin meşruiyetlerinin dışa yansımaları için onlara bir takım resmi ünvanlar verilir. Bunun dışında otoriteyi temsil eden sembollerin korunması ve onlara saygı gösterilmesi sağlanarak meşruiyetin içselleştirilmesi amaçlanır.

2. Göçebe Çoban Toplumlarda Erken Devletin Üç Tipi

Göçebe özerklik teorisine göre, göçebe çoban toplumlar bağımsız bir şekilde ilkel bir devlet kurabilecek toplumsal potansiyele sahiptir çünkü göçebe çoban toplumlar belirgin bir şekilde aristokratlar ve sıradan insanlar olmak üzere sınıflara bölünmüştür⁶⁸. Göçebe çoban toplumların oluşturduğu erken devletler, birincil kaynaklar üzerinde özel mülkiyetin bulunmayışının yanı sıra toplumsal ayrışma ve sıradan insanların yönetici gruplara karşı vergi ve benzeri yükümlülüklerle bağlanmasıyla tipikleşir⁶⁹. Erken devletler emekleme evresinde erken devlet, tipik erken devlet ve geçiş evresinde erken devlet olmak üzere üç tipe ayrılmaktadır. Bu üçlü sınıflandırma bütün toplum türlerinde görülen erken devlet örnekleri için geçerlidir. Ancak bu sınıflandırmayı göçebe çoban erken devletleri özelinde ele alırsak emekleme evresinde erken devlet kurumsallaşmış haraç alımına, tipik erken devlet fetih yoluyla karmaşık bir toplum yaratmaya, geçiş evresinde erken devlet ise ekolojik bir bölgede etnik bir grubun özelleşmiş ekonomik faaliyetlerine dayanmaktadır⁷⁰. Ancak karmaşıklık her zaman sorunlu bir kavram olmuştur. Bu nedenle merkezileşme unsurunu ön plana çıkarmak⁷¹ daha net çıkarımlar yapmamızı sağlayabilir. Nicola Di Cosmo, göçebe çobanların yaşam tarzının getirdiği yüksek hareketlilik ve seyrek nüfusun bir sonucu olarak, çok sayıda yerleşik insanı içeren bir

⁶⁸ Nikolay N. Kradin, **Early State Theory and the Evolution of Pastoral Nomads**, Social Evolution & History, Uchitel Publishing House, March 2008, Vol. 7, No. 1, p. 110.

⁶⁹ A.e., p. 111.

⁷⁰ A.e.

⁷¹ Earle, **Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi**, s. 235.

bölgeye hükmedilmediği sürece yerleşik idari yapılanmalar geliştirmedeği ve bu nedenle göçebe çoban yapılanmaların birçoğunun şeflik veya karmaşık şeflik kategorisine girdiğini ifade etmektedir⁷². İleri düzeyde gelişmiş şeflik veya emekleme evresinde erken devlet; teorisyenler adını ne koyarsa koysunlar sonuçta devlet oluşumuna giden bir politik ayırım ve bütünleşme sürecidir ve savaş, göçebe çoban toplumlarda devlet oluşumunun asli harekete geçiricisi olmuştur⁷³. Savaşlar ve fetihler devletin gelişimini teşvik ettiği gibi, idari yapılanmanın da incelikli bir hal almasına da katkı sunar⁷⁴. Savaş sadece savaş değildir; savaşa katılacak unsurların bir araya getirilmesi, askerlerin iâşesi ve silahlanması, geniş orduların sevk ve idaresi, ikmali, geçiş güzergahları için yeni yollar açılması ve köprülerin inşası gibi zorunluluklar ileri düzey bürokratik örgütlenme isteyen yönetsel işlerdir.

a. Emekleme Evresinde Erken Devlet

Bir toplumun siyasal örgütlenmesi ne kadar uzmanlaşmış ve farklılaşmışsa⁷⁵ örgütlenmenin yapısı da aynı ölçüde kurumsallaşmış ve kararlı hale gelmiştir. Gelişmiş şeflik yapılanmasından emekleme evresinde erken devlet aşamasına geçen toplumlar şeflik yapılanmasının izlerini taşımaya devam etmektedir. Şefliklerde uzmanlaşmış bir bürokratik kadronun bulunmadığını ve şefe yardımcı kadroların şefin birinci derece akrabalarından oluştuğunu yukarıda açıklamıştım. Emekleme evresinde işler büyük ölçüde benzer şekilde yürütölmeye devam etmektedir. Ancak şeflik yapılanmasından ayrılan noktalar özellikle merkezi otoritenin kararlarını ısrarcı bir şekilde dayatabileceğı bir güce sahip olması ve bölünmeyi engelleyebilmesi, otoritenin meşruiyetinin şefliğe kıyasla daha geçerli ve kabul edilebilir sebeplere dayanması ve alınan kararların otoritenin iradesine ek olarak geçerli kabul edilebilecek yasal bir kılıfa sokulabilmesidir. Bu haliyle emekleme evresinde erken devlet, şefin kendisini görünüşte de olsa hukukla bağılı kabul etmesi,

⁷² Kradin, **a.g.e.**, p. 112.

⁷³ Deflem, **a.g.e.**, p. 375.

⁷⁴ Barclay, **a.g.e.**, s. 185.

⁷⁵ Bates, **a.g.e.**, s. 410.

bürokratik yapılanmanın devletin içinde oluşmaya başlaması ve askeri olarak daha güçlü bir örgütlenmenin kurulmasıyla karakterize edilebilir. Ekonomik dayanağını kurumsallaşmış haraç alımından yani vergilerden alan bu yapı, bürokratik örgütlenmenin uzmanlaşması ve özerkleşmesiyle birlikte tipik bir erken devlete doğru evrilir.

b. Tipik Erken Devlet

Tipik erken devlet aşaması, şeflik yapılanmalarının izlerinin büyük ölçüde silindiği gerçek anlamda erken devlet özelliklerinin görüldüğü aşamadır. Bu aşamada devletin ayrı bir tüzel kişilik olarak ele alınması belirginleşir. Yukarıda ele alınan erken devletin unsurları bu aşamada bir arada gözlemlenir. İleride parçalanmalara sebep olsa da göçebe çoban erken devletlerinde otoritenin paylaşılarak denetimin geniş alanlara yayılması eğilimi ağırlıktadır. İleri seviye tabakalaşma, kanunlaşan hukuk düzenlemeleri, bürokrasinin katı kurallara bağlanması ve askeri gücün sistematikleşmesi belirgin tipik erken devlet özellikleri olarak gözlemlenir. Akrabalık üstü bir düzlemde örgütlenen kurumlar görülür. Uzmanlaşma ön plandadır. Emir komuta ve hiyerarşi zincirlerindeki halkaların sayısı artar. Yöneticinin yüksek konumuna ve kutsallığına dayalı meşruiyet biçimi yerini yavaş yavaş yasalara dayanan meşrulaşma biçimine bırakır⁷⁶. Kabile birliklerinin politik fonksiyonları değiştirilerek devlete uyumlu hale gelmeleri sağlanır. Shaka, kabilelerin etkinliğini kırarak bunu sağlamıştır. Moğollar da bozkırda yaşayan boyların ve boy birliklerinin politik fonksiyonlarını değiştirerek devleti teşkil etmişlerdir⁷⁷. Bu devlet, sınıflar arası hiyerarşisi ve karmaşık toplumların bir araya gelmesi üzerine kurulmuştur⁷⁸. Emekleme evresinde memurların veraseten intikal eden idari, askeri ve adli kamu

⁷⁶ Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik, “Sınırlar: Erken Devletin Başlangıcı ve Sonu”, Ed. Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik, **Erken Devlet**, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s. 297.

⁷⁷ Krader, **Formation of the State**, p. 93.

⁷⁸ A.e.

görevleri yerini liyakate bırakma eğilimine girer. Klanların ve kabilelerin temelleriyle şekillenen politik yapılar karmaşık erken devlet modellerine evrilir⁷⁹.

c. Geçiş Evresinde Erken Devlet

Göçebe çoban tipik erken devletlerinin belirli bir gelişmişlik seviyesinden sonra gerçek anlamıyla devlete evrilmeleri söz konusu olmaktadır. Bu sürecin şehirleşme ile birlikte gelmesi sıklıkla görülen bir epifenomendir. Devletleşme sürecinin bir noktadan itibaren yerleşikliğe dayanması kaçınılmazdır. Şehirlere ve yerleşik alanlara dayanmayan bir devletleşme sürecinin kalıcı olması beklenemez. Bu durum göçebe çoban erken devletlerinin gerçek anlamda devlet olma sürecini başlatan bir geçiş evresine girmelerini sağlar. Ancak kendisine dönüşülen yerleşik devlet, göçebe çoban karakterini büyük ölçüde yitirir. Kalıcı bir devlet halini almanın zorunlu olduğunu düşünen birçok göçebe çoban erken devlet yöneticisi yerleşik toplumları egemenlikleri altına aldıktan sonra iktidarlarını şehirlere taşımaya veya kalıcı şehirler inşa etmeye başlamışlardır. Örneğin Moğol hükümdarı Kubilay Han, iktidarını şehirlere ve yerleşik toplumlara dayandırmayı tercih ederek yerleşik bir devlet olmayı seçmiştir. Gelenekselci göçebe çoban gruplar bu karara muhalefet etmişlerdir. Muhalefetin gerekçesinde göçebe çobanların çıkarlarının zedelenmesi etkili olmuştur⁸⁰. Ancak örneğin Selçuklular yerleşikleşme sürecini tamamlamamış ve yerleşikliğe tam olarak geçiş yapmamıştır. Fakat Selçukluların dağılmasıyla doğan Anadolu Selçuklu Devleti ve onun ardılı Osmanlı Devleti dönüşümlerini tamamlayarak yerleşikleşmiş ve yerleşik birer devlet olmuşlardır. Erken devleti aşan yönetimiyle tam olarak oluşmuş bir devlet geniş bir alan ve büyük bir nüfusu beraberinde gerektirir⁸¹. Bu süreçte devlet, bünyesinde bulunan birbirine bağlı organların uyumlu bir şekilde çalışarak karmaşık toplumu şekillendirmesiyle kendisi

⁷⁹ A.e., p. 95.

⁸⁰ Göçebe bozkır yaşamını devam ettirmeyi tercih edenlerin Çin'den gelen gelirin Cengiz Han'ın vasiyetine aykırı şekilde pay edilmesinden rahatsız olanlar olduğuna dair bkz.: Khazanov, a.g.e., s. 369.

⁸¹ Barclay, a.g.e., s. 187.

de karmaşılaşmakta ve evrilmektedir⁸². Ticaretin tamamen kontrol altına alınması, göçebe çobanlığın yanı sıra diğer tarımsal faaliyetlerin denetlenmesi ve iş gücünün spesifik alanlara kanalize edilmesi gibi unsurlar⁸³ göçebe çoban erken devletlerinin kompleks devletlere dönüşümünü imlemektedir.

B. Göçebe Çoban Toplumlarda Sistemik Hukuk

Uygulamaları

Her toplum hırsızlık, cinayet ve ensest gibi birtakım belli başlı davranışları sapma olarak kabul eder⁸⁴ ve bu eylemlerin cezalandırmaya layık olduğunu düşünür. Göçebe çoban toplumlar da diğer toplumlar gibi belli başlı bazı eylemleri sapma olarak değerlendirmiş ve bu eylemleri işleyen bireyleri cezalandırma yoluna gitmiştir. Bu suç tiplerinin şekillenmesinde göçebe çoban yaşam tarzının izlerini görmek mümkündür. Örneğin büyükbaş hayvanlar göçebe çobanların temel geçim kaynağı ve mübadele aracı olduğundan büyükbaş hayvan hırsızlığı göçebe çobanlarda spesifik bir suç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca cezaların açığa çıkarılması, muhakeme süreci ve cezaların infazı aşamasında göçebe çoban toplumlara özgü birtakım belli başlı ortak uygulamalar görülmektedir. Örneğin göçebe çoban yaşam tarzı hapis cezasının işlevsel bir ceza olarak uygulanmasına engel olmuştur. Bunun yerine birçok göçebe çoban toplumunda suçluların belirli bir süre tecridi veya sonu mutlak ölüm olan bozkırda tek başlarına terk edilmesi şeklindeki ceza infaz sistemleri göze çarpmaktadır. Göçebe çoban hukuku göreceli olarak karmaşık olmayan, basit, hızlı ve kolay uygulanabilen bir hukuk olarak karşımıza çıkmaktadır⁸⁵. Hunlarda kılıç çekme⁸⁶ gibi ağır suçları işleyenler ölüm cezası ile cezalandırılır. Bunun dışında birçok suç için belirli tazminatlar

⁸² Krader, **Formation of the State**, p. 20.

⁸³ A.e., p. 95.

⁸⁴ Bates, **a.g.e.**, s. 423.

⁸⁵ N. Ishjamts, "Nomads in Eastern Central Asia", Ed. Janos Harmatta, Co-ed. B. N. Puri and G. F. Etemadi, **History of Civilization of Central Asia**, Vol 2, The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250, p. 154.

⁸⁶ Kanımca "kılıç çekme" suçunu kasten öldürme veya kasten öldürmeye teşebbüs suçu olarak anlamak lazım.

öngörölmüştür. Bazı küçük suçların cezası ise failin yüzüne kalıcı iz bırakacak şekilde kesiler atmak şeklindedir⁸⁷. Kanımca bunun amacı cezalandırmaktan ziyade suçluyu toplumun önünde damgalamaktır. Bunun yanı sıra Hunlarda davaların on günden fazla sürmediği ve tutukluların sayısının hiçbir zaman bir düzineyi geçmediği Çin kaynakları tarafından aktarılmaktadır⁸⁸. Aşağıda belli başlı suçların ve ceza muhakemesi sistemlerinin gelişimini örnek olaylar ve tarihsel veriler ışığında ele almaya çalışacağım.

Erken devlet ve hukukun gelişimi birbirinden bağımsız olarak ele alınamayacak ölçüde iç içe geçmiş yapısal unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukuk, devlete ait bir organlar bütünü olmakla⁸⁹, devletin biçimlenişi ve erken devlet yapıları hukukun biçimlenişiyle birlikte oluşagelmıştır. Hukuk, norm üretme aracı olduğu gibi aynı zamanda hazır bulunan normları kendi alanına dahil edebilen bir kurumlar ve kurallar bütünüdür. Bu özelliği dikkate alındığında hukukun gelişim çizgisi iktidarın gelişim çizgisine paralel seyredecektir⁹⁰. Hukukun ve hukuka vücut veren devletin gelişiminin temel unsuru artı değer üretimine olanak veren bir gelişmişlik seviyesine erişmiş olmaktır zira toplumsal normları gözeterek idari ve adli mekanizmaların işletilmesi görevi üretime katılmayan bağımsız bir seçkin tabakanın faaliyet alanıdır⁹¹. Göçebe çoban toplumlar siyasal iktidarın iktisadi iktidara egemen olduğu toplumlardır⁹². İdeoloji oluşturma devletin oluşum süreci bakımından önemine yukarıda değinmişim. İşte bu ideolojik iktidarlar toplumsal hukukun özüdür ve insanlar kendi çıkarları bakımından uygun gördüklerinden belirli bir şekilde davranma eğilimi içine girerler⁹³. Bu noktada neyin uygun davranış

⁸⁷ A.e., p. 154.

⁸⁸ A.e.

⁸⁹ Özcan, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 194.

⁹⁰ Özcan, **İlkel Topumlarda Toplumsal Kontrol**, s. 327.

⁹¹ Özcan, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 193.

⁹² A.e., s. 196.

⁹³ Earle, **Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi**, s. 231.

biçimi neyin uygun olmayan davranış biçimi ve hatta neyin suç olduğuna ilişkin belirlemenin kim tarafından nasıl yapıldığı sorusu önem kazanmaktadır.

Devlet olmadan, hukuk düzeni sürdürülebilir olamaz ve toplumsal düzen çöker⁹⁴. Devlet, verili bir hukuk düzeni yaratır ve bu düzene kendisinin de bir tüzel kişilik olarak saygı göstereceğini deklare ederek düzenin meşru olduğunu tebaasına ispat etmiş olur. Her devlet oluşumuyla birlikte kendisini oluşturan bileşenlerden bağımsız bir kişilik kazanır. Bu tüzel kişilik kendisini oluşturan alt bileşenlerin çatışan çıkarlarına ve hatta bazen birtakım bileşenlerin farklı istençlerine rağmen kendi varlığını ve hukuk düzenini sürdürmek için refleksler geliştirir.

Bir toplumun hukukunu incelerken değinilmesi gereken en önemli konulardan birisi kadının toplum içindeki konumunu belirten normlardır. Normların belirlenmesinde erkek bireylerin üstünlük kurduğu toplumda -ki göçebe çoban toplumlar böyledir- kadının statüsünü yükselten ve kadınların miras gibi birtakım haklarını koruyan normların varlığı gelişmiş bir hukuk sistemine ve bu sisteme duyulan saygıya, dolayısıyla normatif olarak ifadesini bulan hukuk düzenlemelerinin uygulanabilirliğine işaret edebilir. Eski Türklerde ve Moğollarda, kocasının ölümüyle dul kalan kadının yetişkinliğe erişmemiş erkek evladına ve onun mal varlığına sahip çıkma hakkı bulunmaktadır⁹⁵. Buna paralel şekilde kadının erkek çocuğu, anne tarafından dedesinin mal varlığı üzerinde hak iddia edebilmektedir⁹⁶. Yani miras, kadını izleyerek erkek evlada geçebilmektedir. Bu uygulama nihayetinde erkek çocuğun varlığı ve ancak onun menfaatleri amacıyla olsa da kadının toplum tarafından kabul edilmiş saygın bir konumu bulunduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Krader'in de isabetle belirttiği gibi eski Türklerde ve Moğollarda kadının miras, velayet ve boşanma haklarının gelişimi ile süreç olarak devletin yükselişi iç içe geçmiş bir sarmal halindedir⁹⁷. Bu çerçevede, Ogeday Han öldükten sonra sağ

⁹⁴ Krader, **Formation of the State**, p. 15.

⁹⁵ A.e., p. 89.

⁹⁶ A.e.

⁹⁷ A.e., p. 90.

kalan eşi Turakina 5 yıl hüküm sürmüştür; Kuyuk'un ölümünden sonra da eşi Ugul-Gamiş hüküm sürmüştür⁹⁸.

Aşağıda hukuk kodlarının emarelerine, yazısız ve fakat tutarlı kodlara ve son olarak yazılı kodlara değineceğim. Yazılı kodların varlığı yüksek bir hukuk kültürüne işaret eder. Ancak yazılı olmayan ve fakat tutarlı bir şekilde uygulanagelen kodlar da en az yazılı kodlar kadar kıymetlidir. Bu kodların yazıya geçirilmemiş olması o toplumun hukuk kültürünün gelişmemişliğine değil ancak yazılı kültür aktarımının gelişmemişliğine işaret eder. Kural olarak devletin yazılı kodlar ihdas etmesi onun birincil görevlerinden birisidir. Ancak yazının kullanılmadığı devletler gibi ayrık örnekler de bulunmaktadır. İnka Devleti yazı kullanmaz fakat bir devlet olarak kabul edilmektedir⁹⁹. Göçebe çoban erken devletleri de, yazıyı kullanan toplumlarla karşılaşana veya geçiş evresine gelene kadar yazı kullanmadan tutarlı kodlar üretebilmişlerdir. Bugün üzerinde daha geniş kapsamlı çalışmalar yapılması gereken Orhun yazıtlarının içeriği ve dikiliş tarihi Göktürk Devleti'nin geçiş evresini tamamlamış olgun ve yerleşik bir devlet olduğunu kanıtlamaktadır.

İnsanlar etkileşim içinde oldukları diğer bireylerin davranışlarının ve toplumsal olayların kendilerince tahmin edilebilir olduğu ortamlarda huzur bulur¹⁰⁰. Davranışların tahmin edilebilmesi belirli kalıplar içinde kalan davranışların normal kabul edilmesi, bu kalıpları aşan davranışların sapma kabul edilerek cezalandırılması ile mümkün olur. Saf cezalandırma istenciyle gelişen tepkiselliğe rasyonel bir değerlendirmenin eklenmesiyle “kendiliğinden toplumsal tepkiden hukuk olgusuna geçiş¹⁰¹” olgusundan bahsedilmektedir. Toplumsal kontrol aracı olarak hukukun gelişimi, sapma olarak değerlendirilen eylemlerin sistematik bir şekilde cezalandırılması ve toplumun tahmin edilebilir davranışların dışına çıkmasının önüne geçilmesini sağlamak amacıyla devletin gelişimiyle paralel olmuştur. Davranışların

⁹⁸ Alinge, **a.g.e.**, s. 7.

⁹⁹ Diamond, **a.g.e.**, s. 376.

¹⁰⁰ Barclay, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁰¹ Özcan, **İlkel Topumlarda Toplumsal Kontrol**, s. 303-308.

hukuk yoluyla denetim altına alınması hukuk dışı sosyal denetim mekanizmalarının işlevsiz kaldığı durumlarda ortaya çıkmıştır¹⁰². Cezaların sadece sapma eylemini gerçekleştiren bireye değil onun yakınlarına da etki edecek şekilde genişletilmesi, ilkel toplumlarda sapma eylemlerinin önüne geçmenin yollarından biridir. Böylece birey iç dünyasında olası bir sapma eylemi nedeniyle kendi yakınlarının da zarar göreceğini bileceğinden sapma eyleminden uzak kalmayı tercih edebilir. Bireyin yakınları da sapma eylemi gerçekleştirme potansiyeli olan bireyi, bu eylemin sonuçlarından kendileri de zarar görmemek için vazgeçirebilir veya bir şekilde engel olabilir.

Sirenayka bedevileri arasındaki geniş aile gruplarına mensup birinin yaptığı hatadan bütün aile üyeleri sorumlu tutulmaktadır¹⁰³. Eski Moğollarda Han'ın yasakları bireylerin özel yaşamıyla kamusal yaşamı birlikte düzenlemektedir. Yani yasakların amacı aile içi meseleleri çözüme kavuşturmak olduğu kadar toplumsal¹⁰⁴ ihtilafları da en aza indirmektir¹⁰⁵. Yine eski Moğollar'da otların yeşermesinden sonra yerde çukur açan veya otlakları ateşe verenler diğer aile mensuplarıyla birlikte toplu idam cezasına çarptırılırlar¹⁰⁶. Bu ceza bireysel sapma davranışına verilen kolektif idam cezasının tipik bir örneğidir. Kolektif cezalarla cezalandırılan sapma eylemlerinin bireylerin yanı sıra bütün topluma zarar verici nitelikte oldukları dikkat çekmektedir. Son derece önemli olan otlakların yakılmasının bütün bir toplumu çöküntüye götüreceği düşünüldüğünde toplumsal yaşama düzenini bozan ve bütün bir toplumun ekonomik veya sosyal refahını bozucu nitelikteki sapma eylemleri gerçekleştiren bireylerin aileleriyle birlikte cezalandırıldıkları çıkarımı yapılabilir. Toplumdan ziyade kişilere karşı işlenen suçlarda kolektif cezalandırma eğilimi görülmemektedir. Örneğin yolda bırakılan eşyayı almak, atın kafasına veya gözüne

¹⁰² Özcan, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 209.

¹⁰³ Khazanov, **a.g.e.**, s. 240.

¹⁰⁴ Krader "village" kavramını kullanıyor ancak burada anlatılmak istenen oba olmalıdır.

¹⁰⁵ Krader, **Formation of the State**, p. 92.

¹⁰⁶ Uyar, **a.g.e.**, s. 132.

vurmak ve zina yapmak bireysel idam cezası ile cezalandırılan ve bütün bir toplumu doğrudan etkilemediği düşünülen bireysel sonuçlu sapma eylemleridir¹⁰⁷. Bu eylemler nedeniyle bireyin kamusal otorite tarafından cezalandırılmasının nedeni eylem yüzünden kamunun zarara uğramasından ziyade cezalandırmanın kamu otoritelerince yapılarak bireylerin kendi adaletlerini kendilerinin dağıtmasının neden olacağı kargaşanın önüne geçilerek otoriteye itaat kültürünü ve hukuk düzenini pekiştirmektir.

Suçluların cezasının infazının ertelenmesi veya belirli koşullarla cezaların affedilmesi söz konusu olabilmektedir. Eski Moğollar, hakkında idam cezası verilen birinin infazını erteleyerek onu ölüm riskinin son derece yüksek olduğu fedailer birliğine katarak savaşa gönderebilirdi. Üç veya dört sefer fedailer birliğinde savaşa katılıp da ölmeden dönmeyi başarabilenler affolunurlardı¹⁰⁸. Bu uygulama sayesinde hakkında verilen idam kararıyla bir bakıma zaten ölmüş olan kişinin önüne iki seçenek sunulmuş olmaktadır: Ya toplum adına savaşarak ölmek ya da savaşlardan başarılı bir şekilde dönerek hem saygınlık kazanmak hem de ölümden kurtulmak. Bu uygulamayla kamunun kazancı ise sırf bir suçun karşılığı olarak suçluyu öldürmektense bir süre cezanın infazını erteleyerek hükümlüden askeri anlamda fayda sağlamaktır.

Gerçek anlamda bir kollektif ceza olmamakla birlikte eski Moğollarda hırsızlık suçunun yaptırımı son derece ilginçtir. Hırsızlık suçunun cezası idamdır. Ancak, hırsızlık suçunu işleyen kişinin malı mülkü, karısı ve çocukları suçtan zarar görene verilmektedir¹⁰⁹. Suçlunun malının mülkünün mağdura verilmesi suç nedeniyle mağdurun uğradığı maddi zararın tazminine yönelik değerlendirilebilir. Suçlunun karısı ve çocuklarının mağdura verilmesi ise suçlunun yakınlarının da cezalandırılması anlamına gelmektedir. Ancak bu ceza asli failin cezası kadar ağır değildir. Ancak bir insanın belirli bir suçun yaptırımı olarak başka bir insana

¹⁰⁷ A.e.

¹⁰⁸ A.e., s. 134.

¹⁰⁹ A.e.

verilmesi demek o bireyin özgürlüğünün elinden alınarak köleleştirilmesi anlamına gelmektedir.

Bir diğer göçebe çoban toplumu olan Ashantiler göçebe çoban hukuku bakımından üzerinde durulması gereken önemli bir toplumdur. Ashantilerde kabile şefleri hukukun uygulanması bakımından aynı zamanda yargıç görevi görmektedir¹¹⁰. Ashantiler, aşağıda Nandiler özelinde ele aldığım şekilde yazısız tutarlı kodlara sahiptirler. Daha çok ceza hukuku alanında karşımıza çıkan normlar temel olarak ağır cezalı suçlar ve ağır cezalı olmayan suçlar şeklinde ikili bir ayırıma tabi tutulabilir. Ağır cezalı suçlarda temel ceza başın kesilmesi suretiyle idam¹¹¹ iken diğer suçlarda temel ceza organ kesmedir¹¹². Ashanti hukukunun dikkat çekici bir diğer yönü bütün cezaların nakdi cezaya çevrilebilir oluşudur. Ancak burada asıl önemli olan nakdi cezaya karar veren, ceza miktarını tayin eden ve ödemeleri alan kişinin kabile şefi olmasıdır¹¹³. Bu uygulama nakdi cezaların şefin en önemli gelir kapısına dönmesine¹¹⁴ ve şefin servet birikiminin yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Özcan, bir toplumda gözlemlenen hukukun başka bir toplumdaki hukuka göre ileri veya geri bir aşamada olmayacağını ancak toplumsal düzeni sağlamadaki başarısına göre başarılı veya başarısız kabul edilebileceğini ifade etmektedir¹¹⁵. Bu bağlamda göçebe çoban hukuku, spesifik yaşam modelinin doğurduğu sonuçlara uyumlu hukuk modeli yaratma ve özellikle aşağıda ayrıntılandıracağım spesifik suçlara spesifik yaptırımlar geliştirerek toplum düzenini sağlamaya katkı sunmaktadır. Bu nedenle benim de kısmen ele aldığım ve göçebe çoban hukukunun uygulandığı özellikle eski Moğollarda ve Türklerde, Ashantilerde, Zulularda ve

¹¹⁰ Özcan, **İlkel Topumlarda Toplumsal Kontrol**, s. 318.

¹¹¹ A.e., s. 319

¹¹² A.e., s. 322

¹¹³ A.e., s. 319

¹¹⁴ A.e.

¹¹⁵ Özcan, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 214.

Nandilerde toplumsal düzeni sağlamada başarı sağladığını ifade edebilirim. Ancak benim çıkarımım genel bir çıkarımdır. Her bir toplumun tarihsel, antropolojik ve sosyolojik verileri ayrı ayrı irdelenerek daha ayrıntılı çalışmalarla geniş kapsamlı çıkarımlar yapılması gerekmektedir.

Göçebe çoban toplumlarının hukuku üç safhada incelenmelidir. Hukuk normlarından bahsedebilmek için ilk olarak bir takım hukuka içkin sistematik uygulamaların görülmesi gerekmektedir. Sistematik hukuk uygulamaları birdenbire ortaya çıkmazlar ancak topluma içkin bir şekilde uygulanan normların zamanla belli bir istikrar kazanması söz konusu olmaktadır. İstikrar kazanan hukuk normları oluşana kadar bir toplumda ancak sistematik hukuk uygulamalarının emarelerinden bahsedebiliriz. Bu nedenle ilk olarak bu emareleri ele alacağım. Belirli hukuk normlarının tutarlı bir şekilde belirli bir süre nesiller boyu aktararak uygulanması neticesinde yazısız tutarlı kodların oluşmaya başladığı gözlemlenir. Bu kodlar yazısız olmasına rağmen tutarlı bir şekilde değişmeden nesiller boyu uygulanagelen normlardır. Yazısız tutarlı kodların olduğu toplumlarda birey geleneksel olarak neyin suç olduğunu neyin suç olmadığını, belirli bir davranışı gerçekleştirirse başına ne geleceğini, bir suçu işlemekle itham edildiğinde muhakeme sürecinin nasıl gelişeceğini ve yargılama neticesinde çıkabilecek sonucun aşağı yukarı nasıl olacağını önceden kestirebilmektedir. Bu normlar eskilerin anlattığı yaşanmış olaylarla ve toplum üyelerinin başlarına gelen güncel olaylara uygulanmakla toplumsal hafızada sürekli yer etmektedir. Ayrıca sistematik hukuk uygulamaları bulunan toplumlarda bu hukuku uygulayacak profesyonelleşmiş karar ve infaz merciileri bulunmaktadır ki bu görevleri ifa eden bireylerin işi yazısız tutarlı kodları kendilerine aktarıldığı gibi tutarlı bir şekilde uygulayarak sonraki nesillere aktarmaktır. Böylece bu normlar yazıya geçirilene kadar esaslı bir değişikliğe uğramadan uygulanmaya devam eder. Yazısız tutarlı kodların yazıya geçirilmesiyle yazılı kodlar meydana gelir. Göçebe çoban toplumlarda yazı, sıklıkla kullanılan bir icat değildir. Bu nedenle göçebe çobanların hukuku incelenirken yazısız tutarlı kodlar geniş bir yer tutmaktadır.

1. Sistematik Hukuk Uygulamalarının Emareleri

Sistematik hukuk uygulamalarının emarelerine ve yazısız tutarlı kodlara kabile yapılanmasının henüz çözülmediği göçebe çoban toplumlarda rastlıyoruz. Bu nedenle sistematik hukuk uygulamaları emarelerinin, yazısız tutarlı kodlarla birlikte “kabile kontrolü” olarak adlandırılması mümkün. Bu alt başlık çerçevesinde sistematik hukuk uygulamalarının izini süreceğimiz göçebe çoban toplumu, Kenya’nın batısında yaşayan Nandilerdir¹¹⁶. Nandilerin toplumsal kontrol mekanizmalarını incelemeye geçmeden önce Nandilerin hukuku nasıl anladıkları ve nasıl uyguladıklarına değinmek gerekmektedir.

Nandilerde görülen hukuk uygulamalarının ilk özelliği uyuşmazlıkların belirli bir şekilde ispatlanmasında spesifik delillerin ya da ispat vasıtalarının değil; kamusal bilginin kullanılıyor olmasıdır¹¹⁷. Aşağıdaki alıntının, kamusal bilginin ne şekilde işlendiği ve saf bilginin gerektiğinde doğrudan kullanıldığını açıklamada yeterli olduğu kanaatindeyim:

“Genel anlamda, Afrika toplumunda herkesin komşusunun yaptığı şeyi biliyor olduğu kabul edilebilir. Elbette ki bazı istisnalar vardır: Bir kişi hırsızlık suçunu geride herhangi bir iz bırakmadan işleyebilir. Fakat önemli bir şey yapıldığında, herkes onu bilir. Ve bir suç işlendiğinde, toplum gerekli aksiyonu alabilir çünkü ne olduğunu bilirler. Ve toplum, delillendirmede yaşanabilecek gecikmeler veya [delil] karartmalarıyla bağlı değildir¹¹⁸”.

Net bir delillendirmenin her zaman gerekli görülmediği ve duyumların cezalandırma sürecinde son derece etkili olabildiği Nandilerde görülen hukuk anlayışının bir diğer önemli özelliği suç kategorizasyonunda karşımıza çıkmaktadır. Nandilerin dünyasında suç tanımı, aşağıda göreceğimiz birincil tür yaptırımların uygulanmasını gerektiren, yani eylemlerin bütün kabileyi etkileyecek sonuçlar doğurduğu durumlarla sınırlandırılmıştır. Nandilere göre bütün kabileyi etkilemeyen

¹¹⁶ Nandiler, Kalenjin dilini konuşan Nilotik bir etnik gruptur.

¹¹⁷ G. W. B. Huntingford, **The Nandi of Kenya Tribal Control in a Pastoral Society**, London, Routledge & Kegan Paul Ltd., 1953, p. 100.

¹¹⁸ A.e., p. 100-101.

bireyler arası uyuşmazlıklar ve eylemler suç olarak değil, kişinin özel işleri olarak kabul edilir. Bu noktada Nandilerin din anlayışı hangi eylemin suç hangi eylemin kişinin özel işi olduğunun belirlenmesinde etkili olmaktadır¹¹⁹. Çünkü Nandilere göre bütün kabileyi etkileyen eylemlerin -ki bu eylemler “kabile konseyi lideri”ne (“*poiyyot up kokwet*”) itaatsizlikte ısrar, kutsal kişi ya da şeylere saygısızlık, ensest, büyüculük ve “henüz yetişkinliğe kabul edilmemiş genç bir kızın çocuk doğurması” (“*chesorpuch*”) olmak üzere az sayıdadır- işlenmesi kabile hayatında süreklilik arz eden bir hal alırsa duruma ölmüşlerin ruhu müdahale edecektir¹²⁰. Ölmüşlerin ruhunun müdahalesini önlemenin yolu, bu tarz eylemlerin kabileye karşı işlenmiş bir suç kabul edilerek ivedilikle cezalandırılması olmuştur.

Nandilerin hukuk uygulamalarının üçüncü önemli özelliği tazminat hukuku ilkelerinde görülmektedir. Eğer bir kişi bir başkasını yaralar/sakatlar ise, zarar verenin saf olarak cezalandırılması yerine onun zararı tazmin etmesi sağlanır. Bu ilkenin ileri uygulaması insan öldürme suçunda karşımıza çıkmaktadır:

“[Eğer] bir insan öldürülmüşse [artık] onun için hiçbir şey yapılamaz ancak [ölen kişinin ait olduğu] grup tazmin edilebilir. Nitekim Nandi düşüncesine göre katili idam ederek bir grubu, grup üyelerinin birinden mahrum bırakmanın [herhangi bir] mantığı yoktur. Çünkü böyle yaparak sadece kabileyi ikinci bir üyeden [daha] mahrum bırakmış olurlardı. Zarar gören grup ise insan hayatının yerine ikame edilebilecek tek şey olan [belirli sayıda] sığırın kendilerine teslim edilmesiyle tazmin edilirdi¹²¹”.

Görüldüğü üzere Nandiler, öç alma saikiyle katilin idamının önüne geçmeyi amaçlamışlardır. Bu durum Nandilerin kendiliğinden toplumsal tepkiden hukuk olgusuna geçtiklerini göstermektedir. İdam, ancak tazminatın işlevsiz kaldığı ya da ödenmediği durumlarda gündeme getirilmektedir¹²². İnsan öldürme suçunun ayrıntıları ile öldürülen kişinin öldürenle aynı grubun üyesi ya da bir başka grubun

¹¹⁹ Belki de tersi.

¹²⁰ A.e., p. 101.

¹²¹ A.e., p. 102.

¹²² A.e., p. 111.

üyeleri olmasının doğurduğu farklı sonuçlara aşağıda, yazısız tutarlı kodları incelerken değineceğim. Ancak Nandilerin tazminat uygulamasında göze çarpan iki husus var: İlki, Nandiler kabile yaşamı için her bireyin önemini ve diğer kabilelerle çeşitli sebeplerle karşı karşıya geldiklerinde nüfusun önemli bir üstünlük aracı olduğunu kavramış ve içselleştirmişlerdir. Diğer ise, sırf öç almak için faile suç konusu eyleme benzer şekilde bir zarar vermek yerine servetin topluluk içi el değiştirmesi yoluyla zarar gören grubun tazmini yoluna gidilmesidir. Ancak bu durumun şöyle olumsuz bir sonucu olabilir: Yoğun servet birikimine sahip gruplar, diğer grup üyelerinin canına kast etmeyi bedelini ödemek suretiyle kendilerine tanınmış bir hak olarak görmeye başlayabilir.

Nandi hukukunun dördüncü önemli özelliği, spesifik ve yerleşik adli mercilerin bulunmayışıdır. Ancak Nandilerde günümüz anlamında adli merciler bulunmamasına rağmen kabile konseyi lideri, kamuoyu desteğinden güç alarak ve gerekli görüldüğü noktada savaşçıların da desteğiyle adli ve infaz mercilerinin işlevini üstlenmektedir¹²³. Böylece bu eksiklik, bütün işlevler görünüşte tek bir kişinin kontrolünde olsa bile bir şekilde giderilmiş görünmektedir.

Nandi hukukunun beşinci ve son önemli özelliği, bireylerin öngörülen cezai yaptırımını uygulatmak için kural olarak bir başkasının ya da bir başka grubun desteğine ihtiyaç duymamasıdır. Bir erkeğin kendi özel işlerini akrabalarının ya da arkadaşlarının sürekli desteğini aramadan görmesi beklenir. Birey kendi özel işini kendi başına halledemezse vakayı “kabile konseyi”ne (“*kokwet*”) intikal ettirebilir. Vakanın konseye intikali ya da vakanın konseye intikal ettirileceği tehdidi, fevri ve mantıksız hareket etme potansiyeline sahip bir hasım karşısında etkili bir çözümdür¹²⁴. Bununla birlikte, aşağıdaki örnek Nandilerde her erkeğin kendi hakkını nasıl arayabileceğini göstermesi bakımından kayda değerdir:

“Eğer bir adam herhangi bir erkeği kendi karısıyla yakalarsa, onu kırbaçlayabilir; fiziksel bir zarar [kalıcı?] vermediği müddetçe bu onun

¹²³ A.e., p. 102.

¹²⁴ A.e.

hakkıdır. Karısından şüphelenmek için [geçerli] sebepleri olan ancak onu başka bir erkekle asla yakalayamayan adam, komşularının alay konusu olur ve failin [karısının kendisini aldattığı erkeğin] adını bilse dahi alay edilme korkusu yüzünden *kokwet*’e gitmeye cesaret edemezdi¹²⁵”.

Nandilerin hukuk anlayışının yanı sıra, toplumsal davranış kalıplarının toplumsal ve siyasal organizasyona ve dolayısıyla hukuka olan etkileri son derece belirgindir. Bu bağlamda Nandilerde kabile kontrolünün en önemli bileşeni her bir kabile üyesinin daha çocukluğundan itibaren öğrenmeye ve uygulamaya başladığı bir ilişkiler sistemi olan *tiliet*’tir. Esasen bir ilişkiler sistemi olarak tarif edilen *tiliet*, bu işlevinin de ötesinde aynı zamanda aile davranışı kodlarının üzerine inşa edildiği bir çerçevedir¹²⁶. Yerleşik olmayan ve dağınık halde bulunan klanlarla doğrudan ilişkili olan *tiliet*, klan üyeleri arasında mistik bir kardeşlik hukuku yaratarak kabile dayanışmasının sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır¹²⁷. Bu kardeşlik hukukunun özel bir görünüş biçimi olan ensest, aşağıda anlatıldığı üzere Nandilerin yazısız tutarlı kodlarında karşımıza çıkmaktadır. *Tiliet* ilişkileri, bireylere davranış kodlarının öğretilmesini ve bu kodların uygulanmasını zorlar; böylece hem toplumsal ve hem de siyasal organizasyon için sağlam bir dayanak oluşturur¹²⁸.

Nandilerde görülen sistematik hukuk uygulamaları, kurallara riayeti sağlamak adına örf ve adetle desteklenen ve üzerinde genel bir kabul bulunan birincil ve ikincil tür yaptırımlar olmak üzere iki çeşit yaptırım içermektedir¹²⁹. Hukuki, ahlaki ve törensel olmak üzere üç görünüş biçimi bulunan birincil tür yaptırımlar bir bütün olarak toplumun çıkarını korurlar ve öncül kavramlar olan norma aykırı davranış ile ilişkili olduğu yaptırımı bir arada barındırırlar¹³⁰. Hukuki yaptırımlar “*kokwet*”e başvurularak işletilirken ahlaki yaptırımlar bir başvuru mercii olarak “*kokwet*”e

¹²⁵ A.e.

¹²⁶ A.e., p. 22.

¹²⁷ A.e.

¹²⁸ A.e.

¹²⁹ A.e., p. 100.

¹³⁰ A.e.

gidilmeden onaylanmayan davranışları içerir. Törenselleştirilmiş davranışlar ise belirli davranışlarda bulunmuş olmanın kişinin törenselleştirilmiş statüsünde¹³¹ yarattığı otomatik sonuçlardır¹³². Birey, insan kanı dökmek veya kabilede yerleşik bir tabuyu yıkmak gibi belirli bazı eylemleri gerçekleştirerek kendi törenselleştirilmiş statüsüne zarar verebilir. Böylece törenselleştirilmiş anlamda kirli (unclean) hale gelen birey, törenselleştirilmiş statüsünü tekrar kazanmak için gerekli girişimlerde bulunmadığı müddetçe kendisi ile iletişime giren diğer kabile üyeleri için potansiyel bir tehlike kaynağı olarak görülür ve dışlanır¹³³. İkincil tür yaptırımlar ise bireyin spesifik bir hasmını öldürmesine muvafakat verilmesi/ona bu konuda yardımcı olunması veya büyücülükle/cadılıkla suçlanan birinin müşterek bir şekilde cezalandırılması/ıdam edilmesi gibi yaptırımlardır¹³⁴ ve kural olarak kişinin özel işi kapsamında değerlendirilir. Burada dikkat çekici nokta, yaptırımla korunan değer bireye içkin yani yaptırımın konusu ikincil tür olsa bile gerekli görüldüğü noktada söz konusu yaptırımın icrasına toplumun da kolektif bir şekilde zarar gören bireyin yanında ve ona yardımcı olmak üzere müdahil olmasıdır.

Birincil tür yaptırımlar toplumu korurken ikincil tür yaptırımların koruma alanı bireydir. Korunan değerler ihlalin maddi konusuna, fiile ya da faile göre değil; hakkı ihlal edilen özneye göre sınıflandırılmaktadır. Burada birey ve toplum ikiciliğinin geliştiğini; bireyin yanında ve bir ölçüde ondan bağımsız olarak bütün toplumu ilgilendiren toplumsal çıkarların da (bir noktada kavramsal olarak kamunun) yaptırımlarla desteklenen bir koruma alanını haiz olduğu gözlemlenmektedir.

2. Yazısız Tutarlı Kodlar

Sistematik hukuk uygulamalarının ileri aşaması, bu uygulamaların zaman içinde tutarlı ve fakat yazılı olmayan kodlara dönüşmesidir. Okur yazar olmayan toplumlarda hukuk yasalar halinde toplanmaz ancak geleneksel ve sözlü aktarımlarla korunur. Belirli tipik eylemleri işleyen bireyler bu eylemlerinin sonucunda

¹³¹ Törenselleştirilmiş statü bireyin kabilesi ve ruhlar dünyasıyla olan ilişkileridir ve aynı zamanda bireyin kendi öz varlığıyla olan ilişkisini de içerir. Bkz.: A.e., p. 103.

¹³² A.e.

¹³³ A.e.

¹³⁴ A.e., p. 100.

kendilerini neyin beklediğini bilmektedirler. Bir önceki başlıkta incelediğimiz Nandilerde görülen sistematik hukuk uygulamalarının yapısal olarak yazısız tutarlı kodlara evrimini gözlemleyebiliyoruz. Ben de bu alt başlık kapsamında temel olarak Nandilerin yazısız tutarlı kodları ekseninde göçebe çoban bir toplumda hukukun şekillenmesini inceleyeceğim. Nandilere göre aşağıdaki hukuki kurumlardan ilk beşi (itaatsizlik, kutsala saygısızlık, ensest, *chesorpuch* ve büyüçülük) birincil tür yaptırımların uygulanmasını gerektiren suçlar olarak görülürken diğer dört kategorizasyon (cinayet, adi hırsızlık, büyükbaş hayvan hırsızlığı ve fiili saldırı) ikincil tür yaptırımların uygulanmasını gerektiren bireyler arası hukuki ihtilaflar olarak karşımıza çıkmaktadır.

a. İtaatsizlik

Eğer sosyal yaşamın belli bir düzen dahilinde sürmesi isteniyorsa, gündelik yaşamın düzen ve devamlılığının belirli ölçülerde güvence altına alınması bütün toplumlarda bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır¹³⁵. Hiç değilse asgari düzeyde itaat etme, sosyal yaşamın düzenli ve sürdürülebilir olmasını sağlayan önemli bir unsurdur. Nandilerde itaatsizlik, kabile üyesinin kabile konseyi kararlarına karşı itaatsizlikte ısrar etmesi halinde onun törensel temizliğinin zedelenmeksizin sadece rahatsızlığın ve itaatsiz davranışların onaylanmamasının bir ifadesi olarak “*chiito ne ya*” yani “kötü adam” ilan edilmesi; kabile üyesi kabile konseyinin mistik saygınlığına halel getirecek kadar ciddi boyutlarda itaatsizlik etmişse onun “*chito ne somis*” yani “törensel temizliğini etkileyecek şekilde kötü adam” ilan edilmesi ile sonuçlanan ciddi bir suçtur¹³⁶. Bu suçun oluşabilmesi için bireyin uyarılara rağmen itaatsizlikte ısrarcı olması gerekmektedir. Bu noktada mutlak bir itaatin aranmadığını ancak sosyal ilişkilerin hiç değilse sürdürülebilir kılınması için kabile üyelerinden şekli bir itaatin beklendiğini görmek mümkün. Örneğin bireyin, kabile konseyinin ilgilenmesi gereken büyükbaş hayvan ticareti işi ile sürekli olarak kendisinin ilgilenmesi ya da konsey liderine itaatsizlik etmek için sürekli fırsat kollayarak her

¹³⁵ Simon Roberts, **Düzen ve Kargaşa: Hukuk Antropolojisine Giriş**, Çev. A. Erkan Koca, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2010, s. 26.

¹³⁶ Huntingford, **a.g.e.**, p. 104.

fırsatta bu itaatsizliğini göstermesi en nihayetinde onun kabile konseyi kararı ile topluluktan dışlanması ile sonuçlanabilecek kadar ciddi yaptırımlara konu olabilir¹³⁷. Bütün bu eylemler, itaatsizlik suçunun değişik görünüş biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

b. Kutsala Saygısızlık

Her toplum kutsal olan yani nedeni bilinemeyen doğaüstü olaylarla ilintili fenomenler alanı ile din dışı yani gündelik ve sıradan dünya işlerini birbirinden ayırmıştır¹³⁸. Bu ayırımı dayalı olarak gündelik meselelerin genel olarak bireyin özel işlerini ilgilendirdiği düşünülürken kutsal olan şeylerin saygınlığının korunması kamusal bir mesele olarak görülmüştür. Nandi kabile yaşamında kutsal olarak addedilebilecek “*orkoiyot*” veya “*orkoiyot ne oo*” olarak adlandırılan, yönetsel ya da yargısal yetkileri bulunmayan ve teknik anlamda kabile şefi addedilemeyecek bir konumda bulunan ancak dini bir saygınlığı olan, gerektiğinde kendisine arabuluculuk görevini üstlenmesi için başvurulmuş ve aynı zamanda şifacı da olan; esasen ayinleri organize etmede uzmanlaşmış ve dini önder konumunda bulunan kimseler vardır¹³⁹. Nandiler, kabile yaşamı için bu kadar önemli görevler üstlenen “*orkoiyot*”un varlığının ve saygınlığının korunması için yaptırımlarla desteklenen kayda değer tedbirler almışlardır. Örneğin kabile üyelerinden herhangi birinin elinde silah bulunduğu halde “*orkoiyot*”un yanına yaklaşması ya da onun başının üzerine dokunması yasaktır¹⁴⁰. Çünkü onun başına dokunulursa “*orkoiyot*”un kehanette bulunma yetisinin zarar göreceğine inanılır. Eğer bir Nandi, “*orkoiyot*”un başına dokunma saygısızlığını gösterirse, işlemiş olduğu kutsala saygısızlık suçunun yaptırımı olarak ona “ay gökyüzünden çekilirken öleceği¹⁴¹” söylenir. Kendisine bu kadar geniş bir koruma alanı sağlanan “*orkoiyot*”un öldürülmesi de herhangi bir

¹³⁷ A.e.

¹³⁸ Bates, a.g.e., s. 442.

¹³⁹ Huntingford, a.g.e., p. 45.

¹⁴⁰ A.e.

¹⁴¹ A.e.

kabile üyesinin ya da kabile üyesi olmayan yabancı birinin öldürülmesini düzenleyen normdan farklı olarak, daha spesifik bir norm olan kutsala saygısızlık normu kapsamında değerlendirilmiştir.

c. Ensest

Bazı istisnalar hariç neredeyse bütün toplumlarda ensest¹⁴², ebeveynler ile çocukları arasında ve kardeşlerin kendi arasındaki cinsel ilişkiyi ve evliliği yasaklayan bir tabu ve norm olarak görülmektedir. Nandilerde, kardeşler arasındaki cinsel ilişkiler, aynı *tiliet* grubunda yer alan bireyler arasındaki cinsel ilişkiler ve yasaklı bir klanın üyelerinden biri ile gerçekleştirilen cinsel ilişkiler ensest olarak tanımlanmaktadır¹⁴³. Nandilerin ensest tabusunu sadece biyolojik hısımlıkla sınırlandırmadıkları, ensest tabusunu aynı zamanda sosyal bir norm olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Nandilerde evlilik dışı gerçekleşen ve ensest kapsamına giren cinsel ilişkiler, bireylerin bu durumun bilincinde olarak veya birlikte olunan kişinin ensest kapsamında kaldığı bilinmeden gerçekleştirilebilmesi bakımından mümkünken evlenecek kişiler arasındaki yakınlık derecesi, bireylerin ait olduğu *tiliet* grupları ve klanlar evlilik öncesinde yapılan başlık parası müzakereleri sırasında ciddi bir şekilde araştırıldığı ve ileride gerçekleştirilecek evlilik kamuya duyurulacağı için ensest evliliklere kesinlikle izin verilmemektedir¹⁴⁴.

“Hiçbir baba böyle [ensest] bir evliliğe izin vermeye cüret edemez, [evlenmek istediği kadın ile arasındaki ilişki ensest kapsamına giren] erkeğin yapabileceği şey en fazla evlilik töreni gerçekleştirmeksizin kızı çekip almak ve onunla karı-koca gibi birlikte yaşamak olabilirdi. Ancak böyle şeyler sonsuza kadar gizli kalamayacağından çok geçmeden olay aydınlığa kavuşunca ihtiyar heyeti bu birlikteliğin devam etmesini yasaklar ve kızın babası, erkek evlatlarının ya da diğer akrabalarının desteği ile kızını geri alırdı. Ortada bir evlilik bulunmadığı için boşanma da olmazdı ve kız bir başka erkekle uygun bir şekilde evlenebilirdi¹⁴⁵”.

¹⁴² Dış evliliğin kaynağı olarak ensest tabusunun kökenine ilişkin görüşler için bkz.: Özcan, **İlkel Topumlarda Toplumsal Kontrol**, s. 97-102.

¹⁴³ Huntingford, **a.g.e.**, p. 105.

¹⁴⁴ **A.e.**

¹⁴⁵ **A.e.**

Görüldüğü üzere ensest suçunun ilk yaptırımını fiili bir birliktelik gerçekleşse bile bu birlikteliğin meşru bir evlilik olarak kabul edilmemesi ve birlikteliğin sürdürülmesinin alınan heyet kararıyla derhal yasaklanarak kızını geri almak için babaya yetki verilmesidir. Ancak esas yaptırım kabile konseyinin vakayı inceleyip alacağı karar ile uygulanır. Olay, genellikle tarafların kadın akrabaları tarafından kabile konseyinin önüne getirilir. Erkeğe verilecek ceza mağdur kadının yakın kadın akrabaları tarafından icra edilir¹⁴⁶. Erkeğin barakasının etrafı mağdur kadının yakın kadın akrabaları tarafından kuşatılır, erkek dışarı sürüklenir ve kırbaçlanır¹⁴⁷. Erkeğin barakası ile neyi var neyi yoksa parçalanır. Erkeğin büyükbaş hayvanlarından birkaçına el koyulur ve mağdur kadının babasına verilir ancak erkek fakir ise onun hayvanlarına el koyulması cezalandırmanın olmazsa olmaz bir şartı değildir¹⁴⁸. Kanımca erkeğin büyükbaş hayvanlarına el koyulup koyulmayacağı ve eğer el koyulacaksa kaç tanesine el koyulacağı kabile konseyi tarafından mağdur kadının yakın kadın akrabalarına sınırı aşmamaları bakımından bildirilir. Yani el koyma işlemi ve bu işlemin niceliği kendiliğinden gerçekleşmez; kabile konseyinin aldığı kararın sonucudur. Bütün bu cezalandırma süreci aleni olarak, diğer kadın ve erkeklerin izleyiciliği ile gerçekleşir. Böylece kadınların öngörülen yaptırımın sınırlarını aşması; örneğin suçlu bulunan erkeği döverek öldürmesi önlenmiş olur. Şayet aynı zamanda kadın da suçlu bulunmuşsa onun cezası fiziksel bir yaptırımı içermez. Kadının akrabaları, hoşnutsuzluklarını bir süreliğine açık açık gösterirler ve bu durum kadının acı çekmesine neden olur. Kadınların bu suçun genelde faili değil mağduru olduğu, erkekle birlikte kadının da fail olması mümkün olsa bile kadının failliğinin ikincil düzeyde kaldığı düşünülerek yaptırımların kadın ve erkek için

¹⁴⁶ Cezanın kadınlar tarafından icra edilmesi suçlu bulunan erkek için başlı başına onur kırıcı bir durum olmakla birlikte bir kadının maruz kaldığı muamelenin bedelinin yine kadınlar tarafından ödetiliyor olması kadın onurunun korunması bakımından oldukça dikkat çekici ve çift işlevli bir cezalandırma yöntemidir.

¹⁴⁷ Bu cezalandırma işlemi aynı zamanda erkeğin törensel statüsünü de yitirmesine neden olur ve erkeğin törensel statüsünü tekrar kazanmak için yerine getirebileceği belirlenmiş bir prosedür yoktur. Bkz.: A.e., p. 106.

¹⁴⁸ A.e.

farklı öngörüldüğü kanaatindeyim. Ayrıca Nandilerde kadına verilecek maddi ve fiziki ceza aynı zamanda kadının babasını da doğrudan etkileyeceği ve babanın cezalandırılması anlamına geleceğinden böyle bir ceza amacının da dışına çıkmış olurdu.

d. Gayrimeşru Çocuk Doğurmak

Chesorpuch kelimesi Nandilerde henüz yetişkinliğe kabul edilmemiş bir kadının çocuk sahibi olması suçunu tanımlamak için kullanılır¹⁴⁹. *Chesorpuch* suçunu işleyen kadın yaşam için günahkar/kirli addedilir ve kadının bu şekilde dünyaya gelen çocuğa annelik etmesi engellenir¹⁵⁰. Artık kadının kabile ile birlikte yaşamına devam etmesi mümkün değildir. Kadın için intihar etmek ya da başarabilirse kabilesini terk edip (ki bu ihtimal çok düşüktür ve sonunda kadını sefil bir hayat beklemektedir) kendine yeni bir hayat kurmaktan başka çıkar yol yoktur. Çocuk için durum biraz daha merhametli görünmektedir. Çocuk, kabile üyesi bir başka kadın tarafından evlatlığa kabul edilebilir¹⁵¹. Ancak böyle bir kadın çıkmazsa çocuğu da terk edilmişliğin getirdiği korkunç bir ölüm beklemektedir.

Nandi kızlarının özgür yaşamlarına rağmen *chesorpuch* vakaları nadiren görülür; bu sonuca bazı bitkilerin doğum kontrol yöntemi olarak kullanılmasının etkisi olduğu gibi *chesorpuch*'un korkunç sonuçlarıyla yüz yüze kalma korkusu nedeniyle tam anlamıyla cinsel birlikteliğin nadiren gerçekleşmesi de etkili olmaktadır¹⁵². Böylesine ağır sonuçları olan bir suçun toplumdaki hangi dinamikleri korumak için ortaya çıktığı irdelenmesi gereken esas meseledir. Kanımca toplumsal ve siyasal örgütlenmenin temeli olan soy bağı gruplarının korunması temel amaçtır. Bu bağlamda meşru evlilik içinde doğmayan çocuğun nesebi kural olarak belirsiz olacaktır. Akrabalığın ve soy ağacının son derece önemli olduğu toplumlarda bu durum kabul edilemez ve gerilimlere neden olur. Ancak, evlilik içinde doğan

¹⁴⁹ A.e.

¹⁵⁰ A.e., p. 107.

¹⁵¹ A.e.

¹⁵² A.e.

çocuğun babası görünüşte de olsa kadının kocasıdır ve çocuk doğumla birlikte belirli bir grupta bağ kurar. İşte bu bağın kuşaklar boyu sürdürülebilir kılınması ihtiyacı Nandilerin *chesorpuch* suçunda görülen refleksi geliştirmesine neden olmuştur.

e. Büyücülük

İlkel toplumlarda oldukça sık rastlanan diğer bir suç türü büyüçülüktür. Büyüçülük yaptığı iddia edilen kişiler genellikle ya toplum dışına sürülür ya da idam edilir¹⁵³. Büyüçülüğün bireysel bir mesele olmanın ötesinde aynı zamanda suç olarak algılanmasının altında yatan temel neden büyüçülerin diğer kabile üyelerinden farklı tutum ve davranışlar sergileyerek toplumun diğer üyelerinde korku ve düşmanlık duyguları uyandırmasıdır¹⁵⁴. Neredeyse diğer bütün ilkel toplumlarda olduğu gibi Nandilerde de büyüçülük toplumsal gerilimlere neden olan ciddi bir vaka olarak algılanmaktadır. Nandiler, büyüçülerin gizli güçleri sayesinde ya da bazı maddeleri kullanarak başkalarını öldürebileceğine, insanlara ciddi zararlar verebileceğine inanırlar¹⁵⁵. Elinde böyle güçlü, gizli ve karşı konulamaz silahları olduğuna inanılan kimselere karşı toplumun refleks geliştirmesi kaçınılmazdır. Örneğin görünüşte herhangi bir sağlık sorunu olmayan birinin ani ölümü kabile üyelerinin iki bakımdan şüphesini çekecektir. Ölüme sebep olan ya bir büyüçüdür ya da ölmüşlerin kızgın ruhlarıdır¹⁵⁶. Eğer bir büyüünün yapıldığı tespit edilirse ya da toplumda böyle bir kanaat hasıl olursa bütün kabile (kadınlar, erkekler ve çocuklar) toplanarak ne yapılması gerektiğini tartışırlar. Büyüçülükle itham edilen kişiye, büyüye maruz kaldığına inanılan mağduru kurtarması için bir şans verilir. Büyüçü, bu öneriyi kabul eder ve mağduru iyileştirmeyi başarırsa ona bölgeyi terk etmesi için izin verilebilir. Şayet mağdur çoktan ölmüş olursa ya da büyüçü teklifi kabul etmezse kabile konseyi büyüçünün infaz edilip edilmeyeceğini tartışmaya açar. Büyüçülükle itham edilen kişi, böyle bir eylemde bulunmadığı yönünde savunma yapabilir. Bunu ispat etmesi

¹⁵³ Bates, **a.g.e.**, s. 426.

¹⁵⁴ **A.e.**

¹⁵⁵ Huntingford, **a.g.e.**, p. 107.

¹⁵⁶ **A.e.**, p. 108.

için kıyafetlerini çıkarması ve üzerinde büyücülükte kullanılan herhangi bir materyal olmadığını göstermesi beklenir. İhtiyar heyeti, büyücülükle suçlanan kişinin suçlu olduğuna kanaat getirirse onun öldürülmesine karar verilir. İnfaz, suçlu bulunan kişinin gecikmeksizin sopalarla dövülerek öldürülmesi suretiyle gerçekleştirilir. Bu infaz kamu barışını sağlamak adına yapıldığından öldürülen büyücünün ailesine tazminat verilmez¹⁵⁷. Ancak öldürülen büyücünün ailesine aşağılayıcı nitelikte bir sadaka mahiyetinde koyun verilir. Burada dikkat çekici nokta, öldürülen büyücünün ailesine gerçek bir tazminat niteliğinde olan herhangi bir büyükbaş hayvanın kesinlikle verilmemesidir. Aynı zamanda bir statü simgesi ve mübadele aracı olan büyükbaş hayvan, içinden büyücü çıkaran bir aileye verilmeye layık görülmemiştir. Şayet büyücü bir kadınsa cezalandırma yöntemi değişebilir¹⁵⁸: Bir ucu ağacın esnek bir dal parçasına bağlı olan ıslak bir sırim büyücülükle suçlanan kadının başına sıkıca dolanır. Gerili dal parçası serbest bırakılınca gerili halde bekleyen ıslak sırim birdenbire kadının başına çarparak çepeçevre ve kalıcı bir yara izi bırakır. Bu yöntem neticesinde kadın ölmez ancak ömrünün geri kalanını büyücülük nedeniyle damgalanmış olarak geçirmek zorundadır. Bu durum failin cinsiyetine göre cezanın bireyselleştirilmesinin tipik bir örneğidir. Büyücülük suçunda damgalama cezası erkeklere uygulanmaz. Kadınlara ise eylemin ağırlığına göre olsa gerek ya damgalama cezası ya da idam cezası uygulanır.

f. Cinayet

Her toplum belli başlı bazı eylemleri sapma olarak kabul eder ve toplumun göstereceği tepkinin ölçüsünü esasen sapma eyleminin ağırlığı belirler¹⁵⁹. Normdan sapma olarak da adlandırabileceğimiz tipik eylemlerin başında cinayet gelmektedir. Nandilerde cinayet, kabile üyelerinden birinin öldürülmesi (*rumisiet*) ve kabile üyesi olmayan herhangi birinin öldürülmesi (*parisiet*) olmak üzere ikiye ayrılır¹⁶⁰. *Parisiet*,

¹⁵⁷ A.e.

¹⁵⁸ A.e., p. 109.

¹⁵⁹ Bates, a.g.e., s. 423.

¹⁶⁰ Huntingford, a.g.e., p. 111.

Nandilerin gözünde bir ihlal olarak algılanmaz¹⁶¹. Kabile üyelerinden birini öldüren katil kural olarak tazminat ödemekle mükelleftir. Ancak, ölenin yakınlarının öç alma yolunu kapatmak için tazminat ödenmesi kuralı getirilmesine rağmen katilin kısas yoluyla öldürülmesi de mümkündür¹⁶². *Rumisiet*, farklı klana mensup birinin öldürülmesi ve katille aynı klana mensup birinin öldürülmesi olmak üzere aynı zamanda kendi içinde ikiye ayrılmaktadır¹⁶³. Bu ayrım, ilkel toplumlarda görülen anlaşmazlıkların sınıflandırılmasında gruplar arası ve grup içi çatışmalar ayırımına uygun düşmektedir¹⁶⁴.

Şayet öldürülen kişi failin klanından başka bir klana mensupsa, öldürme eyleminin gerçekleşmesi üzerine katil ilk adımı atar ve karşı grubun haklı bir şekilde öç almaya kalkışmasının önüne geçmek adına babası veya erkek kardeşi aracılığıyla kendi sürüsünden bir ineği derhal ölenin yakınlarına gönderir¹⁶⁵. İneğin kabul edilmesi, öldürülenin yakınlarının uzlaşma için müzakerelere başlanmasını kabul ettiğine işaret etmektedir. Müzakereler iki klanın da yaşça büyük ve itibar sahibi dört veya beş üyesi tarafından yürütülür. Bir üçüncü klana mensup kimselerin de görüşmelere katılarak taraflara uyuşmazlığın barışçıl yollarla çözülmesini salık vermesine sıklıkla rastlanır. Müzakereler olumlu sonuçlanırsa katilin yakınları tarafından hazırlanan yiyecekler hep birlikte tüketilir ve bu ziyafet ortada artık bir düşmanlık kalmadığını sembolize eder.

Gönderilen ilk inek kabul edilmezse büyük olasılıkla ölenin yakınları intikam için katili öldürmeye karar verecektir. Ölenin yakınlarına gönderilen ilk inek sembolik bir önemi haizdir. Ancak katilin büyükbaş hayvanlarla ödemesi gereken asıl tazminat miktarının belirlenmiş bir üst limiti yoktur¹⁶⁶. Mutat olan tazminat miktarı

¹⁶¹ Ancak bu durumda dahi, yani öldürme eylemi kabile üyesi olmayan birine karşı ve hatta savaşta gerçekleşse bile katil, insan kanı akıtmış olduğu için törensel anlamda kirlenmiş kabul edilir ve arınmak için dört gün boyunca bir nehir kenarında kendini tecrit eder.

¹⁶² A.e., p. 111.

¹⁶³ A.e.

¹⁶⁴ Roberts, a.g.e., s. 47.

¹⁶⁵ Huntingford, a.g.e., p. 111.

¹⁶⁶ A.e., p. 112.

ise beşi dişi dördü erkek olmak üzere toplam dokuz büyükbaş hayvandır ve bu tazminatın belirlenmesinde ölenin cinsiyetinin bir önemi yoktur¹⁶⁷. Büyükbaş hayvanla yapılan ödemeye ek olarak genellikle öldürülen erkek için otuz; öldürülen kadın için ise on beş keçi daha verilir. Keçi ile yapılan ödemenin miktarı büyükbaş hayvanla yapılan ödemeye nazaran tartışmaya daha açıktır. Öldürme eyleminin niteliği, ölüm neticesinin kasten mi yoksa taksirle mi meydana geldiği ve aradaki düşmanlığın boyutu gibi başlıca etkenler keçi ile ödenecek olan tazminat miktarının belirlenmesinde başat rol oynamaktadır¹⁶⁸.

Uyuşmazlık, kararlaştırılan tazminatın ödenmesi ve karşı tarafın da ödemeyi kabul etmesi ile sona erdirilirse tazminat olarak alınan büyükbaş hayvanlar ve keçiler ölenin babası, ölenin annesi, evlilerse ihtiyaçları ile orantılı olarak evli değillerse yaş sıralamasına göre ölenin erkek kardeşleri ve son olarak varsa ölen kişi üzerinde hakkı olan diğer klan üyeleri arasında paylaşılır¹⁶⁹. Ölen kişi evli ise, kardeşlere verilen büyükbaş hayvanlardan biriyle kardeşlere verilen keçilerin tamamı sağ kalan eşin hakkıdır¹⁷⁰. Tazminat olarak alınan hayvanlar adeta ölenin terekesi gibi muamele görmektedir.

Öldürülen kişi öldüren ile aynı klana mensup ise süreç yukarıda anlatılandan oldukça farklı gelişmektedir¹⁷¹. Klanın bütün üyelerinin totemi aynı olduğundan klanın kendi kendini tazmin etmesi mümkün görülmez. Klan içi cinayette zarar gören ilkesel olarak klandır ve bu nedenle klanın kendinden intikam alması düşünülemez. Böyle bir durumda prensip olarak katilin tazminat ödemesi öngörülmemektedir. Ancak yine de örneğin öldürülen kişi çok fakirse ve geride eşi ile küçük çocuğu kalmışsa katilin sağ kalan eşe çocuğunu büyütebilmesi için bir büyükbaş hayvan

¹⁶⁷ A.e.

¹⁶⁸ A.e.

¹⁶⁹ A.e.

¹⁷⁰ A.e., p. 113.

¹⁷¹ Örneğin Afrika'nın bir başka göçebe çoban toplumu olan Nuerlerde aynı sülalenin bireyleri arasında anlaşmazlık çıkarsa tarafların arabuluculuk için yaşayan en yaşlı ortak atalarına müracaat etmeleri beklenir. Bkz.: Bates, a.g.e., s. 430.

vermesi beklenir. Ölenin geride kalan bakıma muhtaç küçük çocuğu yoksa herhangi bir ödeme yapılmaz¹⁷². Kendi klan üyelerinden birini öldüren kişinin törensel temizliği başka bir klan üyesinin öldürülmesinin sonuçlarından daha ağır bir şekilde etkilenmektedir: Kendi klanından birini öldüren katil, bir başka klana mensup iki kişiyi daha öldürüp o iki kişinin geride kalanlarının istediği tazminatı bizzat ödemedikçe törensel anlamda arınmış kabul edilmeyecektir¹⁷³. Böyle bir kuralın gerekçesini anlamak zor değildir. Kendi klan üyelerinden birini öldüren bir Nandi, diğer klanların nazarında kendi klanını gerek birey eksilterek gerek dayanışma ruhunu zedeleyerek güçsüz kılmış olmaktadır. Öyle görünüyor ki bu güçsüzlük Nandilere göre ancak başka klanlara mensup en az iki kişinin öldürülmesiyle dengelenmiş olacaktır. Güçsüzlüğün giderilmesi istenirken saf bir öldürme ile işlerin sürekli bir düşmanlığa varmaması da amaçlanmış ve bu nedenle törensel anlamda temizliğin kazanılabilmesi için aynı zamanda diğer klanlar tarafından istenen tazminatın ödenmiş olması şartı da aranmıştır.

g. Adi Hırsızlık

Hırsızlık, bütün toplumlarda olduğu gibi Nandilerde de sosyal dayanışmayı zayıflatan ve normdan sapma olarak kabul edilen bir davranıştır. Hırsızlık, bireyin ve/veya belirli bir grubun mülkiyet hakkına doğrudan bir müdahale olduğu için diğer norma aykırı davranışlardan farklı olarak hırsızın, zarar görenler tarafından doğrudan cezalandırılabilmesi ve gerekli görülürse kabile konseyi kararı ile neden olduğu zararı tazmine zorlanması prosedürleri geliştirilmiştir. Hırsızın kim olduğunun tespit edilemediği durumlarda devreye olayı aydınlatmak için uğraşan ve bir nevi dedektiflik yapan kimseler girmektedir¹⁷⁴. Hırsızın kim olduğu bu uğraşlara rağmen belirlenememişse meçhul hırsıza kamusal alanda lanet okunur; şüpheli kimseler

¹⁷² Huntingford, *a.g.e.*, p. 113.

¹⁷³ *A.e.*

¹⁷⁴ Bu kimseler aslında bir kahin olup, kehanet yoluyla hırsızın kim olduğunu ve çalınan şeyin yerini belirlemeye çalışmaktadırlar. Aynı kahin, örneğin büyücülük suçunda da olayı aydınlığa kavuşturmada kabile konseyine yardımcı olmaktadır.

varsa onlara da hırsız olmadıklarına ve eğer yalan söylüyor iseler başlarına kötülük geleceğine dair kendi kendini lanetlemeyi içeren bir yemin ettirilir¹⁷⁵.

Eşyası çalınan kimse hırsız suçüstü yakalarsa ona dayak atabilir hatta hırsız tek başına dövmeye gözü kesmezse yakınlarının yardımını alabilir¹⁷⁶. Hırsızlığın ilk yaptırımı böylece hak edilmiş ve kabul edilen bir davranış olarak mağdurun dövülmesidir. Eğer hırsız yediği dayak neticesinde yaşamını yitirirse yukarıda anlatılan “cinayet”e ilişkin prosedür işletilir. Çalınan şeyler herhangi bir zarar görmemişse ve bir eksilme de yoksa mesele böylelikle kapanır ve kabile konseyine intikal ettirilmez. Ancak, hırsız çaldığı şeyi bir süre saklamayı başarmış ve ondan yararlanmışsa talep üzerine kabile konseyi, şahitlerin ve diğer delillerin desteğiyle eylemi sabit görürülen hırsız çaldığı şeyin gerçek değerinin dört mislini zarar görene ödemeye icbar eder¹⁷⁷.

Kendisinden şüphelenilen kabile üyesinin, kabile konseyine başvurarak hırsız olmadığını ispat etmesi beklenir. Kabile konseyinin meseleyi incelemesi üzerine konsey başkanı şüpheliye “eğer şikayetçinin malını çalan kişi sensen başına hastalık gelsin” der. Bunun üzerine şüpheli hastalanırsa onun hırsız olduğuna kanaat getirilir. Şüphelide herhangi bir hastalık belirtisi görülmezse bu sefer konsey lideri şikayetçinin talebi üzerine genel bir lanet söylemi geliştirerek “şikayetçinin malını çalan her kimse onun başına hastalık gelsin” der. Bunun üzerine herhangi biri aniden hastalanırsa onun hırsız olduğu değerlendirilir¹⁷⁸. Hiç kimse hastalanmazsa herkes gibi kendisinden şüphelenilenlerin de masum olduğu kabul edilir.

Şüphelinin masumiyetini kanıtlamasının bir diğer yolu kabile konseyinin huzurunda sembolik önemi olan kalıplaşmış yemin metinlerinden birini kullanarak yemin etmesidir. Şüpheli, eline kuru bir odun parçası alarak “eğer ben çalmışsam şu elimdeki odun gibi kuruyayım” der veya bir ağaca mızrak fırlatarak “eğer ben

¹⁷⁵ A.e., p. 114.

¹⁷⁶ A.e.

¹⁷⁷ A.e.

¹⁷⁸ A.e., p. 116.

çalmışsam bu ağaç gibi delik deşik olayım” der ya da mızrak uçlarının üzerine basarak “eğer ben bir hırsızsam bu mızraklar bana batsın” der¹⁷⁹.

h. Büyükbaş Hayvan Hırsızlığı

Hayvan sürüleri servet biriktirmenin aracı ve bir statü göstergesidir. Ancak aynı zamanda hırsızlığa son derece elverişli olmaları nedeniyle varlıklı bir aileyi bir gecede yoksul bırakabilme potansiyelini de beraberinde taşır¹⁸⁰. Bu nedenle göçebe çoban toplumlar hayvan varlığına azami önem vermişler ve korunması için gerek geleneksel uygulamalarla gerek normlarla desteklenen tedbirler almışlardır. Hatta bazı hayvanların sırf rengi veya üzerindeki desen nedeniyle sembolik önem taşıdığı ve fazladan herhangi bir ekonomik önemi olmasa bile diğer hayvanlardan daha itibarlı kabul edilerek sürüde özellikle tutulduğu toplumlar gözlemlenmektedir.

Cinayet vakalarında olduğu gibi büyükbaş hayvan hırsızlıklarında da kabile dışından yapılan hırsızlıklar Nandilerce hırsızlık ve dolayısıyla norm ihlali olarak kabul edilmez. Böyle vakalar yağma akını olarak görülmektedir. Ancak kendi kabile üyelerinden birinin büyükbaş hayvanını çalmak Nandilerin nazarında utanç verici bir eylem olmakla birlikte “kendi halkını yağmalamak” demektir¹⁸¹. Büyükbaş hayvan hırsızlığı ile itham edilen kabile üyesi, bir kabile üyesinin mülkiyet hakkına saldırmanın yanında aynı zamanda kabile ruhu ve dayanışmasına da ciddi şekilde zarar vermiş olur ve bu nedenle adi hırsızların lanetlenmesinden daha ağır bir şekilde lanetlenir. Bu noktada konsey liderinin sarf ettiği sözler son derece açık ve ağırdır: “Falancanın sığırını çalmış olan adam ölsün, hem de tek başına ölsün, onun evlatları ve sığırları da ölsün, onun gölgesi (hayaleti) de ölsün¹⁸²”.

Her ne kadar büyükbaş hayvan hırsızlığına karşı yapılan lanetlemeler adi hırsızlıktan daha ağır olsa da, tazminat bakımından adi hırsızlıktan ayrılan spesifik bir çözüm bulunmamaktadır. Ancak bu durum bambaşka, daha büyük ve bütün

¹⁷⁹ A.e., p. 117.

¹⁸⁰ Bates, a.g.e., s. 192.

¹⁸¹ Huntingford, a.g.e., p. 118.

¹⁸² A.e.

kabileyi ilgilendiren bir probleme yol açmaktadır. Adi hırsızlıkta hırsızın tazminatını misliyle ve aynen ödemesi genellikle mümkün olmaktadır. Ancak büyükbaş hayvan hırsızlığı yapan kabile üyesi, tazminat olarak yine büyükbaş hayvanla ödeme yapmak durumundadır. Doğaldır ki tazminat ödemesi ne hırsızlık sonucu elde edilen hayvanlarla ne de hırsızın yakınlarına ait hayvanlarla yapılamamaktadır. Bu durumda geriye tek bir çare kalmaktadır. O da diğer kabilelerin birinden tazminat ödemesinde kullanılmak üzere büyükbaş hayvan çalınmasıdır. Ne var ki hırsızın böyle bir yola itilmesi, Nandilerin bütün bir kabile olarak diğer kabilelerin tepkisini çekmesine ve gerilimlerin artmasına neden olmaktadır¹⁸³. Büyükbaş hayvan hırsızlığının adi hırsızlıktan ayrılmasının ve bütün kabilede genel bir hoşnutsuzluk yaratmasının altında yatan esas neden budur.

1. Fiili Saldırı

Nandilerde fiili saldırı neticesinde oluşan yaralama vakalarının tazmini oldukça basitleştirilmiş prosedürlere tabidir. Yaralanan kişi tarafından kötüye kullanılmaya son derece açık bir kural olsa da Nandilerde kabile üyelerinden birini yaralayan kimse, söz konusu yaralanmanın derecesine bakılmaksızın ve kural olarak, yaralanan kişide saldırı nedeniyle oluşan yaraların tamamen iyileşmesine ve bütün ağrıların geçmesine kadar tüketmesi için ona et temin etmekle mükelleftir¹⁸⁴. Haksız fiilin neden olduğu zararlar bu şekilde tazmin edilmiş olur. Öldürme vakalarında görüldüğü gibi yaralama vakalarında da öncelikle yaralama fiilini işleyen kabile üyesi yakınlarından birini yaralanan kişi ile vakayı görüşmesi ve bir ön anlaşmaya varması için gönderir. Akabinde kabahatli kabile üyesi yaralıyı ziyaret eder ve ona bir miktar et götürür. Et götürme yükümlülüğü yaralanan kişi iyileşene kadar devam eder ancak yaralanan kişi kötü niyetli olarak et talebinde bulunmaya devam ederse bu durumda yaralayan, konuyu kabile konseyine taşıyabilir¹⁸⁵. Yaralanan kişinin, yaralı olması nedeniyle günlük işlerini yerine getirip geçimini devam ettiremeyeceği

¹⁸³ A.e.

¹⁸⁴ A.e., p. 120.

¹⁸⁵ A.e.

için iyileşene kadar bu duruma sebep olan kabile üyesinin ona et temin etmesi öngörülmüştür. Yaralanma son derece basit ve etkisi kısa süreli ise yukarıdaki prosedürler gündeme gelmez. Yaralama fiili neticesinde yaralanan kişi hayatını kaybederse yaralayan cinayetten sorumlu olacak ve yukarıda cinayet başlığında anlatılan tazminat prosedürlerini yerine getirmekle mükellef olacaktır. Yaralayan kişi yaralanan ölmeden önce ona ne miktarda ve ne süreyle et temin etmiş olursa olsun bu nedenle ölüm tazminatında herhangi bir indirimle gidilmez¹⁸⁶. Bu durum, et temininin yaralananın iş görememesinin bir karşılığı olarak verildiğini ve gerçek bir tazminat olarak kabul edilmediğini düşündürmektedir.

3. Yazılı Kodlar

YAZISIZ tutarlı kodların yazıya aktarılmasıyla yazılı kodlar oluşur. Yazısız tutarlı kodlar ne kadar tutarlı olursa olsunlar sonuçta bu kodların tek dayanağı ancak ve ancak kodları bilen ve uygulayan kişilerin kodları doğru anlayıp üçüncü kişilere doğru aktarması ve gerektiğinde doğru uygulayarak örnek oluşturmasıdır. Bu nedenle yazısız kodların aktarılması esnasında son derece özenli olmak gerekir. Ancak kodlar bir kere yazıya geçirilince herkes bu kodların varlığından haberdar olma ve dolayısıyla kendisine uygulanan normun somut olaya uygunluğunu denetleme imkanına kavuşur. Kodların yazıya geçirilmesi, hukuku daha öngörülebilir ve daha kolay denetlenebilir hale getirmektedir. Bu sayede kodlar, sadece hukuk uygulayıcılarının tekelinde kalmaz; okuma yazma bilen ve kodlara erişme imkanı olan herkes bu kodları hukuk bilgileri elverdiği ölçüde denetleyebilir. Ancak eski toplumlarda hukuk normları yazıya dökülse bile çoğu zaman onu uygulayacak olan uzmanların sırrı olarak kabul edilir ve sıradan insanların bu kodları öğrenmesi engellenir. Moğollarda yazıya aktarılan kodlar da dahil olmak üzere yasalar, yasaları uygulayacak olan uzmanların sırrıdır; bu nedenle son derece gizli tutulur¹⁸⁷.

Yazılı kodların ilk hallerinin göçebe toplumlarda izini sürmek için elimizde sınırlı sayıda kaynak var. Bunların başında Cengiz Yasası gelmektedir. Bu yasanın

¹⁸⁶ A.e.

¹⁸⁷ Alinge, a.g.e., s. 42.

asıl metni bugün elimizde değildir. Ancak bu yasanın bazı parçaları ve ikincil kaynaklarda geçen bazı bölümleri yazılı kaynaklara işlenmiştir. Cengiz Yasası bugün elimize ulaşmamış olsa da bu yasa esas alınarak hazırlanan, sadece Batı Moğolları arasında yürürlükte kalan ve orijinal metnine ulaşamadığımız Eski Tsaayin Biçik¹⁸⁸, 44 farklı boyun bir araya gelerek oluşturduğu ve bugün orijinal metnine tam olarak ulaşılan ve tercüme edilen 1640 tarihli Yeni Tsaayin Biçik (Oyrat Kanunları)¹⁸⁹, sadece Kuzey Moğolistan'da yürürlüğe girmesi için hazırlanan ve orijinal metnine ulaşılan Halha Cirom¹⁹⁰ bulunmaktadır. Bu başlık altındaki incelemenin temelini yukarıda andığım kanunlar oluşturacaktır. Göçebe çoban bir toplum tarafından oluşturulan ve elimize ulaşan, incelemeye müsait ayrıntılı yazılı kodlar bunlardır. Moğolistan'da uygulanmak üzere Çin tarafından çıkarılan kanunlar göçebe çoban bir toplumda uygulanmak üzere çıkarılmışsa da yerleşik tarım toplumu geleneğine sahip bir devlet tarafından çıkarıldığı için inceleme kapsamı dışında tutulmuştur. Ancak Çin tarafından çıkarılan kanunlar daha geniş bir çalışmada incelenmesi gereken kıymetli metinlerdir.

Yazısız tutarlı kodları incelerken elimizde bir yasa metni bulunmadığından belli başlı kodların somut uygulamalarını ayrı başlıklar altında ayrıntılı olarak anlatma ihtiyacı duydum. Elimizde yazılı bir kod olmadığı için böyle bir anlatım modeli gerekiyordu. Ancak yazılı kodları incelerken bu yola başvurmuyacağım. Çünkü bu kodlar birer yasa metnidir ve son derece açık kaleme alınmıştır. Bu kodların genel özelliklerini örnekler üzerinden giderek açıklamaya çalışacağım. Yazılı kodlar bakımından her bir yasal kurumu ayrı alt başlıklar içinde açıklamaya çalışmak çalışmanın bütünlüğünü bozacağından aşağıdaki belli başlı üç yasa metninden örnekleri kendi içinde ele alacağım.

a. Cengiz Yasası

¹⁸⁸ Tsaayin Biçik, yargıçlar kitabı demektir. Bkz.: A.e., s. 39.

¹⁸⁹ A.e., s. 41.

¹⁹⁰ A.e., s. 42.

Cengiz Han, Moğolları ve Türk soylu toplumları tek bir çatı altında toplayana kadar her bir boy kendine ait yazısız tutarlı kodlara göre yaşamaktaydı¹⁹¹. Cengiz Han, egemenliği altındaki bütün boyların kendi içinde birtakım farklılıklar gösteren yazısız kodlarla yönetilmesinin doğurabileceği sorunları gözeterek bütün boyları tek bir yasa altında toplamayı düşünmüş olmalıdır. Bu amaçla Cengiz Yasası vazedilmiştir. Cengiz Han’la birlikte bir millet olmanın bilincine kavuşan Moğollar ilk yazılı hukuk kodlarına kavuşmuştur¹⁹². Cengiz Yasasına duyulan saygı ve yasanın emirlerine ne şekilde itaat edildiği aşağıdaki alıntıda son derece açık bir şekilde ifade edilmiştir:

“... yürürlükte bulunduğu sıralarda yasanın görmüş olduğu saygı olağanüstü idi. Makrizi bu yolda şöyle demektedir (de Sacy S. 163 v. öt.): {Ölümü (Cengiz’in)nden sonra çocukları ve onların çocukları, ilk Müslümanlar nasıl Kuran’ın hükümlerine uymaya çalışmışlarsa aynı dakiklikle Yasa’nın emirlerini yerine getirmişlerdir. Bu onlar için bir nevi din mahiyetinde idi ve bunlardan birinin Yasa’ya aykırı hareket etmiş oldukları bilinmemektedir.} Cengiz Hanın ve ard gelenlerinin devletleri bakımından Yasa’nın önemi ne kadar yüksek tutulsa yeridir. Onun demir gibi hükümleri ile ulusun birliği korunabilmiş sükun ve intizam temin edilmiş ve böylece eşsiz fetihler için gereken önşartlar ortaya konulmuştur¹⁹³”.

Cengiz Yasası, yazılı olarak hüküm altına aldığı normları büyük ölçüde göçebe çobanların zaten uygulamakta oldukları yazısız kodlardan derlemiştir. Bu yönüyle yasa, geleneklere dayanarak toplumun yazısız tutarlı kodlarını yazılı kodlara dönüştürmüş ve böylece kodlara duyulan saygıyı artırmıştır. Ancak yazılı kodların düzenlenmesinde yazısız tutarlı kodların kısmen de olsa değiştirildiği ve yeniden düzenlendiği düşünülmektedir¹⁹⁴. Bu yönüyle Cengiz Yasası sırf bir kanun derlemesinin ötesinde bir kanun koyma faaliyetidir. Bu yasanın etkisi o kadar büyük olmuştur ki Cengiz İmparatorluğu’ndan sonra bile bozkıra hakim olan neredeyse diğer bütün göçebe çoban devletleri bu yasayı kendilerine model almışlardır.

¹⁹¹ A.e., s. 31.

¹⁹² A.e.

¹⁹³ A.e., s. 34.

¹⁹⁴ Chaliand, a.g.e., s. 103.

Cengiz Yasası son derece sert ve katı kurallar içermektedir. Bu sert normların yasada vazedildiği gibi katı bir şekilde uygulanıp uygulanmadığını anlamak oldukça zordur. Bunun için muhakeme kurallarının ve delillendirme sürecinin de dikkate alınması gerekmektedir. Cengiz Yasası'nda yer alan birtakım yazılı kodları göçebe çoban toplumun kendine has özelliklerini gözeterek incelemeye çalışacağım. Bunu yaparken her toplumda görülen genel geçer belli başlı normlardan ziyade göçebe çoban toplumlarda özel anlamı olan spesifik normları ele alacağım. Cengiz Yasası der ki:

“Kim kül veya su içine işerse ölümle cezalandırılır. Suya elleri daldırmak yasaktır; su almak için bir kap kullanmalıdır¹⁹⁵”.

Bu norm, toplum için yaşamsal önemi olan doğal kaynakların korunması amacına hizmet etmektedir. Küle işemenin cezasının ölüm olması günümüz perspektifinden bakıldığında korkunç görünmektedir. Bu normun şamanizm veya bir takım mistik düşüncelerin etkisiyle kaleme alındığını düşünüyorum. Günümüzde de Anadolu'da özellikle Yörükler arasında ateşe/küle veya temiz suya işemenin son derece kötü bir davranış olduğu inancı yaygındır. Eski Türkler ve Moğollar ateşi ve suyu kutsal kabul etmiş olmalılar. Ateş ve su bozkır yaşamı için oldukça önemlidir. Bu iki önemli unsurun bu düşüncelerle sert bir ceza öngörülerek korumaya alınması bu açıdan bakıldığında anlaşılabilir. Ayrıca kutsal kabul edilen nesnelere yasada öngörüldüğü şekilde bir saygısızlık yapılması sıklıkla karşılaşılan bir durum olmasa gerektir. Bu bakımdan normun asıl amacının toplumun kutsal kabul ettiği değerlerin yazılı olarak ifade edilmesi olduğunu düşünüyorum. Yine Cengiz Yasası'nda:

“Birlik önderleri hükümdardan başka kimseye başvuramazlar, yoksa ölümle cezalandırılırlar. İzin almadan yerini değiştiren de ölümle cezalandırılır¹⁹⁶”.

¹⁹⁵ Alinge, **a.g.e.**, s. 143-144.

¹⁹⁶ **A.e.**, s. 145.

hükümü yer almaktadır. Bu normun amacını yukarıda göçebe çobanların toplum yapısını incelerken ve tabiiyet unsurunu açıklarken ele almıştım. Toplum düzeni için izinsiz olarak bir noyandan başka bir noyana iltihak etmenin kargaşaya ve çözülmeye neden olacağı Cengiz Han tarafından düşünülmüş olmalı ki yazılı olarak böyle bir eylemin idam cezası ile cezalandırılacağı hüküm altına alınmıştır.

Cengiz Yasası'nda yer alan bir diğer dikkat çekici madde şudur:

“Cengiz Han'ın oğlu Çağatay, Yasa'ya uyulmasına dikkat etmelidir”¹⁹⁷.

Bu madde günümüz kanunlarında yer alan “bu kanunu bakanlar kurulu yürütür” şeklindeki yürütme maddesine benzemektedir. Yasaya uyulmasının dikkat edilmesini içeren hüküm, yasanın yürütmesinin sağlanmasını, yasaya aykırı uygulamaların tespit edilmesi halinde yasanın öngördüğü şekilde yine yasanın verdiği yetkiye dayanarak gereğine tevessül edilmesi anlamına gelmektedir. Böylece yasa, devlet yönetimine ilişkin bir kuralı yazılı olarak hüküm altına almış olmaktadır.

Yine Cengiz Yasası'nda at hırsızlığına ilişkin ceza normu içeren bir düzenleme bulunmaktadır. Buna göre yanında çalıntı bir atla yakalanan kişi, çalıntı atı sahibine geri vermeli, bunun yanında çalıntı ata eşdeğer 9 atı da ceza olarak mağdura teslim etmelidir. Sanığın ekonomik durumu bu cezayı karşılamaya elverişli değilse at yerine çocuklarını vermesi gerekir. Çocuğu da bulunmayan sanığın koyun gibi kesilmesi gerektiği hüküm altına alınmıştır¹⁹⁸. Atın göçebe çoban toplumlar bakımından önemine yukarıda değinmiştim. Nandilerde büyükbaş hayvan hırsızlığı şeklindeki özel düzenleme Cengiz Yasaları'nda karşımıza at hırsızlığı şeklinde çıkmaktadır. Bu hal tarzı bozkırın özel koşullarından kaynaklanmış olmalıdır. Burada suçun cezası bakımından terditli bir uygulamaya gidildiği anlaşılmaktadır. Normun ilk amacı çalıntı atın sahibine iadesi yanında 9 misli atın da tazminat olarak mağdura verilmesini sağlamaktır. 9 at teslim etme borcunun kamusal otorite yerine mağdura

¹⁹⁷ A.e.

¹⁹⁸ A.e.

yönelik olması dikkat çekicidir. Bu düzenlemenin pratik sonucu suçlunun affedilmesi bakımından yetkinin mağdurda olması olabilir. Bu suçun genellikle tek bir at çalmakla işlenmeyeceğini düşünüyorum. Bu durumda bir gecede yüzlerce at çalan birinin yasanın öngördüğü ceza miktarını karşılaması mümkün görünmemektedir. Bu nispette çocuğa sahip olunması ve onların mağdura verilmesi pratikte söz konusu olamayacağından failin cezası mutlak bir şekilde koyun gibi kesilmek olacaktır. Uygulanması olası görünmeyen bu tazminat düzenlemesini ihdas eden yasa koyucunun amacı da at hırsızlarının koyun gibi kesilmesini sağlamak olmalıdır.

Cengiz Yasası'nda bir takım tavsiyeler bulunmaktadır ve bunlara uyulması herkese emredilmiştir. Ancak her toplumda karşımıza çıkan basit tavsiyelere uymamanın cezası Cengiz Yasası'nda ölümdür¹⁹⁹. Ayrıca bu şekildeki düzenlemeler genel bir çerçevede yapılmış ve neyin norma uygun tipik davranış olduğu açıkça ifade edilmemiştir. Normun ne şekilde uygulanacağı uygulamacılara bırakılmış görülmektedir. Örneğin yasa hain olmamayı emreder ve hainliğin cezası ölümdür. Ancak hainliğin ne olduğu yasada gösterilmiş değildir.

Yine Cengiz Yasası, eski Türkler'in çok bilinen bir miras hukuku düzenlemesini yazılı kod haline getirmiştir. Mirasın paylaşılmasına ilişkin bu hükme göre en büyük erkek evlat küçüklerden daha fazla pay alır; en küçük erkek evlat daha az pay alır ancak babasının yurdunu devam ettirme ödevi ona düşer ve babasının yurdu bu nedenle en küçük erkek evlada kalır²⁰⁰.

Cengiz Yasası, birçok alanı birlikte düzenleyen bir kanun derlemesi gibidir. Ceza hukuku, medeni hukuk, askeri düzenlemeler, idari düzenlemeler, devlet yönetimi gibi birçok alanda hükümler içermektedir. Bütün bu hükümler eski yazısız tutarlı kodların teyidi niteliğindedirler. Eski örf ve adet hukukunda bulunmayan bazı düzenlemelerse Cengiz Yasası'na hakim olan ilkelere uygun olarak ilk elden vazedilmiştir. Cengiz Han, Yasa'nın sadece Moğollar arasında değil ele geçirilen

¹⁹⁹ “Yasa, birbirini sevmeyi, zina işlememeyi, çalmamayı, yalan yere tanıklıkta bulunmamayı, hain olmamayı, ihtiyarları ve fakirleri korumayı emreder. Aykırı eylemler ölümle cezalandırılır”. Bkz.: A.e., s. 145.

²⁰⁰ A.e., s. 146.

bütün ülkelerde yürürlüğe girerek uygulanmasını istemiştir²⁰¹. Bununla hedeflenen esas amaç devlet yönetimi bakımından önemli gördüğü posta teşkilatının kurulması, savaştan kaçanların cezalandırılması gibi düzenlemelerin bütün ülkede hayata geçmesi olmalıdır. Zira Moğol olmayan veya göçebe çoban bozkır kültüründen gelmeyen uyrukların özel hukukuna ilişkin meselelerin Cengiz Yasası'na göre çözüldüğüne dair bir örneğe rastlamadım.

b. Eski Tsaayin Biçik

Bu yasanın orijinal metni ele geçirilememiştir. İkincil kaynaklarda yer alan bilgilerden yasanın içeriği hakkına sınırlı bilgi sahibi olabiliyoruz. Bu yasanın önemi Cengiz Han'ın ölümünden sonra dağılma sürecine giren göçebe çobanların bir kısmının tekrar siyasi bakımdan birleşmeleri sonucu²⁰² hayata geçirilmesinde yatmaktadır. Batı Moğolları içinde kalan 4 farklı boy bir araya gelerek bir birlik oluşturmuşlar ve Eski Tsaayin Biçik'i meydana getirmişlerdir. 1640 tarihli yeni Tsaayin Biçik'in yürürlüğe girmesiyle bu kanun önemini yitirmiştir²⁰³. Bu kanundan kişinin bedeninin dahi uyrukluk işareti olarak kabul edilmesi bakımından ilgi çekici şu düzenlemeyi aktarmak istiyorum:

“Eğer Kalmükler birbirleriyle kavga ederken biri diğerinin saç örgüsünü çeker veya onları koparırsa, örgüler hükümdara ait olduğu ve uyrukluğun bir işareti bulunduğu için bu, cezayı gerektiren bir fiildir. Ama bir kimsenin örgüsünün etrafında serbest ve upuzun saçları varsa, bunu herkes ceza görmeden çekiştirebilir, çünkü onun kendi saçıdır ve hükümdarın saçı sayılmaz²⁰⁴”.

Bu düzenleme göstermektedir ki Moğollarda görülen spesifik bir saç örgüsü uyrukluk işareti olarak kabul edilir ve sırf bu nedenle saç örgüsüne yönelik eylemler doğrudan hükümdara yönelmiş sayılır. Hatta bu saçlar, bireyin saçı değil hükümdarın saçı sayılır ve bu saça karşı yapılan eylemler hükümdara karşı yapılmış kabul edilir.

²⁰¹ A.e., s. 33.

²⁰² A.e., s. 40.

²⁰³ A.e.

²⁰⁴ A.e., s. 146-147.

Bu düzenleme ile erken devletin unsurlarından olan tabiiyet unsurunun ve onu simgeleyen ögelerin ne derece önemli kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bir başka ilgi çekici düzenleme kadınlara ve kadınların konut dokunulmazlığına verilen değeri göstermesi bakımından önemlidir:

“Kulübede kendi yerinde, yani kapının sağ yanında ocağın arkasında ve yatağın ayak ucunda oturan bir kadına kimse dokunmamalıdır; o bir yabancıya küfredebilir, hatta kadın istediği gibi ona odun veya ev eşyası fırlatabilir. Ama kavgada yerinden ayrılırsa, hele kulübeden dışarı çıkarsa hakkını kaybeder ve hakaretlerinden ötürü gerektiği gibi cezalandırılabilir²⁰⁵”.

Bu düzenleme belirli koşullarla sadece kadınlara tanınan bir dokunulmazlık hakkı düzenlemesidir. Kendi konutunda bulunan kadının dokunulmazlık hakkı, yasa ile düzenleme altına alınmıştır. Bunun yanı sıra kadın konutunda bulunduğu sürece muhtemelen kendisine doğru gelmekte olan yabancıya odun gibi materyalleri fırlatma hakkına sahip kılınmıştır. Kadının gerçekleştireceği bu eylemler ona bir ceza tehdidi olarak geri dönmeyecektir. Bu düzenlemeyi kadının kendisine yönelik haksız eylemler karşısında meşru bir savunma hakkı olarak okuyabiliriz. Ancak bu savunma hakkı kadının konutunda bulunduğu süre ile sınırlıdır. Sınırı aşan ve yerini terk eden kadın ayrıcalıklı konumunu yitirmekte ve üçüncü kişilere karşı işleyeceği eylemlerden ötürü herkes gibi cezalandırılmaktadır. Yine yalnız kadınlara tanınan başka bir ayrıcalık daha bulunmaktadır:

“Bir kadın bir hükümdara gider ve kendisine veya yakınlarına verilmiş bir cezanın affı için ricada bulunursa, karşı cinse duyulan saygıdan ötürü genel olarak küçük cezalar affedilir. Büyükleri ise yarı yarıya indirilir²⁰⁶”.

Bu düzenlemeler göçebe çoban kültüründe kadının yüksek konumunu göstermesi bakımından önemlidir. Hükümdarın cezaları affetme veya ceza miktarını

²⁰⁵ A.e., s. 147.

²⁰⁶ A.e.

indirme yetkisinin yazılı kodlarla teyit edilmiş olması bireylerin hak arama hürriyetlerinin yazılı ifadesi olmakla ayrıca önem arz etmektedir.

c. Yeni Tsaayin Biçik (Oyrat Kanunları)

1640 yılında 44 farklı Moğol aşiretinin liderleri toplanarak bir Moğol kurultayı oluştururlar ve bu kurultayda bir takım siyasi kararlar alınır. Alınan bu kararlar daha sonra Tsaacın-Biçik adı verilen bir kitapta toplanır²⁰⁷. Adeta bir meclis gibi çalışan kurultayda ortak dış politika esasları belirlenir²⁰⁸, içte birliği sağlamaya yönelik kararlar alınır; ortak hareket edilerek Moğollar arasında bir uyanış meydana getirme amaçlanır²⁰⁹. Bu kararların arasında, siyaset ve yönetime ilişkin kararların dışında birliğe katılan her bir liderin kendi egemenlik alanında uygulayacağı hukuk normları da yer almaktadır. Ayrıca meclise katılan liderlerin her biri, mecliste alınan kararları bizzat uygulamak zorundadır²¹⁰. Normların uygulanmasından her bir aşiret lideri kendi egemenlik alanında bizzat sorumlu olsa da bir takım basit kararların alınmasına ilişkin yetkilerini kendilerine bağlı daha düşük rütbedeki ikincil reislere devretmiş olmalıdır. Örneğin sıradan bir reisin kendi tebaasından suçlu gördüğü birini kendisinin de bağlı bulunduğu üst dereceli aşiret liderine bilgi vermeden öldürmesi yasak kılınmıştır. Aksi halde yüklü bir miktarda para cezası ödemek zorunda kalır²¹¹. İdam yetkisi bulunan liderlerin ise bu yetkilerini muhakeme sürecini yürütmeden kullanamayacakları hüküm altına alınmıştır²¹². Yani yargısız infaz kesin olarak yasaktır. Bu kanun, bugün özel hukuk ve kamu hukuku şeklinde ikiye ayırdığımız birçok düzenlemeyi bir arada içermektedir. Meclise katılan liderlerin üstün konumlarını onaylaması itibarıyla ayrıca önemli bir politik işlev yerine getirilmiş olmaktadır. Bu kanun ileride Galdan Boşgot tarafından kısmen tekrar

²⁰⁷ A.e., s. 11.

²⁰⁸ Örneğin kurultaya katılan bütün aşiretlerin ortak düşmanı kabul edilen Mançulara karşı Halha-Oyrat Birliği kurulmasına ilişkin karar alınmıştır. Bkz.: Kalan, a.g.e., s. 34.

²⁰⁹ A.e., s. 18.

²¹⁰ Vladimirtsov, a.g.e., s. 254.

²¹¹ A.e., s. 257.

²¹² A.e., s. 235.

düzenlenecek ve yapılan eklemeler neticesinde Cungan Hanlığı'nın anayasası haline getirilecektir²¹³. Kanun özü itibariyle toplumun ihtiyaçlarına cevap veren ve kanunun yürütülmesini devlet otoritelerine bırakan bir normlar bütünüdür. Ancak bazı suçlar ve özel hukuka ilişkin hakların takibi bakımından bireylere kendiliğinden ihkak-ı hak tanıdığı düzenlemeler de bulunmaktadır. Örneğin bazı özel şartlarla birlikte malı çalınan mağdur mahkemeye başvurmadan çalınan malını tekrar elde etme hakkına sahiptir. Ya da mahkemede haklı bulunan alacaklı, verilen hükmün infazını kendisi yerine getirebilir²¹⁴. Aşağıda bu kanunlarda düzenlenen belli başlı hukuk normlarını incelemeye çalışacağım. Bu incelemeyi yaparken bütün toplumlarda genel kabul gören ve günlük yaşamda sıklıkla karşılaşılabilen uyuşmazlıklara çok farklı çözümler getirmeyen “bir şeyi ödünç alan kimse onu kaybederse, bunu borçluya tazminle yükümlüdür²¹⁵” gibi temel düzenlemeleri ele almayacağım. Özellikle incelemek istediğim normlar göçebe çoban toplum düzenini ilgilendiren spesifik suçlara ve hukuki ihtilaflara ilişkin olacak.

Oyrat kanunlarının büyük aşiret liderlerinin toplanarak ortak karar almaları neticesinde ortaya çıktığını ve bu kararları uygulamanın her bir liderin görevi olduğunu yukarıda açıklamıştım. Bu kanunların merkezi otoriterinin kararı olmaksızın değiştirilmeden uygulanmasını temin etmek bakımından kanun kendini korumaya almıştır. Şöyle ki, kanunda:

“Kanunları değiştiren bir büyük bey 10 deve ve 100 at, ortanca bey 5 deve ve 50 at, küçük bey de bir deve ve 3 x 9 hayvan ceza olarak keser²¹⁶”.

hükmü yer almaktadır. Bu hükmün amacı kanunun uygulanmasından sorumlu olan reislerin ve onlara bağlı küçük reislerin silsile halinde kanunları tadil etmelerinden sorumlu tutulmalarıdır. Kanunu değiştiren her reis kendi konumuna göre artan

²¹³ Kalan, **a.g.e.**, s. 77.

²¹⁴ Alinge, **a.g.e.**, s. 124.

²¹⁵ **A.e.**, s. 147.

²¹⁶ **A.e.**, s. 152.

oranlarda cezalandırılmaktadır. Reislerin konumuna göre artan kademeli ceza sistemi hiyerarşik düzenin katılığına işaret etmektedir. Kanun koyucu irade, bozkırda merkezi otoriteden uzak ve ademi merkeziyetçi eğilimlerin yoğun olduğu göçebe çoban hukuk düzeninde uygulayıcıların keyfi hareket ederek kanunları tadil etme riskini yüksek görmüş olmalı ki böyle bir düzenlemeye gitme ihtiyacı duymuş. Oyrat kanunlarında ifadesini bulan hükümlerin genellikle kurulan sistemi korumaya dönük olduğu, kanun koyucunun ikincil önemde gördüğü kişiler arasındaki basit ihtilafları çözmeye yönelik düzenlemelere pek fazla yer vermediği anlaşılmaktadır. Bu durum hukuki öncelik ilkesi bakımından kabul edilebilir bir tutumdur. Ayrıca Oyrat kanunlarında, her reisin idari görevlerinin yanı sıra aynı zamanda yargıçlık görev ve yetkisini de haiz olduğu²¹⁷ yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden ayrılmadığı görülmektedir.

Bozkır yaşamının zorluğuna ve düşman unsurların saldırılarına her zaman açık olduğuna yukarıda değinmişim. Bu nedenle olası bir düşman saldırısına her zaman hazırlıklı olunması ve hızlıca tedbir alınması gerekmektedir. Aksi takdirde toplumun bütün varlığı birkaç saat içinde yok olabilir. Aşağıdaki düzenleme bu hususlar göz önünde bulundurularak kaleme alınmış olmalıdır:

“Bir düşman kalabalığı görüp de haber vermeyen kimsenin malları yağma edilir ve kendisi çoluk çocuğu ile birlikte köle olur. Alarm halinde herkes silahlı olarak beyinin karargahına gitmek mecburiyetindedir, yoksa ceza olarak mallarını ve hürriyetini kaybeder. (...) Bir baskını duyup da yardıma koşmayan kimse ileri gelenlerden birisi ise, mallarının yarısını, orta halli birisi ise 9 hayvan, fakir birisi ise 5 hayvan ceza olarak verir²¹⁸.”

Bu düzenleme ile düşman unsurlarının geldiğini gören her bireye pozitif bir yükümlülük yüklenmektedir. Bu yükümlülüğe aykırı davranmanın yaptırımı köle olmaktır. Ayrıca ceza, norma aykırı davranan şahsın birinci derece yakınlarına doğrudan sirayet etmektedir, onlar da aynı cezaya çarptırılır. Suçta ve cezada şahsilik ilkesi kabul edilmemiştir. Baskını duymasına rağmen yardıma gelmeyenlerin de

²¹⁷ “Verilen şeyler her boyun yargıçlık vazifesi gören beyine aittir.” Bkz.: A.e., s. 153.

²¹⁸ A.e.

cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Bu ceza da failin statüsüne göre belirlenmektedir. Bu düzenleme ile toplumun tabakalı bir toplum olduğu ve bu tabakaların en az üç katmandan oluştuğu hüküm altına alınmış olmaktadır: Toplumun ileri gelenleri, orta halliler ve fakirler. En ağır yaptırım toplumun ileri gelenleri için öngörülmüştür. Durumu daha zayıf olan orta halli ve fakir bireyler kademeli olarak daha az cezaya maruz kalmaktadır.

Oyrat kanunlarında beylere (reislere) karşı işlenen suçlar düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler genellikle beylere karşı hakaret edilmesinin önlenmesi ve beyin üstün konumunu aşağılayacak davranışların önüne geçilmesini amaçlar. Verilecek cezalar, esasen failin toplumsal konumuna göre²¹⁹ belirlendiği gibi kendisine karşı suç işlenen beyin statüsüne göre²²⁰ de belirlenebilmektedir. Bu suçlarla korunmak istenen, beyin iktidarı ve dolayısıyla toplumsal örgütlenme yapısıdır.

Kız kaçırma eylemi suç olarak düzenlenmiştir. Burada cezanın belirlenmesi noktasında kaçırılan kızın konumu öne çıkmaktadır. Kız yüksek sınıfa mensupsa cezası 7 deve, orta sınıfa mensupsa 5 deve, fakir sınıfa mensupsa 1 deve olarak belirlenmiştir²²¹. Evli bir kadının kaçırılmasının cezası daha ağır olmakla birlikte bu noktada esas, kaçırılan kadının kocasının sosyal statüsüne göre belirlenen kademeli ceza sistemidir. Tabakalı toplum yapısı gerek fail bakımından gerek mağdur bakımından cezaların bireyselleştirilmesi aşamasında belirgin bir rol oynamaktadır. Eşitsizlikçi toplum ilişkileri yazılı kodlarla pekiştirilmiş görünmektedir. Bu çerçevede kanun önünde eşitlikten söz etmek mümkün değildir.

Oyrat kanunlarında adam öldürmenin cezası idam değildir. Kural olarak adam öldürmenin cezası bir kişilik tam teçhizatlı bir zırhla birlikte yine tam teçhizatlı silah ve 9x9 hayvan vermektir²²². Bu ceza failin eylem sırasında ayık veya sarhoş olması,

²¹⁹ “Bir beyin ateş yeri alanı içine kim bir kazık çakarsa ceza olarak 6x9 hayvan vermek mecburiyetindedir. (...) Aynı işi yapan fakir bir kimse bile hiç olmazsa 9 hayvan verir”. Bkz.: A.e., s. 154.

²²⁰ Kendisine hakaret edilen beyin büyük bey, ortanca bey ve küçük bey olmasına göre cezalar kademelendirilmiştir. Bkz.: A.e., s. 153.

²²¹ A.e., s. 156.

²²² A.e., s. 157.

maktulün tasarlanarak veya tuzağa düşürülmek suretiyle öldürülmesi, ölen kişinin ileri gelen bir kişi veya köle olması, doğrudan kastla veya kavga ederken kastın aşılması suretiyle ölüm neticesinin gerçekleşmesi, av esnasında av hayvanı yerine birinin yanlışlıkla öldürülmesi, failin akıl bakımından malul olması, ölümün sahipli bir hayvanın hareketi nedeniyle vuku bulması gibi çeşitli ihtimaller kapsamında artırılıp indirilmektedir. Her bir ihtimal ayrı yasa normu şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca topluluk cezası şeklinde yaptırım içeren düzenleme de bulunmaktadır. Buna göre,

“Meskun olan bir yerde bir kimse öldürülmüş olarak bulunursa veya böyle bir yerde bir kimse bir çukura düşerek ölürse, buranın sakinleri ölenin varislerine bir at ve 9 hayvan tazminat olarak vermek mecburiyetindedirler. O çevrede insan yok da yalnız hayvanlar varsa, ölenin hısımları tazminat olarak bu hayvanlardan alabilirler²²³”.

Bu düzenleme göstermektedir ki insan öldürme suçunda belirli şartların varlığı halinde şüpheden sanık yararlanmaz. Tam tersine suç mahallinde şüpheli olarak bulunan herkes belirli bir tazminat ödemekle yükümlü tutulur. Ayrıca çevrede insan yoksa ve tazminat olarak alınabilecek hayvan varsa ölenin yakınları kendiliğinden hak arama yoluna giderek öngörülen ceza miktarı kadar hayvanı alıp götürebilmektedir. Bu düzenlemeler, kanun düzenlemelerinin uygulanması için yargı kararı alınmasının gerekli olmadığını, norma uygun tipik davranışın gerçekleşmesi üzerine zarar görenin kendiliğinden ilgili norma göre karar vererek yine kendisinin kararı infaz edebileceğini göstermektedir. İnfazdan sonra ilgili şahıs eylemin norma uygun olmadığını veya normun uygulamasının hatalı olduğunu ilgili merciler önünde elbette ileri sürebilecektir. Doğrudan doğruya yargı görevi görenlere hitap etmeyen, onların önlerine gelen olaylarda uygulayacakları hukukla birlikte vatandaşların bir suça maruz kaldığında kendisinin suçluya ne yapabileceğini ya da suçludan ne alabileceğini söyleyen normların varlığı ve bu normların özellikle kamu görevlilerine veya yargı görevi ifa edenlere değil herkese seslenerek “şu suça maruz kalırsan

²²³ A.e., s. 158.

eylemi gerçekleştiren den şunu alabilirsin” şeklinde düzenlemeler içerdiği dikkate alındığında bu düzenlemelerin öteden beri toplum yeleri tarafından uygulanagelen yazısız tutarlı kodların yazılı hale getirildiğini düşündürüyor. Bu normlar yazısız tutarlı kodlar şeklinde zaten toplumun itibar ettiği düzenlemeler olmasa idi bütün bu düzenlemelerin yargıçlara hitaben kaleme alınması ve uygulanmasının öncelikle yargı görevi görenler tarafından gözetilmesi gerekirdi. Kaldı ki normlar toplumda öteden beri uygulanagelen düzenlemeleri içerdiği için kendiliğinden hak arama toplumsal bir problem yaratmamış görünüyor. Toplumda karşılığı olmayan normlar ilk defa ihdas edilmiş olsa idi basit suçlar için öngörülen düzenlemeler dahi kanunun uygulanması aşamasında büyük sorunlara neden olabilecektir. Oysa kanun düzenlemesine göre insan öldürme suçunda bile ölenin yakınları suçtan doğan zararın giderilmesi amacıyla tazminat olarak ödenmesi gereken hayvanları dahi kendiliğinden alabilmektedir.

SONUÇ

Binlerce yıldır yeryüzünün birçok yerinde farklı toplum yapısına sahip insan grupları varlığını sürdürmektedir. İlk bölümde ele aldığım toplum türleri, değişik toplum türlerinin ekonomik geçim kaynakları esas alınmak suretiyle belirli bir takım sınıflandırmaya tabi tutulmasıyla tespit edilmiştir. Her bir tekil toplumsal yapının diğerlerinden farklı örgütlenme türü ve seviyesi vardır. Toplumsal örgütlenmenin her düzeyi, diğer toplumlarla gelişmişlik seviyesi kıyaslanmaksızın toplumun ihtiyaçlarına cevap verebildiği ölçüde başarılıdır. Toplumsal örgütlenme düzeyleri yukarıda ayrıntısıyla izah ettiğim belirli unsurlar çerçevesinde belirli bir yoğunluğa eriştiğinde artık erken devlet aşamasına erişildiğinden bahsedilir. Ancak bütün toplumsal örgütlenmelerin erken devlet aşamasına ulaşması beklenmediği gibi bu gerekli de değildir. Ne var ki devletleşme istenci olmasına rağmen çeşitli nedenlerle devletleşememe, toplumsal örgütlenme bakımından bir başarısızlık olarak kabul edilebilir. Böyle bir istenci olmayan, toplumsal ihtiyaçları karşılayan ve mevcut yapılarını muhafaza eden devletsiz toplumlar için devletleşmemiş olmak bir başarısızlık olarak kabul edilemez.

Devletleşmeyi açıklayan ve devletleşme sürecinin aslında nasıl olabileceğinin insanın zihninde canlandırılabilmesini sağlayan birçok teori bulunmaktadır. Bunların bir kısmı tutarlı ve örnekleri gözlemlenebilen teorilerdir. Bir kısmı ise birtakım varsayımlara dayanır. Bu teoriler, ancak belirli bir toplum türünün kendine özgü koşulları göz önünde bulundurularak denetlenebildiği ölçüde bilimseldir. Tarihte değişik zamanlarda farklı coğrafyalarda pek çok devlet ortaya çıkmıştır. Bu devletlerin bir kısmı çevresinde var olan devletleri örnek alarak gelişmişken bir kısmı çevresinde mevcut herhangi bir devlet olmaksızın gelişmiştir.

Göçebe çoban yaşam biçimi ve ekonomisi, bugün göçebe çoban olarak adlandırılan toplumların belirli bir zaman dilimi içinde varlıklarını sürdürebilmek ve doğa ile olan mücadeleden başarılı çıkabilmek için doğanın meydan okumasına gösterdikleri bir tepki veya uyumlanmadır. Böylece bu toplumlar nüfuslarını artırmış ve yine Toynbee'nin kuramında bahsettiği türden bir başka meydan okuma olarak

farklı coğrafi bölgelere yayılabilmişlerdir. Göçebe çoban yaşamı bu toplumlar bakımından geçilmesi gereken bir dönem olmuştur. Bu dönemi daha fazla sürdürmenin bir faydasının olmadığını anladıklarında kimi toplumlar radikal bir şekilde geçim tarzlarını değiştirirken kimileri de olumsuz sonuçlara neden olacağını bilseler dahi geleneksel göçebe çoban yaşamlarını sürdürmede ısrarcı olmuştur. Gerektiğinde yerleşikleşmekten çekinmeyen ve yerleşik tarım toplumuna dönüşen göçebe çoban toplumlar artık göçebe çoban toplumu olarak kabul edilemez. Ancak binlerce yıllık göçebe çoban yaşamının getirdiği kültürel mirasın izleri yerleşikleşmeyle hemen silinmez. Göçebe çoban kültürel mirasının üzerine yerleşik tarım kültürü eklenir. Göçebe çoban kültürel izleri eski göçebe çoban yeni yerleşik tarım toplumunun birçok kurumunda izlerini günümüze kadar sürdürmüştür. Örneğin bireyin kendi adaletini kendisinin sağlayabileceği, hakkı olanı almak için kamusal otorite dahil hiçbir otoriteden yardım almasına gerek olmadığı gibi bunun bir zayıflık göstergesi olduğu anlayışı bunlardan biridir. Birçok göçebe çoban toplumunda herkes kural olarak istediği yere kolayca ulaşabilir ve herkes aslında birer savaşçı ve askerdir. Böyle bir toplumda, bozkırın ortasında kamusal mercilere erişimin zorluğu da eklenince bireyin kamusal otoriteye başvurmak yerine bizzat hak arama yolunu seçmesi anlaşılabilir. Ancak kendiliğinden hak arama, günümüzde toplumsal barışı bozan bir unsurdur.

Göçebe çoban toplumu, ilk bölümde değindiğim diğer toplum türlerinden, özellikle yerleşik tarımcı toplumlardan izole şekilde varlığını sürdürebilen bir toplum değildir. Bu bakımdan göçebe çobanlar tarımı, yerleşik yaşamı ve çevresindeki toplumlar devletleşmiş ise yerleşik devlet düzenini gözlemlene imkanına sahip toplumlardır. Oppenheimer'a göre göçebe çoban toplumlar sınırları belirlenmiş bir toprak parçasını işgal etmiş olmanın dışında devlet olmanın pek çok ögesini içinde barındırma potansiyeline sahip toplumlardır¹. Ancak kanımca göçebe çoban toplumlar belirli bir toprak parçasını işgal etmiş toplumlardır. Zira göçebe çobanlar belirsiz güzergahlarda yeryüzünü dolaşan gezginci toplumlar değildir; sınırları az çok

¹ Oppenheimer, a.g.e., s. 54.

çizilmiş bir kara parçasında belirlenmiş güzergahları takip ederek göçebe çoban yaşamı sürdüren ve fırsatını bulduğunda diğer toplumların egemenliğinde bulunduğu bilincinde olduğu topraklara yağma için seferler düzenleyen toplumlardır. Yani göçebe çoban toplumların belirli bir ülkeselliği vardır.

Göçebe çoban toplum yapısı, erken devlet ile gelişmiş devlet arasındaki sınırı aşma noktasında birtakım sorunlara yol açmaktadır. Ancak bu sorunlar aşılmaz değildir. Sorunların aşılması için toplumsal yapının değişmesi; yani ya göçebe çoban toplumun yerleşik bir topluma dönüşmesi ya da yerleşik toplumlarla ortak bir sosyal, ekonomik ve siyasal sistem kurulması gerekli olmaktadır². Göçebe çobanlar bu dönüşümü sağlayabilecek derecede güçlü bir liderliğe ve toplumsal örgütlenme yapısına sahip olmayı başaramamışlardır. Zira göçebe çoban erken devletlerinin mevcut toplumsal düzenlerini koruyarak uzun süre ayakta kalması beklenemez. Göçebe çoban erken devletlerine bağlı unsurlar kolayca birlikten ayrılmaya veya kendi aralarında alternatif birlik oluşturup isyan etmeye son derece yatkındırlar ve eninde sonunda bu girişimler başarı ile sonuçlanır ve yeniden, birliği meydana getirmiş unsurların aşağı yukarı denk güçlerde olduğu eski çatışma düzenine dönülür. Ancak sonra sıklıkla yeniden gücün merkezileşmesi sağlanarak bir erken devlet örneği daha oluşur ve bu böyle devam eder.

Göçebe çoban erken devletlerin bir diğer çıkmazı ekonomiktir. Göçebe çoban ekonomisi kural olarak süreklilik arz eden, öngörülebilir ve planlanabilir bir bütçe gelirinden yoksundur. Bu durum erken devlet aşamasının aşılarak gerçek bir devlet olunmasının önündeki en büyük engeldir. Birçok göçebe çoban erken devlet oluşumu bu açmazı yerleşik düzen kurumları geliştirerek veya dış dünyada gördükleri mevcut yerleşik düzen kurumlarını kendilerine yontarak aşmaya çalışmış ve bu girişimlerinde başarılı olmuşlardır. Sonuç olarak göçebe çoban toplumlar erken devlet oluşumlarını kendi iç dinamikleriyle yaratmışlar ve göçebe çoban toplumsal düzeninin işlevsiz kaldığı noktada varlıklarını sürdürebilmek için yerleşik sisteme evrilmeyi bilmişlerdir.

² Khazanov, a.g.e., s. 390.

Ekonomi, kural olarak sisteme bağılı olanların üretim kapasitesi ile sınırlıdır. Ancak göçebe çoban toplumları bu sorunu iki yoldan aşabilmektedir. Birincisi kendilerine bağılı olmayan yerleşik toplumları askeri ve örgütsel üstünlükleri sayesinde tahakküm altına almak ikincisi yağma akınları ile sisteme absorbe etmektir. Ancak bu ikisi de sürdürülebilir olmadığı için dış dünyada hali hazırda yerleşik tarım toplumu bulunduğunda göçebe çoban toplumlar bunlarla ilişki kurma yolunu tercih etmişlerdir. Bu ilişkinin çeşitli sebeplerle yaratılamadığı durumlarda kendi içlerindeki zayıf grupları yenilgiye uğratarak onları yerleşikleşmeye zorlamışlardır. Bu durum tek yönlü ekonomik faaliyetin zorunlu bir sonucudur. Yerleşik bir toplumla ilişki kuramayan göçebe çoban toplumlar, yaşam tarzlarını ve dolayısıyla geçim kaynaklarını değiştirmek veya bulundukları coğrafyadan göç etmek zorunda kalmışlardır.

Merkezi bir siyasal gücün çevresinde örgütlenmiş olmak bir toplum için oldukça önemlidir. Güçlü bir merkezi örgütlenmeyi sağlayamayan toplumlar, bunu sağlamayı başaran toplumlarla çatışan siyasal veya ekonomik çıkar meseleleri sebebiyle karşı karşıya geldiklerinde yenik düşmeye mahkumdur. Göçebe çoban toplum yapısı güçlü bir merkezi örgütlenmeyi sağlayacak enstrümanlara sahip ve fakat bu örgütlenmeyi uzun ömürlü kılacak enstrümanlardan yoksundur. Bu yoksunluğa yol açan sebepler askeri olduğu gibi başka çeşitli sebeplere de dayanabilir. Örneğin göçebe çoban yaşamı, toplumsal ilerlemenin gerekliliklerinden biri olan yerleşik toplumsal kurumların doğmasını engellemiş; hiç değilse ciddi anlamda güçleştirmiştir. Bu yerleşik toplumsal kurumların başında eğitim kurumları ve üniversiteler gelmektedir.

Bu ve benzeri sorunlar göçebe çoban toplumlara yaşam tarzlarının değişmesi gerektiğini göstermiştir. Yeryüzündeki neredeyse bütün toplumlar gerektiğinde farklı yaşam tarzlarını benimsemişlerdir. Göçebe çobanlar toplumsal yaşamlarının bir döneminde göçebe çoban yaşamını sürdürmüşler ve fakat bu yaşam tarzı yerini günümüzde neredeyse bütünüyle yerleşik tarım toplumu düzenine bırakmıştır. Bu

dönüşüm bazen göçebe çoban toplumunun yerleşik tarım toplumuna dönüşümü şeklinde olmuş bazen göçebe çoban toplumların yerini yerleşik tarım toplumlarına bırakmasıyla olmuştur. Günümüzde kendi kendine yeten bir göçebe çoban topluluğu kalmadığı gibi göçebe çobanların hepsi yerleşik devletlerin egemenliği altındadır. Bu yerleşik devletleri kuranların bir zamanların göçebe çobanları olması bu bakımdan önemli değildir.

Özellikle batılı bazı araştırmacılar tarihin çeşitli zamanlarında Avrasya bozkırlarında gelişen ve devlet olmanın bütün unsurlarını barındıran yapıları erken devlet yapısı olarak dahi görmez ve bunları Asya despotizminin bir sonucu kabul ederler. Bu görüşlerin temeli göçebe çoban toplumların efendilerinin hizmetinde olan köle güruhu olduğu ve bu güruhun tek amacının efendilerinin hırslarına hizmet etmek olduğu yanlış tespitine dayanır. Buna göre göçebe çoban toplumların fetihlerde ve yayılmacı politikalarda gösterdikleri başarılar da böylece köle güruhunun kalabalık ve kaba kuvvetle sağladığı basit bir başarıdan öteye gitmez. Oysa bu toplumların gösterdiği başarılar devlet olma bilincinin sağladığı gelişmiş toplumsal yapılanmaların, erken devlet unsurlarının ve tutarlı hukuk uygulamalarının sonucudur.

Belirli bir toplumsal gruba ait olma bilinciyle grup çıkarlarını koruma anlayışı şeklinde özetlenebilecek olan partikülarist anlayış göçebe çoban toplumlarda başlangıçta görülmüştür. Ancak bu anlayış yerini geniş göçebe imparatorlukların gelişimiyle birlikte evrenselciliğe bırakmıştır. Böyle de olmak zorundadır çünkü geniş coğrafyaya yayılan göçebe çoban devletler egemenlikleri altına aldıkları göçebe çoban olmayan toplumları da muhafaza ederek sisteme entegre edebildikleri ölçüde uzun ömürlü ve başarılı olabilecektir. Devlet yöneticileri bu durumun farkına varmışlar ancak pratikte bunu sağlamada başarısız olmuşlardır. Yönetimde görülen bu durum adalet yönetiminde de karşımıza çıkmaktadır. Adalet yönetimi, küçük ölçekli toplumlarda kişisel farklılıklara dayanırken devlet ölçeğindeki toplumlarda kişisel olmayan unsurlara dayanır³. Grup çıkarını ön plana çıkaran anlayış adalet

³ Krader, **Formation of the State**, p. 99.

yönetiminde de terk edilerek kişisel olmayan evrensel unsurlara dayanmak zorundadır.

Erken devlet örnekleri yeryüzünün farklı bölgelerinde ve farklı toplumlarda kendine has özellikler içinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bunların kimileri sönümlenirken kimileri günümüze kadar gelen farklı devlet geleneklerinin çekirdeklerini oluşturdu. Bütün bu erken devlet örnekleri benzer sorunlarla farklı şekillerde yüz yüze gelmiştir. Bu nedenle sorunları çözme biçimleri farklıdır. Ancak neredeyse değişmeyen bir kural vardır. Benzer şekilde gelişen ve yukarıda açıkladığım yapısal sorunlara çözüm getirmeyen bütün göçebe çoban devletleri hep kısa ömürlü olmuşlardır. Ne var ki yapısal sorunları tespit ederek egemenliği altına aldığı yerleşik toplumları kendi göçebe çoban toplumuna ve devlet yapısına eklemlenmeyi başarabilen devletler uzun ömürlü olabilmişlerdir. Askeri üstünlük ve başarıya dayalı göçebe çoban devletleri askeri yenilgilere uğradıkça yıkılma sürecine girmektedir. Askeri üstünlüğe dayalı yapılanmalar askeri başarısızlıkları tolere edememektedir. Bu durum devletlerin kısa sürede yıkılmasına neden olmaktadır. Askeri örgütlenmeye dayalı erken devleti bir sonraki aşamaya taşıyıp yerleşik bürokratik kurumları inşa edebilen devletler askeri yenilgileri atlatmayı başarabilmektedir.

Devletin ve hukukun gelişimi her zaman birlikte olmuştur. Bütün hukuk kuralları bir takım ön kabuller üzerine inşa edilir. Örnekleme gerekirse önce insan öldürmenin kötü bir davranış olduğu kabul edilir. Bu bir aksiyomdur. Bu aksiyom üzerine insan öldüren birine uygulanacak yaptırımın ne olması gerektiği ve bu yaptırımı kimin uygulayacağı meselesi çözüme kavuşturulur. Temel aksiyomlar toplumdan topluma farklılık göstermez. Hırsızlık yapmak, insan öldürmek, başkasının malına zarar vermek gibi eylemler bütün toplumlarda kötü davranışlardır. Ancak bu davranışları sergileyen bireyin göreceği ceza karşılığı, suçların soruşturulma süreci, norma aykırı davranışı sabit görülen bireyin maruz kalacağı yaptırım ve yaptırımın uygulanış biçimi gibi meseleler toplumdan topluma çeşitlilik arz etmektedir. Göçebe çoban hukuku da belli başlı aksiyomlar üzerine

şekillenmiştir. Ve aksiyomlara dayalı normlar göçebe çoban toplumsal yapısına uygun biçimdedir. Örneğin bir aksiyom olarak hırsızlık yapmak kötüdür. Ancak büyükbaş hayvan veya at hırsızlığı en kötüsüdür. Bu nedenle en büyük hırsızlık cezası bu malları çalan hırsızlar için öngörülmüştür. Böyle bir norm ancak göçebe çoban bir toplumda söz konusu olabilir. Bu bakımdan erken devlet özellikleri gibi hukuk da göçebe çoban toplumlarda kendine özgü bir gelişim izlemiştir.

Sonuç olarak göçebe çoban devletleri kısa ömürlü, istikrarsız ve göreceli olarak basit ancak işlevsel bir yapı arz etmektedir. Bununla birlikte bu devletler kısa süreliğine de olsa son derece geniş toprakları daha önce veya daha sonra kimsenin yapamadığı şekilde ellerinde tutmayı ve yönetmeyi başaramışlardır⁴. Diğer toplumlar, göçebe çoban toplumlara devlet olma fikrini ve hukuk kurallarını empoze etmemişlerdir. Göçebe çoban toplumlar kendi devletlerini ve hukuklarını geliştirmişlerdir.

⁴ A.e., p. 103.

KAYNAKÇA

- Abeles, Marc: **Devletin Antropolojisi**, Çev. Nazlı Ökten, 1. Baskı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2012.
- Akın, İlhan F.: **Devlet Doktrinleri**, Tıpkı 2. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2013.
- Alinge, Curt: **Moğol Kanunları**, Çev. Coşkun Üçok, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 227, 1967.
- Aristoteles: **Politika**, 8. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005.
- Aydın, M. Akif: **Türk Hukuk Tarihi**, 13. Baskı, İstanbul, Beta, 2015.
- Barclay, Harold: **Efendisiz Halklar**, Çev. Zarife Biliz, İstanbul, Versus Kitap, 2010.
- Bates, Daniel G.: **21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji**, Çev. Ed. Suavi Aydın, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Carneiro, Robert L.: **“Devletin Kökeni Üzerine Bir Teori”**, Çev. Aslan Delice, (Çevrimiçi), <https://fsmvuhukuk.files.wordpress.com/2014/11/devletin-kc3b6keni-c3bczerine-bir-teori-aslan-delice.pdf>, 08 Ocak 2017.
- Chaliand, Gerard: **G ö ç e b e İ m p a r a t o r l u k l a r Moğolistan’dan Tuna’ya MÖ V. yy - XVI. yy**, Çev. Engin Sunar, 1. Baskı, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2001.

- Chanaiwa, David Shingirai: **The Zulu Revolution: State Formation in a Pastoralist Society**, African Studies Review, Vol. 23, No 3 (Dec., 1980), p. 1-20.
- Claessen, Henri J. M.: “Erken Devlet: Yapısal Bir Yaklaşım”, Ed. Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik, **Erken Devlet**, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s. 156-246.
- Claessen, Henri J. M.; Skalnik, Peter: “Erken Devlet: Kuramlar ve Varsayımlar”, Ed. Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik, **Erken Devlet**, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s. 3-42.
- “Modellerde ve Gerçeklikte Erken Devlet”, Ed. Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik, **Erken Devlet**, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s. 301-320.
- “Sınırlar: Erken Devletin Başlangıcı ve Sonu”, Ed. Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik, **Erken Devlet**, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s. 277-300.
- Clastres, Pierre: **Devlete Karşı Toplum**, Çev. Mehmet Sert, Nedim Demirtaş, 3. Basım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011.

- Cohen, Ronald: “Devletin Kökenleri - Yeniden Değerlendirme”, Ed. Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik, **Erken Devlet**, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s. 43-112.
- Diamond, Jared: **Tüfek, Mikrop ve Çelik - İnsan Topluluklarının Yazgıları**, Çev. Ülker İnce, 26. Baskı, Ankara, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2015.
- Deflem, Mathieu: “Warfare, Political Leadership, and State Formation: The Case of the Zulu Kingdom, 1808-1879”, **Ethnology**, Vol. 38, No. 4 (Autumn, 1999), (Çevrimiçi) <https://drive.google.com/file/d/19pC-jquPE6ceQLP-9PNlPvhuuZHd-j0/view>, 9 Nisan 2019, p. 371-391.
- Earle, Timothy: **Devlete Doğru Şeflikler: İktidar, İktisat, İdeoloji**, Çev. Cahide Sarı, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2001.
- Şefler Nasıl İktidara Geldiler Tarih Öncesinde Politik Ekonomi**, Çev. Burak Gürel, Demir Demiröz, 1. Baskı, İstanbul, Versus Kitap, 2013.
- “Şefliklerin Evrimi”, Ed. Timothy Earle, **Devlete Doğru Şeflikler: İktidar, İktisat, İdeoloji**, Çev. Cahide Sarı, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2001, s. 9-26.

- Elwell, Frank: **“Pastoral Societies”**, (Çevrimiçi), <http://www.faculty.rsu.edu/users/f/felwell/www/Ecology/PDFs/Pastoralism.pdf>, 23 Temmuz 2016.
- Emiroğlu, Kudret; Yüksel, Ahmet: **Yoldaşımız At**, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Engels, Friedrich: **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Çev. Kenan Somer, 16. Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 2012.
- Fazilet, Alachaher (Mme Benzerdjeb): **The Ashanti’s Political, Military, Judicial, and Economic Organization Evolution and Change (1750-1824)**, (Çevrimiçi), <https://theses.univ-oran1.dz/document/TH3999.pdf>, 28 Nisan 2019.
- Frangipane, Marcella: **Yakındoğu’da Devletin Doğuşu**, Çev. Z. Zühre İlkelen, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002.
- Hassan, Ümit: **İbn Haldun’un Metodu ve Siyaset Teorisi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi No. 405, Ankara, Sevinç Matbaası, 1977.
- İbni Haldun: **Mukaddime, İbretler Kitabı, Arap ve Acem Dönemleri ve Bunların Çağdaşları Olan Büyük Egemenlere İlişkin, Başlangıçtan Buyana Gelen Haberler Divanı**, Birinci Cilt, Çev. Turan Dursun, 1. Baskı, Ankara, Onur Yayınları, 1977.

- Honeychurch, William: “The Archaeology of Pastoral Nomadic States”, **Journal of Archaeological Research**, Vol. 22, No. 4 (December 2014), Published by: Springer, (Çevrimiçi), <http://www.jstor.org/stable/24018064>, 31 Mart 2018.
- Huntingford, G. W. B.: **The Nandi of Kenya Tribal Control in a Pastoral Society**, London, Routledge & Kegan Paul Ltd., 1953.
- Ishjamts, N.: “Nomads in Eastern Central Asia”, Ed. Janos Harmatta, Co-ed. B. N. Puri and G. F. Etemadi, **History of Civilization of Central Asia**, Vol 2, The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250, p. 146-164.
- Kalan, Ekrem: **Cungar Hanlığı’nın Siyasi Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2008.
- Khazanov, Anatoly M.: **Göçebe ve Dış Dünya**, Çev. Ömer Suveren, 1. Baskı, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2015.
- Krader, Lawrence: “Devletin Asya Göçebeleri Arasındaki Kökeni”, Ed. Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik, **Erken Devlet**, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s. 135-154.
- Formation of the State**, New Jersey, Prentice - Hall Inc., 1968.

- Kradin, Nikolay N.: **Early State Theory and the Evolution of Pastoral Nomads**, Social Evolution & History, Uchitel Publishing House, March 2008, Vol. 7, No. 1, p. 107-130.
- Lenski, Gerhard: **Human Societies: A Macrolevel Introduction to Sociology**, yy., McGraw-Hill Book Company, 1970.
- Lowie, Robert H.: **Primitive Society**, New York, Boni and Liveright, 1920.
- Maisels, Charles Keith: **Uygarlığın Doğuşu (Yakındoğu’da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma Kentlere ve Devlete Geçiş)**, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1999.
- Mayor, Thomas: “Avcı-Toplayıcılar: Orijinal Liberteryenler”, Çev. Atilla Yayla, **Liberal Düşünce**, Yıl 18, Sayı 71, Yaz 2013, s. 227-246.
- McNeill, William H.: **Dünya Tarihi**, Çev. Alaeddin Şenel, 15. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2013.
- Murdock, George Peter: **American Anthropologist**, Vol. 59, No. 3, Jun, 1957, Reviewed Work: Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power by Karl A. Wittfogel, Reviewed by: George Peter Murdock, s. 546, (Çevrimiçi), <http://www.jstor.org/stable/665926>, 14 Ocak 2017.

- Oppenheimer, Franz: **Devlet**, Çev. Alaeddin Şenel, Yavuz Sabuncu, 1. Baskı, İstanbul, Engin Yayıncılık, 1997.
- Özcan, Mehmet Tefik: **İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol**, 2. Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2012.
- Hukuk Sosyolojisine Giriş**, 5. Tıpkı Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2015.
- Pasternak, Burton: **Introduction to Kinship and Social Organization**, Englewood Cliffs, Prentice-Hall Inc., 1976.
- Richerson, Peter J.; Mulder, Monique Borgerhoff; Vila, Bryan J.: **Principles of Human Ecology**, y.y., Pearson Custom Publishing, 1996, s. 2. (Çevrimiçi), <http://www.des.ucdavis.edu/faculty/Richerson/BooksOnline/101text.htm>, 30 Haziran 2015.
- Roberts, Simon: **Düzen ve Kargaşa: Hukuk Antropolojisine Giriş**, Çev. A. Erkan Koca, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2010.
- Service, Elman R.: **Origins of the State and Civilization**, New York, W. W. Norton & Company, Inc., 1975.
- Sezer, Baykan: **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, İstanbul, Kitabevi, 2011.
- Sosyolojinin Ana Başlıkları**, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2015.

- Toynbee, Arnold: **Tarih Bilinci**, C. 1., İstanbul, Bateş Yayınları, 1978.
- Uygun, Oktay: **İbni Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı**, 1. Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2008.
- Uyar, Mustafa: **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu**, Çev.: Ankhbayar Danuu, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2012.
- Vladimirtsov, B. Y.: **Moğolların İçtimai Teşkilatı**, Çev. Abdülkadir İnan, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Şenel, Alaeddin: **Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi**, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2009.
- Yablonsky, L. T.: **“The Archaeology of Eurasian Nomads”**, in archaeology, (2003), [Ed. Donald L. Hardesty], in Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS), Developed under the Auspices of the Unesco, Eolss Publishers, Paris, France, [<http://www.eolss.net>] [Retrieved March 3, 2015], p. 369-393.